

Koduloo metoodika

K. S.
O.

H. Turp

Koduloo metoodika

▽▽▽

5899

7.49
591

Tallinnas 1921

K./Ü. „KOOL“.

2

Tartu Riikliku Olikooli
Raamatukogu
64417

A. Kõmmeli (entf. G. Kalla) trükk, Tallinnas.

A 3439 E

D 16277 51X

Tallinnas 1921

K. K. K.

Eessõnum.

Koduloo õpetamine on paljuile algõpetajaile kahtlemata rohkesti raskusi toonud ja rea kostmata küsimusi loonud, mis rutulist lahendamist vajavad. Esinewa teosega pakun selles kutsekaaslastele enda abi. Kõiki küsimusi ma muidugi lahendada ei suuda, ega ole seda endale ülesandeks wõtnudki. Esijoones oli waja põhimõtteid arendada, sest oleme ju koduloo alal alles sihiajamise ajajärgus. Põhiküsimusteks on siin koduloo mõiste, ulatus ja süsteem. Oleme neis selgusele jõudnud, alles siis wõime meetodi üksikasjalisele väljarendamisele asuda ja sellekohast tegewust õppetöös alaliselt jätkata. Minu teose lähteks on nimetatud põhiküsimuste wastamine. Oppe- ja tööwiise käsitan ainult niipalju, kuiwõrd esitatawate põhimõtete tõestamine seda wajab.

Teose kokkuseadmisel ei ole wõõrast erikirjandusest, peale wäheste ajalooliste andmete, otsekohe midagi laenatud. Wõõrad koduloo alale kuuluwad wäärtused, mis pärit ilmasõja eelpäewilt, on meie jaoks mitmeti wananenud. Meie kooli nõuded on neist üle kaswanud. Üleüldse wõiwad ärkawad rahwad, nagu meie, oma kooli loomisel teistelt, peale üldiste kaswatusliste põhimõtete, wähe laenata. Kultuuriline ühiskond on sõja läbi tekkinud suurmurrangute mõjul igal pool uuene-mas. Iga rahwas loob nüüd ise uusi hariduslisi wäärtusi ja hakkab sellega ikka koolist peale. Uut pole weel kellegil walmilt teisele anda. Keegi ei wõi aga ka ootama jääda, et teised tema jaoks midagi looksid.

Nõnda peame meiegi oma kooli ise looma. Sellelt seisukohalt olen käesolewa teose kokkuseadmisel asja peale waadanud.

Kodulugu on selle lühikese aja jooksul, mil ta meie alamalgkooli õppekawas esineb, rohkesti poolehoidjaid wõitnud, aga ka wastased ei puudu tal ja nimelt õpetajate eneste hulgas. Wastaste silmis vähendab ta wäärtust see rahutus ja segawus, mis ta oma õpikäikude- ja teiste uudsustega koolitöö harilikusse käigusse toob. Siin ei wõi uut õppeainet süüdistada, ega ole otsejoones süüdlased ka selle wastased õpetajad. Süü peitub meie kooli praeguses seisukorras: Meie oleme oma kooli loomisel tänini wäga wähe teostada suutnud. Kool töötab alles endistel alustel. Kodulugu on aga osa tulewikukoolist. Teda on raske wana-
desse piiridesse paigutada. Ta tõukab seal kõik senised korraldused segi ja nõuab sellega õppetöö üldist ümberkorraldamist. Kuni see uuendus teostamata, tundub kodulugu tüütawana. See asjaolu ei peaks aga küll ühtegi õpetajat koduloo wastaseks muutma, waid ümberpöör-
dult: kõik nad peaksid selleks kaasa mõjuma, et meil kiires korras ellu tõuseks uus kool, mis wõimaldaks koduloole täieliku arenemiswabaduse.

Kutsekaaslased Järwa-, Pärnu- ja Harjumaal, kel-
lele 1919. a. suwekursustel oma teost esialgselt loen-
gutes esitasin, leiawad siit mitmed mõtted teisendatud
kujul, kui neid tol ajal tutvustasin. Muudatused, nimelt
õppekawa lühendus mitmel alal, on tegelikus töös tar-
wilikud tundunud. Rakwere seminaaris koduloo metoo-
dikat ja sama asutuse algkoolis kodulugu õpetades on
mul wõimalik olnud kõiki kawatsusi tegelikult weel
kord järelkatsuda.

Koduloo õpetamisele tõsiselt edu soowides

H. Turp.

Rakweres, jõulupühil 1920.

I. Koduloo õppeala.

1. Koduloo mõiste.

Kodulugu ilmub meie rahvakooli töökawasse uue õppeainena. Senini õpetasime kodumaatundmist. Sealt oleme nüüd sammu edasi astunud ja koduloo juurde jõudnud. Uus õppeaine töötab kasvatustöösse palju wärskust ja elawust tuua, lubab koolimajasse hoopis uue õhkkonna luua, esineb sealjuures aga õpetajale wõrdlemisi suurte nõudmistega.

Kodumaatundmise kohta ei wõinud me ütelda, et see kooli õppekawa uue ainega rikastanud oleks. See oli osa maadeteadusest ja tõi ainult uue õppetunni juurde, mille sisu ennemalt tuntud. Olgu küll, et kodumaad wiimasel ajal uuendatud õppewiisi järele tundma õpetati, kus maadeteadusega koos ka maa ajaloost ja loodusest teateid anti, iseseiswaks õppeaineks ei kujunenud kodumaatundmine siiski, sest uus oli selles ainult õppewiis, kuna aine ise maadeteaduse eelastmeks jäi ja sealt sama eriteaduse õpetamisele üle mindi.

Koduloo tähtsus on suurem ja ulatus laiem. Kodulugu esineb meile eriteadusena ja järjekult ka uue, iseseiswa õppeainena.

Ei leidu eriteadust, mis täiesti iseseisew oleks. Kõik nad on wastuwalt ühenduses, ühe harud ulatawad teise. Wõimata on ühte neist õppida, kui teised tundmata. Oieti on ainult üks üldteadus olemas. See on nagu suur puu, millel mitu algharu, algharudel hulk haru-

sid, harudel palju oksa ja oksakesi. Puu tüvi on üldteadus, algharud on algteadused, harud on teadusharud ja oksad — eriteadused. See teaduspuu on ühes inimsooga kaswanud. Inimese arenemise algastmel esines teadus väikse wõsuna, mis aja wältusel kaswas ja millest esiteks algteadused, pärastpoole teadusharud ja eriteadused wälja harunesid. Teaduse edenemise teguriteks olid wäärtused, mida inimene alalhoida ja täiendada tahtis. Üks neist wäärtustest oli kodu. Kauaegsete wähehaawal täienewate katsete waral oli meie muinasaegne esiwanem Aasia aasul wiimaks niikaugemale arenenud, et ta omale puuroigastest (sarikad) ja loomannahkest (katus) onni oskas ehitada, millele ta koda nimetuseks pani. See koda oli tema esialgne kodu. See aitas ta hufkuja seisukorrast wälja, tekitas temas kodusustunde ja kodu mõiste. Oma kodu tahtis inimene alalhoida, suurendada, kaunistada ja kaitsta. See sundis teda õppima ja uurima, s. o. teadust looma.

Senini oli inimene metsatihnikus, mäekoopas, wõi puu otsas ööd olnud. Nüüd tahtis ta õhtuks ikka koju jõuda. Et mitte laanes, ega lagendikul eksida, oli waja kodu ümbrust teraselt tähelepanna ja tundmaõppida. See oli maadeteaduse algaste.

Kodu lähedusest oli tarwis eluülespidamist leida. See sundis ümbruskonna taimestikku ja loomastikku tundmaõppima. Nõnda pandi alus loodusteadusele.

Koda oli wilets peawari: see ei annud wihma, tuule, ega külma wastu tarwilist kaitset, oli kitsas ja poolpime. Ikka ja ikka tuli tarwis seda jälle ümberehitada, paremaks teha. See sundis mõõtma, wõrdlema, arwama. Nii tekkisid matemaatika, ehitusteadus jne.

Edasipüüdmisel oli inimesel mitmesuguste raskustega tegemist. Ta pidi metsloomega wõitlema ja looduswägede käes sagedasti kannatama. See sundis teda

wanemate inimeste käest nõu küsima. Wanemad jutustasid, hoiatasid ja löid nii ajaloo algmõisted.

Ohtul hiljaks metsa jäänud kojaelanik pidi wahest taewatähtede järele koduteed otsima ja pani sellega aluse astronoomiale.

Kodu koondas perekonda. Küsimusi, nagu tüli ja riid, mida ennemalt kerge oli metsa laialijooksmisega lahendada, pidi nüüd ühiselu nõuete kohaselt korraldama. Lapsed pidid wanemate sõna kuulma, lastel ei tohtinud omawahel — et perekond ruttu liig suureks ei läheks — jälle lapsi olla jne. Selkombel sigis eetika.

Lindudelt ja lilledelt õpiti kodu kaunistamist ja iseenda ehtimist ning saawutati nii esteetika mõisted.

Kodust ettewaatomata kombel wäljaläinud ja wihma, kõue wõi tuisu kätte sattunud inimene pani õhku noolega tähele, et ennast teinekord oskaks hoida. Wikerkaar ja wirmalised aitasid sellekohaseid tähelepanekuid süwendada. Sedawiisi sigisid meteoroloogia, kosmograafia jne.

Wõiks weel hulga teadusharusid üleslugeda, mis selkombel ühisest keskkohast — kodust — on wälja wõrsunud. Kodu mõiste tekkimise ajal olid need teadused alled idus. Nende kaswud polnud weel tärganud, sellepärast ei esinenud nad eriteadustena. Siis oli üksainus teadus olemas, mis kodu korraldas ja arendas. See ei olnud teadus nüüdses mõistes, aga ometi muistse inimese kodu mõistega ühenduses olewate teadmiste kogu, mida tolleaegseks eriteaduseks — nimelt koduteaduseks — wõime nimetada. Koduteadus (ehk kodulugu) on siis see algteadus, millest kõik eespool nimetatud teadusharud ja eriteadused wälja on kaswanud. Nagu kodulugu, nii on ka teised algteadused omal ajal eriteadused olnud. See oli siis, kui neist eriteadused weel wälja wõrsunud ei olnud.

Käesolewa harutuse algul antud wäide, et kodumaatundmise juurest sammu edasi oleme astunud, on siis õigustatud ainult kaswatusteaduse suhtes. Teaduse arenemiskäigu suhtes oleme sammu tagasi astunud, sest kodulugu on wanem kui kodumaatundmine. Oieti oleme siin sammu sügawamale astunud, oleme õppeaine wäär-tuse äratundmises suuremale selgusele jõudnud, ja see on edusamm.

Teaduse arenemiskäigu astmeid mööda allapoole minemist on meile hädasti tarwis. Meie algõpetus oli muutunud liig wäliseks, liig raamatuliseks, seega tüütawaks ja nüristawaks. Meie peame lapsed tagasi wiimasse seisukorda, kus inimene siis wiibis, kui waba loodus ta kooliks oli, kus säraw päike ja müristaw äike, mühaw tuul ja hõiskaw linnulaul temale õpetust jagasid. Seal õppis inimene ilma mingisuguse wälise sunduseta ja ilma waewata. Ainult siis, kui seda endist seisukorda järele aimame, on lapsele igasugune õpetus kergelt arusaadaw, on õppewiis loomulik.

Esitatud nõue põhjeneb loodusteadlisel alusel ja on sellejärele igati õigustatud. Darwini, Häckeli, Bölsche ja teiste teadlaste autoriteetliste seletuste järele teame, et iga üksiku isiku arenemiskäigus need astmed wähen-datud kujul korduwad, mis inimsugu enda arenemis-teel üldiselt ära käinud on. See kordumine algab juba elujärgus enne sündimist. Kui metsinimeste hingeelu tähele paneme, siis märkame kohe, et see wäga sarnane on meie laste hingeeluga. Rändajad ja looduse-uurijad nimetawad oma kirjes loodusrahwaid sagedasti suurteks lasteks. Kui sealjuures weel meelde tuletame, et kultuurinimese laps targemana ilma ei sünni, kui metslase laps, siis näeme, et loodus iga isikut sunnib teatud arenemisastmed ära käima ja saame aru, et nimetatud loodusteadlaste seletused õigustatud on. Kooli tulew laps on õppimise suhtes samas seisukorras, nagu

inimsugu siis oli, kui ta teatawatest eriteadustest alles algmõisteid aimama hakkas. Tahame nüüd eespool tähendatud nõuet täites last waewata ja sunduseta edukalt õppida lasta, peame temale teadust esitama niisugusena, nagu inimsugu seda tundis enda arenemise algastmel. Tähendab: õppetööd ei tule algada eriteadustega klassitoas, waid algteadustega kodus ja loodus. Selleks tarwis algteadused wõtta tollelt ajajärgult, kus need eriteadusena esinesid, käesolewasse aega üle tuua ja siin neid õpilastele iseseiswate õppeainetena tutvustada. Algteadust aga, millel kindel teaduslik süsteem ja terminoloogia puuduwad, ei saa sel esialgsel umbsel kujul tarwitusele wõtta. Meie peame algteadusest nüüdse aja eriteaduse moodustama, seda wastawalt kawastades ja nimestades. Laste kätte aga peame sama eriteaduse jälle andma algteadusena, nüüd aga mitte enam inimsoo, waid meie laste arenemisjärgu suhtes. Algteadus jääb siis selleks, mis ta on, ja niisuguseks, nagu ta on, aga inimsoo lapseest toome ta oma nüüdse rahwapõlwe lapseesse üle, sellega lastele loomulikku, waba arenemist wõimaldades.

See on loomuliku õppewiisi kindel ja selge teooria, mis algõpetuses üldiselt maksma panna tuleks.

Kodulugu korraldame sama teooria järele. Õppetööd koduloost wäljakaswanud eriteadustega alustades õpetasime meie puud tundma — ladwast hakates. Nüüd oleme arusaamisele tulnud, et tarwis tüwest hakata. Kodumaatundmist õpetades olime ses arusaamises juba tüki teed edasi jõudnud, ometi pidasime weel maad selleks wäärtuseks, millest tuntud eriteadused alguse saanud. Nüüd teame, et maa see wäärtus ei ole, waid kodu. Meie wõtame sellepärast koduteaduse niisugusena nagu see oli ta muistses eriajajärgus, toome ta käesolewasse aega üle, anname temale siin „kodulugu“ nimeks, otsime tema sisu järele ta kawastiku üles,

nimestame üksikud osad ja mõisted wastuwalt ja wõtame siis selle wana tarkuse uue eriteaduse- ja õppeainena kooli töö- ja tunnikawasse üles.

Antud seletuse järele wõime nüüd koduloo mõiste lõpulikult kindlaks määrata. Kodulugu on alg-eriteadus, mis lapse waimlist arendamist ja hingelist harimist perekondlisel wiisil jätkates kodu selle mõiste igas ulatuses tundma õpetab ja sealjuures kaudselt algmõisteid kõigist algkoolis õpetatawatest eriteadustest annab.

Koduloo eriteaduseks arendamine on seda enam tarwilik, et meie muidu ei tea, mida õpetame ja kaugele selle õpetusega jõudma peame. Wõimata on enesele üleüldse õppeainet ettekujutada, mis otsekohele mingi teaduse peal ei põhjene, millel selget süsteemi sihtideks ja piirideks ei ole.

Kodulugu õpetati tänini suures saamatuses käsi-kaudu kobades. Nüüd püütagu ruttu laanest lagedale jõuda ja uue paljutöotawa aine õpetamist wäärilisele kõrgusele tõsta.

Eesti kodulugu on kõige selle kõrwal, mis siin asjast üldiselt seletatud, meie omapärane eriteadus, mis wõrsilt wõetud kogemuste kõrwal ka omapäraste abinõudega meie tulewiku kodu ehitamisel ja iseseiswa kultuuri loomisel kaasa aidata tahab. See omapärasus määrab koduloole kui eriõppeainele ta koha rahwa-kooli töökawas lõpulikult kindlaks.

Wõrdluseks siia juurde tähendan, et ka teised meie uued õppeained — terwishoid ja kodanikuteadus — algteadused on, millest käesolewas harutuses esitatud ülekande-teooria abil moodsad eriteadused on tuletatud. Terwishoiu juures oli terwis see wäärtus, mis inimest õppima ja uurima sundis, mille järeltusel ta anatoomiale, füsioloogiale, psüholoogiale, antropoloogiale, dieteetikale jne. teerajajaks sai. Samasugust tagasiminekut, nagu koduloos, näeme ka terwishoius. Kul-

tuurinimese sulgpätkade ja siidwaipade wahelt juhatab terwishoid meid tagasi paljajalukäimisele ja „päiksewannis suplemisele“, s. o. alginimese seisukorda. Kodanikuteaduses on kodanik see wäärtus, kes enese maksmapanemiseks ja alalhoidmiseks kõik need teadused ja seadused on saawutanud, mis meil awaliku korra alal senini tarwitusel on. Sedagi teadust ei saa teisiti õpetada, kui peab sealt peale hakkama, kus inimesel korra ja seaduse mõisted alles tekkima hakkasid.

2. Koduloo ulatus.

Koduloo õppeala piirates tuleb kodu ulatus kindlaks määrata, sest kodulugu on kodu lugu. Niikaugele kui kodu ulatab, ulatab ka tema lugu.

Kodu esineb meile neljas ulatuses: kodu, kodukoht, kodukuru, kodumaa.

Kodu all mõistame elumaja ühes õue ja aiaga. Wiibime seal, öeldakse meist, et kodus oleme.

Kodukoht on meie igapäewase läbikäimise piirkond, kus kõik meile niisama tuttaw nagu kodus. Kodukoha mõiste ei ole mingi maakoha ametliste piiridega ühenduses. Piiri määrab kodusustunne. Naabritalu õu ja aed, mis meile täiesti tuntud, alluwad kodukoha mõistele, kuna oma talu mets wõi, heinamaa, mis kodust kaugel ja wähe tuntud, sama mõiste alt wälja jääwad.

Kodukuru all mõistame oma tutwuspiirkonda, kus meile teed, jõed, külad, kirikud jne. harukordse läbikäimise tõttu sedawõrd tutwad on, et ilma teejuhita liikuda oskame. Ka kodukuru ulatust ei määra maakonna, ega mingi muu administratiiwse üksuse piirid, waid ainult tutwus maakohaga. Kui kodukoht kahe maakonna piiril on, siis ulatab kodukuru mõlemasse maakonda, kusjuures naabrimaakond kaugemas ulatuses tuttaw wõib olla, kui oma jms.

Kodumaaks nimetame oma emakeele piirkonda, kus meie sugurahwas lahutamata rahwuslise üksusena elab. Ka kodumaa piiri määrab kodusustunne. See tunne lõpeb seal, kus emakeel kõrwust kaob ja nõnda langeb kodumaa piir keelepiiriga ühte.

Nii kujuneb kodu mõiste nende isikute juures, kes alaliselt oma asupaigas elawad ja seal kodunenud on. Rändajal, kes kuu siin, teise seal elab, puudub kodukoha ja kodukuru mõiste. Ta ei saa üheski maakohas koduneda ja tunneb sellepärast ainult kodu ja kodumaad. Linnakodanikul on kodu mõiste kitsam kui maaelanikul. Linnalane tunneb koduna ainult oma elukorterit. Astub ta sealt tänowale, siis on ta ju kodust wäljas. Kodukoha ja kodukuru mõiste langewad linnas ühte, sest elanikud tunnewad seal harilikult kõike linna niisama hästi, kui oma elumaja ümbrust. Linna piiridest aga nende tutwuskond harilikult kaugemale ei ulata. Linnas esineb siis kodu mõiste kolmes ulatuses: kodu, kodulinna, kodumaa. Suures linnas, nagu meil Tallinn, wõib siiski üht linnajagu, mis elanikule rohkem tuntud kui teised, kodukuruna wõtta.

Esitatud ulatuses on kodul mitu erimõistet. Kodu, mille piirid teatawa tundega määratawad, on inimese hingeline kodu. Kodusustunne waheldub wõõrustundega. Wõõrus esineb kolmes ulatuses: kodukuru piirides — wõõras koht, kodumaa piirides — wõõras kuru ja kodumaast wäljaspool — wõõras maa.

Kodu wõib wahest ka wõõrsil leiduda. See on siis, kui inimene pikemaks ajaks kodust ära on läinud ja eemal uue kodu korraldanud. Niisugune ajutine kodu on näit. maa lastel, kes linnas koolis käiwad, rändawatel töölistel jne. Ajutine kodu ei allu hingelise kodu mõistele.

Kui inimene oma seniselt eluasemelt jäädawalt lahku-
kub ja uude kohta asub, siis elab ta seal esialgul asu-

nikuna. Asunik ei ela hingeliselt kodus. Uus koht tundub temale wõõrana, ei ole koduks, waid ainult asukohaks. Hingeline kodu on endises elukohas. Asuniku seisukorda jääb elanik seni, kuni ta uues kohas kodunenud ja endine kodu tal hingest ununenud ei ole. Alles siis muutub asukoht uueks kodukohaks, kui ta elanik ka hingeliselt seal kodus on. Siia juure tuleb tähendada, et lapsepõlwe kodukoht kõige sügawamad muljed inimese hingesse jätab, mis kõigel eluajal ei unune, olgugi, et inimene ju ammu isamajast lahkunud ja uues kohas kodunenud on. Teisest küljest ei tunne need inimesed, kes oma kodumaalt wälja on rännanud, endid wõõra rahwa hulgas millalgi kodus olewat, ega saa eluajalgi asuniku seisukorrast wälja. Asukoht on seega inimese tegelik kodu, mis ka hingelise kodu mõistele ei allu.

Ametlistes kirjades nimetatakse inimese kodukohaks seda linna, wõi walda, kus isik registreeritud. See on ametlik kodumaa, mis inimesele sel juhusel hoopis wõõras, kui ta seal millalgi elanud ei ole, ehk ainult algawas lapseas on elanud, millest ta enam midagi ei mäleta. Ametlikul kodukohal ei ole seega midagi ühist hingelise koduga.

Kodulugu kasutab õpilase tutwust koduse looduse ja eluoluga ja käsitab selletõttu otsekoheselt ainult hingelist kodu, sealjuures kodu teistest mõistetest kaudselt aimeid andes.

Nõnda ulatab koduloo õppeala kodust kuni kodumaa piirideni ja jaguneb kolmeks keskkohast laienevaks loomulikuks weerwäljaks (kontsentrumiks): kodukoht (ühes koduga), kodukuru ja kodumaa.

3. Koduloo õppe-eesmärgid.

Koduloo õpetamisel on neljasugune eesmärk: see peab 1) laste waimlist wäljaarendamist kodusel wiisil jätkama, neid sellega eriteaduste õppimisele ettevalmistades; peab 2) laste hingelist harimist teadliselt korraldama ja edendama, sellega neid kõlblistest mõistetest ja tunnetest arusaamisele wirgutades; peab 3) kaudselt nõnda mõjuma, et järsk üleminek kooli ja kodu wahelt kaoks, et kool koduks ja kodu kooliks muutuks ja 4) lastes tõsine püsiw armastus kodu ja kodumaa wastu tärkaks.

Inimese waimuks nimetame tema mõistust, s. o. mälestamise ja mõtlemise wõimet. Neid wõimeid peab kool wõimalikult kaugele wäljaarendama, see tähendab suuremaks ja tugewamaks kaswatama. Selleks tuleb lapsed niisugusesse seisukorda seada, et waimline kasvamine neil igati wõimaldatud oleks. Seda wõimaldust pakub kodu tundmaõpetamine. Kodu piirides peame lapsi tähelepanema, waatlema, uurima, järjeldama, wõrdlema ja ettekujutama õpetama. Lapse waim on iseenesest lõpmata huwirikas. Midagi ei pease tema silme eest mööda, mis kuidagi tähelepanu äratav. Selle juures paneb aga laps ainult seda tähele, mis uudisena esineb. Igapäewaste asjade ja nähtustega, millega ta nagu kokku kaswanud, ei tee ta palju tegemist, olgu küll, et need asjad ja nähtused tal ainult õige pealiskaudselt tuntud on. Siia peab kool juhtijaks juurde astuma ja laste tähelepanu süwendama, ära näidates, et ka igapäewases ümbruses weel palju uudiseid leidub. Tähelepanule peab waatlemine järgnema. Laps ei pea eesolewat objekti mitte ainult silmama, waid wõimalikult mitmest küljest ja igasuguses seisukorras waatlema. Waatlemine äratagu huwi ja sellele järgnegu uurimine, s. o. objekti ligem tundmaõppimine. Kogu-

tud teadmised ja tuntud muljed pangu last järelmõtlemata, põhjusi otsima ja otsusi järjeldama. Tehtud otsustest laiendagu õpilane võrreldes arusaamist ka teiste, sarnaste, asjade ja nähtuste peale ja loogu endale ettekujutusi ka sellest, mida ta näinud ei ole, ehk mida ta teistsuguselt sooviks näha, kui see talle tuntud on. Niisuguseid waateprotsesse kodu piirides igal ajal, ettevõttes võimaldame lapsele waba waimlise arenemise, harjutame ta aju tööle ja teeme sellega päraslise õppimise hõlpsaks. See on koduloo õpetusline osa, mille kohta õppeviisi käsitamine ligemaid seletusi annab.

Inimese hingeks nimetame tema tahtewõimet ja tundmusi. Neid peab kool harima, see tähendab: pahu loomusunde ja tundmusi, mis kultuurilisele ühiselule ja inimese enese arenemisele takistuseks on, peame õpilastes maha suruma ja isikut ennast, kui ka ühiskonda edendawaid püüdeid ja tundmusi sinna asemele istutama. Laste hinge harimine on koduloo kaswatusline osa. See on laialisem ja tähtsam tööala, kui õpetusline osa, sest siin on õpetajal tegemist Eesti omapärase hingega, mis orjaaja jäänuseid pärispatuna kaasas kandes kiwulist ja künklist põldu esitab, mida raske harida. Neist jäänustest, mis meie rahwale määratumaks raskuseks on ta edenemisteel ja ühtlasi häbiks naaberrahwaste ees, peab kool meie tulewase soo wabastama. Kodulugu, millel see eriülesandeks, peab sellega algust tegema, kõik teised õppeained aga peawad sellekohast tegewust toetama ja jatkama.

Orjaaja jäänustena esinewad meie rahwa hinges: ühistunde puudus, warguse- ja pettuse-iha, awaliku korra ja puhtuse puudus, kius ja jonn, kadedus, jookmakomme, argtus, kohmetus, ärewus jne. Muidugi ei wõi tõendada, nagu oleks meie rahwas enne orjapõlwe neist pahedest waba olnud. Põhijoontena esinewad siin rahwa tõulised hingeomadused. Orjaaja süü seisab aga

selles, et ta üleüldse tagasikiskuwalt mõjus ja mõne pahe juurde tõi, mida rahwas ennemalt enam ei tunnud (wargus, joomakomme). Kahtlemata oleksime wabaduses palju kaugemale ja kõrgemale jõudnud, kui nüüd oleme. Ja et teatud pahed meil praegugi weel kammitsatena jalus tunduwad, on küllalt põhjust orjaja jäänustest kõneleda.

Ühistunde poolest olid endised eestlased meist ees. Selle ütelsega ei taha ma meie rahwusliku romantika wäiteid korrata, mille järele esieestlaste elu üliinimlik näib. See luule on õigustatud ainult orjapõlwega wõrreldes, kus iga parem seisukord paradiislik paistab. Kodulugu õpetades tuleb sellest luulemetoodist loobuda ja ainult tõelikke asjaolusid arwesse wõtta. Tõelikult polnud esieestlane parem, ega pahem, kui ta naabrid. Ta oli niisugune, nagu olud ta olid kaswatanud. Ja toleaegeised olud nõudsid ühtmeelt. Teiste suguharude ja rahwaste wahel alalist pealesurumist tundes liikusid meie esiwanemad wähehaawal idast lääne poole. Ühistunne ja sellest tulenev ühisjõud oli nende eluküsimus. Sellela oleksid nad teiste jalgu jäänud ja hääbunud. Oma nüüdsele kodumaale asumise järel olid siis eestlased ühiskondlikult juba hästi arenenud rahwas. Nende üksikutes suguharudes walitsesid, nagu ajaloo ja rahwaluule andmed seda tõestawad, kord ja üksmeel. Elati küla-des koos ja tehti sagedasti ühistööd. Suguharude wahel aga oli lahkmeelsust rohkesti. Ka selle kohta leidub ajaloost andmeid. Lahkmeelsuse ohwriks langes wiimaks eestlaste iseseiswuski. Kolmeteistkümnenda aastasaja algul Saksa raudmeeste wastu wõideldes ei läinud ühelgi Eesti wanemal korda maameeste malewat ühise sõjajõuna wõitluisse wiia. Suguharud tegutsesid enam-wähem iseseiswalt. Sellele järgnes kaotus ja siis algasid olud, mis rahwa hingest seda häwitasid, mida eelnew aeg sinna oli istutanud. Maa langes wõõra wõi-

mu alla. Eesti külad lahutati koost, haritud maa wõeti mõisate alla, maarahwast sunniti sooserwadel ja liiwaküngastel omale uusi asukohti looma. Ühistöö jäi haruldasemaks, ühistunne wähenes. Mõisa tööd tehti küll koos, aga see oli orjade sunnitöö, mis midagi siduwat ei sisaldanud. Aja jooksul paendusid ränga rõhu all paljud. Nad muutusid põrmuni alandlikkudeks sulasteks, hakkasid teiste peale kaebama, neid ära andma. See aina meeldis mõisale, sest „lahuta ja walitse“ juhtsõnu tundsid Wana-Balti wasallid hästi. Asi edenes niikaugemale, et teomehed üksteisele wastamisi sõimuni-med panid ja keegi teist enam ei usaldanud. Kuna see seisukord aastasadasid wältas, siis on arusaadaw, et ühistunne pidi hääbuma. Ja see on hääbunud. Nüüdne eestlane on nii isiklik, nii lahkmeelne, nii omakasupüüdwew ja usaldamata, nagu me seda harwa mõne teise rahwa juures tähelpanna wõime.

Koduloo õpetajal pole siis asja esieestlast liialt ülistada. Tal pole ka põhjust karta, nagu teeks ta lastes ühistunnet kaswatades tühja tööd. Tuntud wäited, nagu ei kõlbaks kiusakas eestlane üleüldse ühiskonnainimeseks, lükkab ajalugu kindlasti ümber. Eesti iseloomu püsiwus ja tõsidus loowad otstarbelisel kaswatusel wäga asjaliku ja meeldiwa ühisisiku.

Kaswatustööga pole siin millalgi wara algada, sest juba meie lastes, nimelt maalastes, tuleb lahkmeelsus sagedasti õige silmatorkawal kujul nähtawale. Siin seisab koduloo õpetaja ees suur ülesanne. Ta peab üksikperedest kokkutulnud wäikestest okkalistest egoistidest ühiskonnainimesed kaswatama, kes soodsad on oma riiki ülewal hoidma.

Warguse- ja pettuse-ihha on meie rahwa seas praegu weel häbistawalt tugew. Meie oleme sunnitud igale wõõrale kaheldes otsa waatama, teda teatawal määral wargaks pidades. Meie ei wõi oma warandust mõneks

minutikski awalikku kohta ilma järelwaatuseta jätta, kui me kahju kanda ei taha. Meie peame oma hooned lukkude ja riiwide abil kindlustama ja hobuseid raudkammitatega piinama, muidu wiiwad meilt wargad meie wara. See on häbimärk rahwa otsaesisel. Asjata on siin kultuurilisest kõrgusest kõneleda ja kiidulaule laulda. Pahede salgamisega ei saa neid kaotada. Oiglasem on tõe silma waadata ja tunnistada: Jah, siin on meie asi halb, aga see peab paranema. Warguse-iha suhtes on orjaaeg suurem süüdlane kui ühegi teise hingelise pahe juures. Endiste eestlaste juures ei tuntud wargust. See oli muinasmaale ununenud. Sõjakäikudel oli eestlane tige rööwel ja armutu riisuja, kodus aga ei wõtnud ta wõõra oma, sest seda ei lubanud kodu wäärtus. Siis tuli raudmeeste ülewõim ja wõttis eestlaselt kõik, mis tema oma oli. Weel enam: eestlane pidi wägiwaldselt temalt wõetud wara wõõrastes kätes enda orjatööga kaswatama ja koguma. Seal siis wõttis teomees salaja niipalju kui wõis, wõttis 'kui oma, mitte kui wõõrast. Raske on ütelda, et see wargus oleks olnud. See oli õieti tumm protestiawaldus wägiwalla wastu, oli rikutud omanduse õiguse passiivne maksmapanek. Küsitaw on, kas meie aegne õigusteadus nimetab seda warguseks, kui otsekohesemat abinõu oma rööwitud waranduse tagasisaamiseks üle ei jää, kui seda rööwli käest tagasi warastada. Esieestlase juures muutus tõmbamine, nagu ta ise seda tegewust nimetas, maiseks alatuks warguseks alles pärastpoole nälja sunnil, kus soosõrwad tarwilist ülespidamist ei suutnud anda ja inimene seda hädasunnil ülekohtuga wõttis, mida õigusega wõimata saada oli. Mets oli esieestlaste juures kõikide omandus, nagu wesi ja õhk. Metsa wargust ei pea paljud eestlased sellepärast tänapäewani warguseks. Ühisomanduse mõiste alalhoidmiseks on siin nimelt see asja-

olu kaasa mõjunud, et kõik metsad meil mõisate omaks võeti, mida talumees ülekohtuks pidas ja mis seisukord siis wargust õigustas. Korra kombeks saanult waldas warguse-ihha eestlase hinge pärastpoole üleni ja on pika aja wältusel sinna sisse kaswanud, nagu mustus käenahka. Selle mustuse peame enda küljest maha pesema, kui me orjamärki otsaesisel kanda ei taha. Et see orjamärk on, seda näeme selgesti, kui oma elu wennasrahwa soomlaste eluga wõrdleme. Soomes on wargus tundmata. Lukud on loomade, mitte inimeste pärast, ütlewad soomlased. Ja maal on selle tõttu hoopis kultuurlikum ilme kui meil. Ei ole raskeid rauduksi linnamajul, ei leidu ahela otsa poodud jooginõukesi raudteejaamades, ei tundu awalikkes kohtes ja asutuses umbusaldust isiku wastu, ei näe kahtlasi isikuid jne. Meil on sarnane seisukord alles ideaaliks, millest tegelik elu harilikult kaugele maha jääb. Ja ometi oleme soomlastega ühest kannust wõrsunud. Wahe tuleneb sellest, et soomlased orjapõlwe sel kujul, nagu see meil oli, tunda ei ole saanud.

Koduloo ülesandeks jääb Eesti kodule seda auwäärt seisukohta, mis sel endisel ajal koduste kui ka wäliste naabrite ees olnud, tagasi anda ja meid warga nimetusest wabastada.

Awalikku korda ja puhtust on meil kaunis raske alal hoida. Meie raudteejaamad ja wagunid, puiestikud, tänawad linnas ja maal jne. annawad sellest igapähele selget tunnistust. Puhtustarmastawaks rahwaks meid selle järele ei nimetata. Ka kodune sisemine elu jätab puhtuse suhtes weel palju soowida. Soomlasi, kes awaliku korra ja puhtuse poolest kuulsad, wõrdluseks wõttes näeme, kui kaugele meiegi wabaduses oleksime jõuda wõinud. Et me wennasrahwast nii palju maha oleme jäänud, see on otsekohele orjaaja mõju. Ajalooost leiame teateid, mis näitawad, et juba enne orjas-

tajate tulekut meie külad suured ja ilusad on olnud. Läti Hindrek ütleb oma kroonikas, et aastal 1220 Järwamaal Kareda (Carethen) küla juures sakslaste ja eestlaste wahel lahingut peetud ja tol ajal see küla tugew nagu kindlus, suur ja ilus olnud. Samasugused, nagu Kareda, olnud kõik külad Järwa- ja kogu Eestimaa. — Neis endistes külades pidi kahtlemata puhtus ja kord kõrgel järjel olema, muidu poleks sakslased neid ilusateks kiitnud. Orjaaeg, nagu juba tähendatud, häwitas need külad. Orjadel ei jatkunud aega, ega tahtmist oma kodu korraldamiseks, ega kaunistamiseks. Rahwas wajus rõhumise all ikka sügawamale pimedusse ja mustusse. Mõisas leiduwat puhtust ja ilu häwitas ori kättemaksmise ihas heameelega, kui see tal salaja wõimalik oli. Nii häwines korra ja puhtuse mõistegi.

Orja seisukorrast oleme endid nüüd jälle kõrgele ülesse upitanud. Pimeda aja jäänuseid leidub siiski weel, ja neid peab kodulugu kaotama.

Kius ja jonn on meie rahwa hingeelu iseäraldused, mis meile omajagu kuulsustki on toonud. Kiusuks nimetame kaasinimese rõhumist, jonniks — järelandmatust ka siiski, kui tõrkujal sellest mingit kasu loota pole. Siin on põhjamaalase iseloomu wisadusega ületüdiselt tegemist, mida orjapõli tagurpidises sihis — wõib ütelda — täiuseni wäljaarendanud.

Kodulugu peab siin edule jälle loomuliku tõuswa käigu andma.

Argtuse, kohmetuse ja ärewuse all kannatame meie weel palju, iseäranis maaelanikud. Meie talumees on oma koduses elus agar ja ettewõtlik, awalikus ülesastumises aga arg ja saamatu. Meie rahwakeel on mõtte- ja sõnarikas, aga awalikult kõneledes ei saa lihtmees kuidagi mõtet wälja. Meie maarahwa liigutuste põhijoon on fõntsus ja kohmetus. Külalastele on

raske korralikult teretamistki külge harjutada. Samad lapsed tulewad sagedasti nuttes kooli, ilma et nad ärewuse põhjust nimetada teaksid. Kahtlemata ulatab siiagi tähtsal määral orjaaja mõju, sest wabaduses arenewa rahwa juures on kõnesolewad loomuomadused palju vähem märgatawad kui meil. Seda wõime isegi mustlaste juures tähele panna. Seda tõendab selgesti ka linnaelu, kus eestlane hoopis teistsuguseks wälja on arenenud, kui maal mõisa mõju all.

Koduloo ülesanne on argtust ja ärewust nooresoo hingest häwitada ja julgust ning meelegendlust sinna asemele istutada. Koduloo tund on ka kohane kombelse tutwustamiseks ja kohmetute liigutuste ning saamatu esinemise küljest äraharjutamiseks.

Need on koduloo kaswatuslise osa otsekohesed ülesanded. Kaudselt peab uus õppeaine kooli ja kodu lähendamiseks mõjuwalt kaasa aitama. Üleminek kodust meie senisesse kooli oli liig järsk. Meie istutasime lapsed nagu taimed wõõrasse mulda, kus nad kidunesid ja närtsisid. Nõrgalt edasijõudwate laste protsent meie koolides on wäga suur. Põhjus ei peitu siin ainult lastes, nagu senini arwati, waid ka koolis. Kodulugu kui algteadus jääb kõikide teiste õppeainete aluseks. Järjelikult tuleb õppetööd algkoolis kodulooga alustada. Sealjuures peab siis see õppetund koolimajasse koduse õhkkonna tooma õpetaja ja õpilaste wahale perekondliku wahekorra looma. Lastele peab koolielu kodusena tunduma, mis lisaks mitmesuguste uudiste ja ootmatustega rikastatud. Lapsed peawad rõõmuga kooli kippuma, mitte wesiseil silmil sinna minema, nagu senini sagedasti. Kodulugu peab lapsi õpetama ka kodust ümbrust ja eluolu põhjalikumalt tähelepanema ja sealt koduste inimeste seletuste abil ühte ja teist õppima. Kool peab lapsele koduks muutuma ja kodu kooliks, siis on tee wabaks arenemiseks lahti.

Koduloo õpetamise kandejõuks ja keskkohaks ta tähtsate eesmärkide seas peab aga olema — armastus kodu ja kodumaa vastu. Seda tuleb õpilastele hingesse kasvatada. Ka sellekohane tegewus ei kuulu õppeaine otsekoheste ülesannete hulka, sest käsklused ja manitsused, nagu neil leidub meie senises isamaa-luules ja lugemikkudes, ei wii meid siin millalgi sihile. Kodu- ja kodumaa armastus peab koduloo õpetamises kaudselt igal wõimalikul juhusel tunduma. Lapsed peawad kodumaad armastama õppima, ilma et nad seda ise märkaksid, ilma et nad endile selle üle kunagi aru annaksid, miks neile kodumaa armas on. Armastus äratab armastust. Koduloo õpetaja suudab praegu käsitatawat ülesannet ainult siis täita, kui ta oma kodumaad ise armastab. Ainult seda wõib ju teisele anda, mida endal on. Siit järgneb nõue: Koduloo õpetaja peab oma kodumaad armastama. Käsklusega aga ei saa ka õpetajas armastust kodumaa vastu äratada, kui seda temas muidu ei leidu. Tuleb siingi mõnda teist teed kasutada. See teine tee on: Opetaja õppigu ise kodumaad hästi tundma, armastus järgneb sellele iseenesest. Armastada wõib ainult seda, keda tuntakse. Wõõra vastu armastus ei ärka. Meie tundsime tänini oma kodumaad häbiwäärt wähe ja armastasime teda sellepärast ka koguni lõdwalt. Põhjused selleks oled wälised. Meie kodu ei olnud ju täiesti meie oma. See oli meie endine kodu wõõrais käsis. Raasukesed, mis siin wõõraste laualt meie osaks langesid, olid nii armetud, et paljud meist oma kodu otse põlgama ja endi sugu salgama hakkasid, paljud wõõrsile paremat otsima tõttasid. Koju jäid ainult need, kes hädasunnil wiletsusega sõpruses elama pidid. Kodumaa tundmaõppimiseks ei jatkunud niisuguses seisukorras kellegil tahtmist. Ei olnud selleks ka täit wõimalustki, sest suurem osa maad oli mõisate käes, kuhu eestlane ligi ei peasenud. Nõnda waibus

kodumaatundmine, waibus ka armastus meie maaema wastu. Eesti ärkamiseaeg tõi sellesse seisukorda muudatuse. Siis hakkas kodumaa Saksa surwe alt wabana ja Eesti iseteadwus tärkama. Kõneldi ja lauldi „isamaast“, seati kodumaatundmine algkooli õppekawas. Kahjuks ei kestnud see ajajärk kaua. Sellele järgnes Suur-Wene surwe, mille all meie kodumaa-armastus uuesti närtsis ja Eesti elujõud Saarmaatia legendikule laiali walguma hakkas. Nüüd on see kõik järsku muutunud. Haudsed olud on hauda warisenud. Eesti küürus selg on seitsmesaja aasta järele enese sirgu ajanud. Meie kodu on jälle meie oma. Ja meie wõime ütelda, et see kodu oma wäiksuse juures nii suur, nii ilus ja nii rikas küllalt on, et igäühes, kes teda tundma õpib, tõsine armastus tema wastu ärkab. Nüüd õppigu siis koduloo-õpetaja kodumaad tundma ja armastus järgneb sellele iseenesest. Oma õpilaste juures lasku õpetaja seda arenemiskäiku korduda. Kes aga kodumaad armastada ei suuda, see ärgu koduloo-õpetajaks hakaku. See helistaks kella õhutus ruumis, kus häält ei kuuldu.

Kodumaa-armastus peab tõsine ja püsiw olema, mis üle ulatab isiklistest huwidest ja ainelisest omakasust. Ainult siis, kui me oma noorsoo hinges niisuguse armastuse suudame kaswama panna, wõime loota, et meie iseseiswus püsima jääb. Just selletõttu ongi kodulugu meie kodu lugu.

4. Koduloo õppewiisi arenemiskäik.

Missugustel teedel jõuda nende eesmärkide juurde, mis endile koduloos üles oleme seadnud? Seda peab meile õppewiis näitama. Uuena, nagu õppeaine ise, esineb ka selle õppewiis.

Ettetoodawate wäidete põhjenduseks heidame pilgu koduloo õppewiisi arenemiskäigule üldiselt ja eriti meil Eestis. Kodulool kui eriõppeainel ei ole weel mingit arenemiskäiku ei aines eneses ega õppewiisis. Mõlemad on alles saamise ajajärgus. Koduloo juurde jõudsime, nagu teada, kodumaatundmise kaudu. Arenemiskäiku tundma õppides tuleb siis kodumaatundmise minewikku waadelda.

Keskajal, kui Euroopa waimuelu täielikult katoliku usu teaduse — scholastika — ainuwalitsuse all liikus, ei olnud maadeteadust eriõppeainena koolide eeskawas. Maadeteadust oli küll wanas Kreekas ja Roomas õpetatud. Ristiusk ei pidanud seda tarwilikuks, samuti nagu ta palju teisigi wanu wäärtusi kõrwale heitis. Keskaja lõpul tekkis Itaalias mõtteteadline wool, mis scholastika ummiswõrgust püüdis wälja rabeleda. Seda woolu nimetatakse humanismiks. Humanistid hakkasid wana aja wäärtusi hariduse, teaduse ja kunsti alal elustama ja löid sellega renessansi ajajärgu. Teadust usu uimastusest wabastada püüdes töid ju tolleaegsed kaswatus-teadlased arwamisi kuuldawale, et maadeteadus koolide õppekawadesse üles wõtta tuleks. Rahwakooli selle nüüdses mõistes ei olnud siis weel olemas. Koolid asusid peajasjalikult kloostrite juures. Sinna ei peasenud neile mingi uus mõte kergelt ligi. Maadeteaduse asjas liikuma pandud mõtted ei leidnud kusagil idanemiseks pinda, ega arenenud sellepärast ka kindlamalt wälja.

Usupuhastuse mõjul seati 16. aastasajal Lääne- ja osalt Põhja-Euroopas rahwakool laiemale alusele, aga maadeteadus ei peasenud weel ta õppekawasse. Kool jäi nagu ennegi kiriklikuks asutuseks, kus „ilmalikkude“ teaduste õpetamise peale wäga wähe rõhku pandi. Alles 17. aastasajal, kui Lõuna-Slaawi kaswatlane Komeenius oma ñidaktikaõpetuses mõjuwa sõna maadeteaduse kasuks oli ütelnud ja pietistlased Saksamaal ebatarku-

sesse tardunud kirikuga ühtlasi ka rahwakooli elustama hakkasid, peasis maadeteadus rahwakooli. Komeenius oli juba ka ära näidanud, et maadeteadust ligemalt kaugemale minnes õpetada tuleb. Sellest ilusast nõuandest suutis rahwakool esialgul väga vähe teostada, sest senini oli ta harjunud oma tööga ikka taewast algama. Maadeteaduse õpetamine edenes sellepärast wisalt, seda enam, et põhijooned küllalt selgelt äratähendatud ei olnud. Sama aastasaja lõpp awas aga teadusele uued awarad teed, milliseilt edasi minnes järgneawil aastasadadel saawutati uusi, suuri wäärtusi teaduses üleüldse ja kaswatuses eriti. Kiriku orjusest wabanenud mõistus asus iseseiswale tegewusele ja rajas ratsionalismi. See uus mõtteteadlane wool nõudis mõistuse igakülgselt wäljaarendamist. Selle nõude kohaselt hindas Inglise mõtteteadlane Dshon Lock (John Locke) senise kaswatusteaduse täitsa ümber. Ta näitas loodusteadlisel alusel olles ära, et wõimetu wagatsemine ja ristimise imewee peale lootmine lapse kaswatamise juures wäärtuseta tegurid on. Kui me last mõistlikult kaswatada tahame, siis peame temale wõimaldama waba arenemise looduses, peame teda õpetama igasuguseid nähtusi tähelpanema. Sellega oli maadeteaduse kasuks väga palju öeldud. Locki mõtteid kandis Prantsuse kirjanik Frangswa Voltäär (François Voltaire) oma kuulsais kiritöis üle kõige Euroopa laiali. Tegeliku kaswatustöö alal aitas maksma panna samu aateid teine tolle aegne kuulus prantslane Shan Shak Russoo (Jean Jacques Rousseau). Mõlemad kirjanikud töötasid esialgul ühemeelselt. Pärastpoole lahkus Russoo puht-ratsionalistlikult aluselt ja pidas inimese tunnete harimist tähtsamaks, kui mõistuse arendamist. Tegeliku kaswatustöö kohta jäid ta nõuded siiski samale alusele, nagu need ratsionalistidel üleüldiselt olid: s. o. lastele tuleb waba wäljaarenemist wõimaldada, neid loodusega kõige lige-

masse ühendusse jättes. Russoo läks ses nõudmises isegi niikaugemale, et ta kultuuri kui õnnetust toovat nähtust eitama hakkas ja inimlise elu looduslikku seisukorda tagasiwiimist nõudis. Selles tundub palju liialdusena. Mis Russoo aga tegeliku kaswatuse kohta awaldas, oli põhjendatud ja püsib tänapäewani osalt kättesaamatu eesmärgina. Oma lapsed andis Russoo kaswatusmaija, sest et ta sealt soodsamaid tingimisi ülesseatud nõuete täitmiseks lootis, kui kodust.

Inglis- ja Prantsusmaal liikuma pandud mõtted äratasid kõiges Euroopas wastukaja. Schweitsis asus nende põhjal 18. aastasaja lõpul kaswatlane Pestalozzi tööle, ja lõi kaswatussüsteemi, mille tähtsus tänapäewani püsib. Tema seletuse järele peab laste õpetamine mängudest wäljaareneses esialgselt kujunema üldiseks waatlustegewuseks, millest pikkamööda eriainete õpetamisele üle minna tuleb. Sellega oli ka maadeteaduse õpetamise loomulik käik ära näidatud: Opetus pidi koduga algama ja maailmaga lõpetama. Aated käiwad tegelikust elust ikka kaugel ees. Pestalozzi ise ei suutnud waatemetoodi tegelikus koolitöös teostada, waid jäi maadeteaduse õpetamises tuupimiswiisi juurde. Ka P. poolehoidjad ja järeltulejad ei suutnud weel meistri mõtteid täielikult ellu wiia. Kool oli nii kindlalt maja seinte wahale kinni kaswanud, et raske oli seda sealt wälja saada. Wõimata näis lapsi „õppimise“ asemel „hulkuma“ wiia. Katsuti siis waategewust klassitoas korraldada, aga seal, kus tööpoolest wäha näha oli, pidi õpetus selleläbi pealiskaudseks jääma. Nagu niisugusel korral ikka, wõeti ka seal paber abiks ja püüti waateobjekte joonistamise abil wäljast tупpa tuua: Lapsed pidid kõik, mis maapinnal leida, sellekohaste märkide abil paberile tähendama. Nõnda jõuti waatemetoodi juurest joonistawa meetodi juurde. See aga tundus warsti ühekülgsena ja tüüta-

wana. Puudust püüti wõrdlewa metoodi abil parandada, kus üht pinnaüksust teisega wõrreldes laste mõtteid paberilt loodusse katsuti wiia. See ei aidanud palju. Siis tehti katset mõlema metoodi ühendamisega ja saawutati nii segametood, mis töökooli põhimõtte ilmutamisel, 19. aastasaja lõpul, tegelikuks metoodiks täienes.

Kuna Euroopas selkombel maadeteaduse õpetamises katseid tehti ja alles 19. aastasaja algul selle üle waieldi, millega on kohasem sama õpetust algada, kas päikesega wõi koduga, astuti Ameerikas samal ajal ja alal edukaid samme. Ameerika kool on algusest peale kiriku surwe alt waba olnud ja selles seisukorras tegelise elu nõuete kohaselt wälja arenenud. Kui seal maadeteaduse algõpetuse juures tarwidust tunti lapsi wälja loodusse wiia, siis ei kaheldud kaua, waid tehti seda. Looduses liikudes tuli tegew metood iseenesest tarwitusele ja maadeteaduse algõpetus laienes üleüldiseks algõpetuseks — kodulooks. Laste isetegewuse, ehk töökooli põhimõtted pandi kõige pealt Ameerika koolides maksma. Ameerikast toodi neid mõtteid wähehaawal Euroopasse, kus need Saksamaal kõige elawamat wastuwõtmist ja edasist wäljaarendamist leidsid. 19. aastasajal oli Euroopa rohkem haritud riikes kodumaatundmine igalpool kodulooks laienema hakanud. Ilmasõda ja rewolutsioonid tõid mitmel maal järsu muudatuse. Üleminek ei ole nüüd igalpool ühtlaselt edenenud, waid sedamööda, kuidas töökooli põhimõte kusa-gil wastuwõtmist on leidnud. Teoreetliselt on Saksamaa kõige ees sammunud, praktiliselt on aga teised uued wabariigid, nimelt Wenemaa, kõige kaugemale ulatawaid samme astunud, töökooli põhimõtet puhtal kujul maksma panna katsudes.

Eestlastel ei olnud enne oma riigi rajamist iseiswat kooli. Eesti tüwi pidi seda heaks wõtma, mida esiteks Saksa, pärast Wene aednikud tema külge poo-

kida armastasid. Kui Saksamaal 19. aastasaja teisel poolel maadeõpetuses waatlew ja joonistaw metood tarwitusel olid, oli ka Balti „maarahwaste“ koolis nikaugele jõutud, et siin kodumaatundmise õpetamine sisse seati. Metood laenati muidugi Saksamaalt. Tartu tolleaegse gümnaasiumi eelkooli juhataja G. Blumberg andis 1869 oma raamatu „Baltische Heimatskunde“ wälja, milles ta neljaskümnes loengus kodumaad üldistes joontes tutvustab. Opetus algab kodukohast (waatekaarte tutvustamisega) ja laieneb teesid mööda igasse kaarde wälja minnes kuni Baltimaa piirideni. Teede ääres pannakse kõike tähele, mis tähtis. See pidi waatlew metood olema, mida plaanijoonistamisega süwendada katsuti. Bl. oli oma teoses peajasjalikult sakslast Fingeri eeskujuks wõtnud, kes Pestalozzi süsteemi järele töötab. Et B. teoses Pestalozzi mõtetest ainult wari järele on jäänud, on arusaadaw. Pärastpoole awaldas B. oma töö ka Eesti keeles „Juhataja kodu- ning Isamaa tundmiselle“ nime all. Tema raamatud olid kõige pealt õpetajaile juhatuses mõeldud, aga neid tarwitati ka õpiraatututeks, nimelt eestikeelset wäljaannet.

Kodumaatundmise õpetamine püsis meie koolides todapuhku ainult aastat paarkümmend. 19. aastasaja lõpukümnel algas wenestamine. Kodumaatundmise asemele seati koolidesse „suure isamaa“ tundmaõppimine sama isamaa keeles. Ainult algteadmisi maadeteadusest lubati teisel õppeaastal emakeele abil õpetada. Kolmandal õppeaastal pidi õpetus täiesti wenekeelne olema. See oli kõige haudsem ajajärk meie rahwakoolis, mis 1905 wähe teisenedes kuni Suur-Wene surmani püsima jäi. Kodumaast siis koolis ei kõneldud. Noorsugu kaswas nagu wõõrsil üles. Wene maadeteaduse õpiraatututest kuulis ta „Baltiäarse maa“ kohta teateid, mis mõnikord naeruwäärt ebaõiged olid. Ainult mõned üksikud asjas huwinenud isikud katsusid tol ajal kodu-

maatundmise heaks veel teha, mis wõisid. J. Bergmann mahutas Jakobsoni lugemisraamatut uue trüki wastu ettevalmistades sinna Eesti maakondade kirjeldused, misläbi wõimalus awanes keeletunnis osa sellest tagasi wõita, mis maadeteaduse-tunnis kaotatud. Pärastpoole wõttis M. Kampmann Bergmanni kirjeldused ka oma lugemikusse. 1904 ilmus käesolewa raamatu autori poolt Wiljandis „Kodumaa geografia“, mida kodumaaliste kalduwustega õpetajad ka surwe ajal erawiisil õpiraamatuna tarwitasid ja selkombel sumbutatud tuld tuha all elus hoidsid. Peale 1906. a. aitasid mitmel pool asutatud eestikeelsed erakoolid ja nende tarwis kokkuseatud Jürgens-Tasak'u maadeteaduse õpiraamatud kodumaa tundmaõppimist uuesti tähtsal määral elustada.

Kui Eesti 1917 Suur-Wene surwe alt wabanes, olime kodumaatundmise õpetamise suhtes pimesikumängija seisukorras, kellel järsku silmad awatud. Rahwakooli kitsikusest wäljaaitama tõttas siis meie agar koolitegelane M. Kampmann, kes 1917. a. suwel suuremas osas kodumaa linnades eraalgatusel toimepandud õpetaja-kursustel kodumaatundmise õppewiisi üle loenguid pidas ja pärastpoole oma töö ka trüki awaldas. Selle teosega püüab autor Eesti rahwakooli õpetajat sinna järele aidata, kuhu Lääne-Euroopa kooliõpetaja meie uinaku ajal eele jõudnud. Töö täidab enda ülesannet rahuloldawalt, jääb aga koduloosse üleminekul poolele teele peatama. Kodumaatundmisest kui õpeprintsibiist kõneledes asub autor raamatu algul koduloo seisukohale, jätab aga uue õppeaine mõiste ja ulatuse ligemalt äramääramata. Raamatu lõpul näib ta sellelt seisukohalt lahkunud olewat, sest seal leidub seletusi üleminekust ainult erilisele maadeteaduse õpetamisele, millest järjeldada wõib, et kodumaatundmise õpetamist ometi ainult maadeteaduse eelastmena on käsitatud. Üle-

üldse esineb teos kiirkäe tööna, sest paiguti puudub järjekindlus ja isegi endale wastukõnelemist juhtub. Sihtiajaw tähtsus on K. tööl sellest hoolimata ometi.

1919 ja 20 awaldas S. Sütt kiritrukis kolmes wiikus kogu kodulooaineid. Need tööd on esimesed koduloo nime all, aga ei wõi ütelda, et autor asja sealt edasi arendanud oleks, kuhu Kampmann lõpetas. S. kompileerib Saksa autorite järele hulga sündsaid kodulooaineid, ei sea neid aga kahe esimese õppeaasta kohta mingisugusesse süsteemi. Kolmandal õppeaastal käsitab ta ainult maa-ala kodukuru ulatuses ja nimetab seda kodumaatundmiseks. Õppewiisiga tutwustamist ei ole S. endale ülesandeks wõtnudki.

Koduloo õpetamine seati iseseiswa Eesti kooli õppekawasse algusest peale. Uuele õppeainele pani nime esimene Eesti haridusministeerium. Nimi on õnnelikult leitud, sest see on mõistele wäga wastuw, ühtlasi kõlaw ja kodune. Selles oleme nii mitmestki teisest rahwast ette jõudnud. Meie iseseiswuse esimesel aastal oli kodulooõpetus koolides wäga mitmekesine. Pearaskust sünnitas uue õppeaine mõiste ja ulatuse selgusetus. Ei teatud, mis teadusega siin õieti tegemist ja kui kaugele selles jõudma peab. Tol aastal, see oli 1918, leidnud rewidendid ühes meie maakoolis õpetaja kodulootunnis lastele Egiptuse piltkirja seletamast, teises kohas Blumbergi raamatu järele kodumaa kihelkonde nimesid pähetuupimast ja kolmandas — Eesti keelt õpetamast. Kolmas tähendatud õpetajaist wastanud sellekohase küsimuse peale, et tema ja nähtawasti ka ülemus isegi ei teadwat, mis kodulugu on ja sellepärast wõimata olewat seda lastele õpetada. Haridusministeeriumi poolt koolidele saadetud kodulookawa oli ka tõesti sedawõrd puudulik, et õpetajale niisugust mõtteawaldust pahaks ei wõidud panna. 1919. a. suwel walitsuse korraldusel toimepandud õpetajate-kursustel õpetati peale muu ka

koduloo metoodikat, mille järeldukel uue aine õpetamine juba enam-wähem korralikuks muutus.

5. Koduloo õppewiis.

Eelnewa ülewaate järele teame, et kõrged eesmärgid, mille poole meie kaswatuses püüame, ju aastasadade eest on üles seatud ja ka teed nende juurde peasemiseks ära näidatud. Et rahwad neil teedel ainult ligusammul edasi on jõudnud, et Pestalozzi mõtted alles tänini osalt teostamata, et koduloo mõiste äratundmiseks mitu aastasada ära on kulunud jne., see ei mõõdu otsekohe rahwastest, waid neist tingimistest, milles rahwad elama on pidanud. Seltskonnad ei ole kuni tegunewate murranguteni ühelgi maal oma noortsugu täitsa wabalt s. o. ainult enese heaksarwamise järele kaswatada wõinud. Igal pool oli walitsus kaswatuseasja enda hoole alla wõtnud ja selle juures kõige pealt walitsewate rahwaklasside, mitte lastewanemate, huwisid silmas pidanud. Ja et ka lastel endi huwid on, selle peale ei ole wõimu edustajad millalgi mõtelnud. Lastest püüti koolides korralikke riigikodanikke wormida, mitte inimesi kaswatada. Mis asjas lastel huwi ja andi, seda ei küsinud nendelt keegi. Neid sunniti kõike seda õppima, mis ülemus heaks arwanud. Lagemata hulk talente maeti selkombel maha, miljonitel muudeti õppimine wastikuks; suurem hulk inimesi ei saanud enda annete ja huwide kohaselt sugugi wälja areneda ja sattus tööaladele, mis wõõrad ja wastikud. Selle tagajärg oli vähene wäärtuste loomine ja töowiljakus, alaline rahulolematus ja majandusline kitsikus suurte hulkade seas, mis wiis selle seisukorra katastroofilisele lahendamisele — üksteise ärahawitamisele.

Nagu iga inimene väliselt isenägu on, nii erineb ta teistest ka sisemiselt. Meie tohime oletada, et siis, kui iga isik enda huwide ja annete kohaselt välja-arenda wõiks, inimsoo loow jõud mitu korda suurem oleks kui nüüd ja kõigile elamiswahendid külluses jatkuks, nõnda et ühel rahwal leiwaküsimuse suhtes ei tarwitseks teist häwitada, ega suurt osa oma warandusest tapariistade tegemiseks tarwitada. Nõnda mõõdub inimsoo hea käekäik täiesti noorsoo kaswatuses. Kui küsimus tekkib — kas leidub niipalju alu, et iga individuum huwidele ja annetele wastuwasse tegewusse wõiks asuda, siis peab wastama, et see arwamine mille-giga põhjendatud pole, nagu pleks nüüd loodusest ju kõik wäärtused üles leitud ja inimsoo elatamiseks kasutamisele wõetud. Senist kiiret edu silmas pidades peame giga põhjendatud pole, nagu oleks nüüd loodusest ju warasid leidub, mis inimsoole tundmata. Oleks meil arwama, et maailmas weel lõpmata määral wäärtusi ja warasid. Sellega ühenduses suureneks mitmesuguste tööalade arw, nõnda et kohast kutsetööd igauhele leiduks. Nüüd takistab waranduse, sagedasti igapäewase leiwagi, puudus inimesi õppimast ja huwidele wastuwaile töödele asumast. Siis seda takistust enam ei oleks. Siis wõiks iga inimene õppida mida soowib ja kuipalju soowib. Et inimsugu, kes leiwaküsimust lahendades sagedasti aastapikkuseid sõdu peab, siis õnnelikum oleks, kui nüüd, peaks ka väljaspool kahtlust olema. Selle seisukorra kättesaamiseks peame endale kaswatus abil teed rajama.

Aga need on aated, ainult aated. Tegelikult ei kao hädad ilmast iialgi, ega ole ka nüüd loota, et kaswatus siin üleöö midagi korda suudaks saata.

Olgugi aated. Kui aateid ei ole, ei ole ka kaswatus; ja kes aatlane ei ole, ei kõlba kaswatajaks. Onne- maale meid kaswatus muidugi järsku wiia ei suuda,

aga sinna lähemale aidata võib ometi. Usku enda töö edu sisse ei tohi kaswatajal kunagi puududa. Kuna me tänini sääselennul edasi liikunud oleme ja senise koolitöö kasutoowuse juures üleüldse kahelda võib, peame nüüd, kuna tingimised selleks soodsamateks muutunud, seda suurema südidusega wanu nüristawaid õppe- ja tööwiise koolitööst wäljatõrjuma hakkama ja uusi järkjärgult asemele tooma.

Koduloo iseloom ja eesmärgid määravad sama aine õppewiisi juba ette enam-wähem kindlaks. Tahame lapsi wabalt areneda lastes tähelepanema, waatlema, uurima, järjeldama ja ettekujutama õpetada, siis peame kõige pealt töökooli põhimõtte omaks tunnistama, see tähendab: meie peame õppetöö laste isetegewuse peale rajama ja ise selles ainult äratajatena ja kaasaitajatena tegewad olema. Oppimine ei pea lastele sunnitööna tunduma, waid elulise wajadusena, mille tulu iseenesest selge. Koduloo arenemiskäigu ülewaatest järjeldusi tehes tuleme otsusele, et awaldatud nõuded täituda wiiwad ainult tegewa meetodi tarwitamises. Töökooli ja waatlewa meetodi põhijooned on juba Pestalozzi õieti ära tähendanud. Kui meie tema mõtteid laste võimalikult kaugeleulatawa isetegewuse juurde lisamisega laiendame ja süwendame, siis omame meetodi, mida tegewaks wiime nimetada. Tegewas meetodis peawad koonduma kõikide seniste meetodide head küljed. Selles peame kasutama joonistamist ja sõrdlemist, nagu senini maadeteaduse õpetamises tehti, peale selle arwlemist, mõõtmist, wõimlemist, laulmist jne. üleüldse kõikide algkoolis õpitawate kunstide ja teaduste algtegurid. Algtegurite tarwitamine peab lastele teaduste ja kunstide algmõisteid kaudselt tutvustama ja eriteaduste õppimisele waewata üleminekut võimaldama. Nende tegurite tarwitamine peab aga koduloos ikka ainult abinõuks jääma, mitte eesmärgiks muutuma. Kodu-

lugu peab kodulooks jääma, mitte mõneks eriteaduseks kujunema ja tema eesmärgiks peab laste üldine arendamine olema.

Oppewiisiks ehk meetodiks nimetame neid teid, mida mööda õppetööd tehes käia tahame. Oppewormiks nimetame tegewust neil teedel, ehk tööwiisi. Tänini tunneme peaasjalikult kahte tööwiisi: jutustawat (akroamaatilist) ja juurdlewat (heuristilist). Jutustawat tööwiisi kasutades tutwustab õpetaja õpilasi käsitatawa ainega jutustamise waral, juurdlewa tööwiisi juures aga manab ta neid iseseiswalt tarwilisi järjeldusi saawutama. — Koduloos on tegewa oppewiisi juures ka tööwiis juba ette enamwähem kindlaks määratud. Arusaadaw on, et laste laialise isetegewuse juures jutustawat tööwiisi ainult harwa kasutada wõib, peaasjalikult küll ajalooliste wõi muinaslooliste andmete käsitamises, kus lastele tarwis lugusid jutustada. Juurdlew tööwiis on sagedamalt tarwitataw. Aga et sellegi juures algatus ikka ainult õpetaja osaks jääb, mis laste isetegewuse nõudele küllalt wastuw ei ole, siis tuleb kõige rohkem senini küll wahest nimetatud, aga wähe tuntud ja tarwitatud äratawat, ehk näitawat (deiktulist) tööwiisi kasutada.

Missuguseid olulisi uuendusi tegew oppewiis ja ärataw tööwiis meie senises didaktikas maksma peawad panema, sellest kõneleme üksikasjaliselt.

Oppekäigud. Kuidas areneb ja õpib laps kodus? Ta liigub wabalt majas, õues, aias, tänawal jne. Kõike, mida ta seal kuuleb ja näeb, paneb ta hoolega tähele, igasugusest tegewusest, kui wähegi wõimalik, wõtab ta wahwalt osa. Ta on selle juures nii nobedalt tegew, et enamiste ikka jookstes liigub. Kus ta tundmata asjade, wõi nähtustega kokku puutub, seal katsub ta esiteks iseseiswa uurimise teel tarwilist selgust saada, ja kui see wõimata, küsib ta suurematelt seletust. Tema huwid ei lõppe millalgi otsa. Sagedasti waatab ta

igatsedes eemale, kus sinab metsawiir, ehk paistab waatepiir, soowides näha saada, mis seal kaugel kaunist. Ja kui tal siis wahest wõimalik on ühes wanematega kodust kaugemale kui harilikult wälja minna, siis kujanewad need käigud ikka suurepäralisteks õppekäikudeks, millest mälestusi eluajaks jätkub. Nõnda rikastab laps enda waimu igapäew suure hulga mõistete ja mälestustega, mille üle ta sagedaste õhtul woodis weel järele mõtleb ja öösel und näeb. Mida otstarbelisemalt lapse liikumiswabadus korraldatud ja mida suurem ja mitmekesisem ta mänguasjade hulk, seda wiljakam on muidugi selle loomuliku kooli töö.

Samasugune on lugu ka lapse tundmustega. Kõiki nähtusi, millega laps kokku puutub, elab ta kaasa. Kus naerdakse, seal naerab tema ka; kus nutetakse, seal jääb temagi kurwaks. Kus õnnes hõisatakse, seal hõiskab tema hüpates kaasa; kus riieldakse, wõi kiselatakse, seal lähewad temagi sõrmed rusikasse. Laps naeratab tõuswale päikesele ja laulwale lõokesele wastu, ajab lambatallede ja koerakutsikatega lõbusat juttu, matatab surnud linnukese nuttes maha ja teeb risti ta hauale jne. Samal määral nagu lapse waim huwirikas, on ta hing tunderikas. Midagi, millega ta kokku puutub, ei jää temas kehastamata. Ta on sisiselt kui ka wäliselt enese ümbruse saadus.

Sellest kodusest ümbrusest pidi laps järsku lahkuma ja kooli minema. Mis ja sealt eest leidis? Omaste õpetuste asemel kuulis ta karmi käsklust ja maitstes wahest ka karistust. Wabaduse ja wallatuse asemel pidi ta tundide wiisi pingil paigal istuma. Jooksmise asemel pidi ta sagedasti kikiwarwul käima ja waba jutuwestmise asemel pikad tunnid otsa waikima. — Taim kaswab lopsakalt ainult koduses mullas. Wõõraste mulda istutatult kiduneb, wõi närtsib ta. Taimel on oma kindlad nõudmised, millest ta loobuda ei wõi.

Need on: kodune muld, õhk, wesi ja päiksepaiste. Laps on ülem kui taim. Ka temal on oma nõudmised, millest ta midagi mahajätta ei wõi. Ema arm ja isa hool, lillelehk ja linnulaul, päiksepaiste, wihm ja kaste, wabadus ja wallatus, — need on lapse elunõuded, milleta ta korralikult kaswada ei wõi. Last endisesse kooli saates tasime taime wõõrasse mulda, kus kidunemine ta osa tasime taime wõõrasse mulda, kus kidunemine ta osa oli.

Umbes 50% Eesti algkooliõpilastest jõudsid tänini nõrgalt edasi. Millest see mõõdus?. Kas olid siin ainult lapsed endi tõuliste omadustega, päriwustega jne. süüdi?— Ei! Suurem osa süüst janges kooli peale, mis meil weel millalgi õieti kool pole olnud. Koolimaja tundus lastele sunnitöö-asutusena, kust põgeneda püüti. Õppimine muutus wastikuks, millest wabaneda taheti. Osa lapsi jäi selleläbi nukraks ja istus nutetud silmil sagedasti järelõppimise tundides, teistè hinges ärkas protestitunne ja need muutusid tõrksalt üleannetusteks. Nõrgalt jõudsid edasi ühed kui ka teised. Ainult wähenene osa kodunes wõõras mullas ja edenes.

See seisukord peab meie uuenewas koolis põhjalikult muutuma. Põhjanewat tööd peab siin kodulugu tegema. Nagu eespool öeldud, peab kodulugu kooli koduks muutes laste kodust arendamist jätkama ja järsku ülemineku kodu ja kooli wahelt kaotama. Sellele eesmärgile jõuab koduloo õpetaja tegewa õppewiisi, peasjalikult õpekäikude abil. Kodulugu õppides peawad lapsed loodusega kõige lähedamasse ühendusse jääma. Mitte laua taga istudes ei pea nad igawust tundma, waid wäljas waatlema, mõõtma, kaewama, ehitama jne. Kui ilm wähegi lubab, tuleb koduloo tundi ikka õues wõi aias pidada; aegajalt aga tuleb pikemaid õppekäike koolimaja ümbrusesse ette wõtta. Neid käike peab püüdma nii huwitawaks ja lõbusaks teha, kui wähegi.

wõimalik. Lastele ei tule seal kodusel wiisil waatlemist ja küsimist mitte ainult wõimaldada, waid neid tuleb selleks igawiisi ergutada. Oppekäigud peawad klassitoas peetawate õpetundidele wahelduseks olema. Nende mõjul peab koolielu lastele kodusena tunduma. Muidugi mõista, tuleb õpetajal selle eest hoolt kanda, et wäljas peetawad tunnid ja õppekäigud asjata ajaraiskamiseks ei muutuks. Iga miisugust käiku ehk tundi tuleb hooliga ettewalmistada: waateobjektid wälja wälida, tarwilised katseriistad kaasa wõtta jne. Kuidas seda teha, selle kohta leidub üksikasjalisemaid näpunäiteid õppekawa harutuse all. Siin on ainult üldiseid põhijooni tõmmatud.

Tunnikawa ja päewakord. Sagedad õppekäigud wiskawad nädalase tunnikawa ja kooli päewakorra segi. Nad wõiwad sellepärast mõnelegi õpetajale wõimata näida. Miks peaks aga koolielu ülespööratud kella sarnaselt liikuma! Mida rohkem õppetöös waheldust, seda parem. Ei ole sugugi tarwis terweks poolaastaks kord ettemääratud kawa külge rippuma jääda. Sügiseti ja kewadeti, kui ilm õppekäike wõimaldab, tuleb tunnikawa ja harilikku päewakorda sagedasti tarbekohaselt muuta. Lapsed wõiwad küll tunde määratud kawa järele ettewalmistada, sellepärast ei tule aga keelduda mõnd tundi edasilükkamast, mõnd ennem ära pidamast. Kui õpetaja kahe klassi juures korraga töötama peab ja ühega neist tarwis oleks wälja minna, siis tuleb ikka teine klass ka kaasa kutsuda. Ei tee wiga, kui selleläbi mõni järjekorraline tund ära jääb. Wälise tegewuse juures on wõimalik seda ühel, ehk teisel wiisil tagasi jāsuda. Ka ei wõi wäljaspeetawaid tunde hariliku õppetunni pikkusega piirata. Koduloo tunniks, mis lühikeseks õppekäiguks kujuneb, tuleb rohkem aega määrata. Need sagedad muudatused ja erandid on õpetajaile tülilad — see on tõsi.

Õpetajad tasunegu sellega, et nende õpilaste ajudes teadused seda paremini korras on.

Õpilased küsijatena. Selles peitub tegewa õppeviisi tuum. See on uuendus, mis kõige rohkem aitab tuupiwat tööwiisi ja rõhuwat ametlikku waimu koolist kaotada ja koolitööd kodusele tegewusele lähendada. Et lapsed wanemait sagedasti ja palju armastawad küsida, sellepeale tähendasin juba eespool. Siin lisan juurde, et need küsimised sagedasti wäga terawmõttelised ja algupärasead on. Nendes awaneb laste sisine ilm, mille wastu keegi tõsine kaswataja ei peaks tuimaks jääma. Laste tegewus ja kõne pakub niipalju omapäraseid andmeid, et sellest wiimastel aastatel eriteadus — pedaloogia — on saawutatud. Selle kõige wastu on meie senine kool kurdiks jäänud. Laps, kes koduses elus päewa wältel wanematele ja teistele kümnetewiisi kõiksuguseid küsimusi ette on pannud, läheb kooli ja seal jääb tema suu järsku lukku. Ta ei tohi ise enam midagi küsida, ei tohi ise enam millegi wastu huwi tunda; ta peab ainult sellest huwinema ja rääkima, mida õpetaja tahab. Juhm seisukord! Sellelt, kes lapsele kaswatajaks ja õpetajaks peab olema, ei tohi kaswandik midagi järelküsida, ehk siis ainult harukorral wäljaspool tunnitööd. Kes õpetajaist on aga nii suur laste hingeelu tundja, et ta alati teab, mis neid wäikseid inimesi huwitab, mis neile armas on? Ei keegi wist. Siis awagu õpetajad endile laste hingeilm sellega, et lubawad õpilasi nii sagedasti, kui iganes wõimalik, mitmesuguste küsimustega esineda. Kuidas seda teha? See on ju uudis, millest tänini wähe kuuldud. Jah, on uudis, aga igatahes tähelpanu wäärt uudis. Teostada tuleb seda õige lihtsalt — laste kodust elu-olu järeaimates. Üksikasjalisi juhatusi leiab lugeja jällegi tagapool. Siin tõmban uue tööwiisi kohta ainult põhi-jooni. Õpetaja esitab waatlemiseks walitud objekti, olgu

toas wõi wäljas, lastele nõnda, et see kõigis huwi ärataks. Kui lapsed küsimiste ettetoomisega juba harjunud on, siis esinewad nad nendega kohe, ilma et õpetajal tarwis oleks neid selleks üles kutsuda. Esiolgul aga, kui korraldus alles wõõras, ei söanda keegi juttu alata. Seal teeb õpetaja küsimise waral lastele selgeks, et nad waadeldawast asjast mõndagi juba teawad, aga paljut weel ei tea. Ja siis ütleb ta, et kes ühte wõi teist teada tahab, see küsigu. Siis hakkawad üksikud küsimused wähehaawal tilkuma ja pikkamööda tihenedes wiimaks hoogsalt sadama. Mida üks laps küsib, seda teine, kes teab, wastab. Ainult siis, kui laste hulgas wastajaid ei leidu, wastab õpetaja. Kui lapsed küsimused endi poolt ette toonud, siis küsib õpetaja lõpuks ka neilt ja nimelt seda, mida nemad pole märganud tähele panna. Ei tea lapsed wastata, siis annab õpetaja tarwilised seletused ise. Enda poolt ettetoodawate küsimuste abil ergutab õpetaja lapsi praegu omandatud teadmisi teiste, sarnaste asjade peale laiendama, otsusi järjeldama ja ettekujutusi looma. Kui, näit., pärast maja waatlemist õpetaja lastelt küsib, missugust maja keegi neist omale soowiks saada, siis on õhklosse ehitamine kohe lahti. — Waadeldud objekti joonistatakse wõi wormitakse lõpuks, kui iganes wõimalik. Järgmisel tunnil wõib üks õpilane tehtud joonistuse järele kordamiseks teistelt seda küsida, mis eelmisel tunnil küsitud. Opetaja kuulab pealt ja aitab, kus tarwis.

Eespool ülesseatud nõue: kodulugu peab lapsi tähelpanema, waatlema, uurima, järjeldama ja ettekujutama õpetama — leiab selle tööwiisi juures täielikku täitwust. Waateobjekti osaw esitus sunnib lapsi kohe seda tähelpanema; juurdejuhatawad küsimused meelitawad objekti waatlema; küsimuste ettepaneku wajadus sunnib uurima; seletused objekti tähtsusest ja tulu-

wõi kahjutoowusest õpetawad järjeldama; isiklik seisukoht objekti wastu paneb ettekujutusi looma.

Konkreetsete andmete käsitusel on selle tööwiisi tarwitatawus õige laialdase ulatusega. Aga ka abstraktsed andmed, nagu usinus, kaastundmus, wanemate armastus jne. wõimaldawad wahest küsimiste ettetoomist laste poolt.

Sama tööwiisi warjuküljena esineb wahest asjaolu, et mõned küsijad küsimustega halpima kippuwad, sellega uhkelda ja naeru sünnitada tahes. Teised jälle küsiwad ainult sellepärast, et küsida oleks. Üks kui teine puudus on kergesti parandataw. Halpimale tuleb asja tõsisest küljest esitada ja asjata küsijale selgeks teha, et seda küsida ei maksa, mis juba tutaw on.

Mul on kodulootunnis lastele muu seas järgmiste küsimuste peale wastata tulnud: Miks kuusk mahla ei anna? Miks kasekoor walge on? Miks korsten suitsu sisse ei tõmba? Miks saani jalased külmaga rudisewad? Miks lehm, ega lammas millalgi ei istu? jne. Need ja sarnased küsimused tohiksid tõenduseks olla, kui huiwita ilm kõnesolewa tööwiisi juures õpetajale awaneb, ja kui wiljakalt ta siin töötada wõib. Tuleb weel juurde tähendada, et lapsed mõnikord ka seda küsida märkawad, mille peale õpetaja wastust anda ei tea, ehk mis seletusest küsijad ise aru ei suudaks saada. Niisugusel korral peab õpetaja seletama, et küsitaw teade üleüldse saadawal ei ole, ehk et lapsed sellest alles järgmisel õpiaastal kuulewad, kuna nad nüüd antawast seletusest aru ei saaks. Et kodulugu õppiwad lapsed küsimustega tarklema ja õpetajat kimbutama hakkaksid, seda wist eeldada ei tule. Peaks seda siiski kusagil ette tulema, siis wõib selle püüde mõne kohase wanasõna, ehk mõne muu tabawa ütelsega warsti maha suruda.

Millalgi ei pea aga käsitataw tööwiis, ega koduloo õpetamine üleüldse, shablooniliseks muutuma. Küsimisega esinemist ei wõi lastele kohuseks teha, waid peab seda saawutama waba wäljendusena. Koduloo õpetaja ei tohi kunagi unustada, et tegewus tunnis niisama waheldusrikas peab olema, nagu laste kodune elu.

Õppetunni korraldus. Meie wanad kaswatlased hindasid niisugust tunnikorraldust wäga kõrgelt, kus lapsed nii wagusi istusid, et kärbse läbi tao lendamist kuulda wõis. See oli witsakimbu distsipliin, orjaaja otsekohene jäänus. Siin teeb koduloo tegew õppewiis rewolutsiooni. Kui lapsed sagedasti õpetaja ümber kokku peawad tulema, et objekti waadelda; kui küsijal waja on küsimist näitamisega arusaadawaks teha; kui klassituba wahest mõne üllatuse puhul rõõmsast elewusest täitub — ei siis ole wõimalik kärbse lendu kuulata. Siis peab sellega leppima, et lastepere elab, liigub ja kõneleb. Muidugi tuleb silmas pidada, et ta seda käsitatawa aine suhtes teeks. Senine distsipliin oli enamwähem puhtwäline. Sisemiselt ei suutnud see lapsi püsiwalt tunniaine juurde koondada. Mõttes oli laste tähelpanek sagedasti hoopis mujal. Uuenewas koolis peab meie püüe olema lapsi sisemiselt distsiplineerida. Sisemine distsipliin ei awaldu hauawaikuses, ega puuselt paigalistumises, waid palju enam sõnakas huwis ja liikumas tegewusihas. Oppimishuwi ja tegewustungi peab õpetaja lastes äratada oskama. Äratustööd teha ei saa siin surwega, waid tarwilise liikumis- ja awalduwabaduse andmisega. Õppetund peab üleni huwitaw ja lõbus olema, siis alluwad lapsed korraldusele sundwuseta, ega tundu see neile rõhuwana. Soowitaw on koduloo tundi järgmiselt korraldada:

1. Ettetwalmistus. Opetaja esitab waadeldawat objekti, ehk käsitatawat ainet näitamise, lühikese

seletuse, ehk mõne sissejuhatawa küsimuse waral. See esitamine loob klassis käesolewaks tunniks meeleolu ja on enam-wähem mõõduandew tunni kordamineku kohta. Sellepärast nõuab ka õppetund ses osas õpetajalt iseäranis hoolast ettevalmistust. Opetaja peab waadeldawa objekti waatajaile nõnda ette seadma, ehk — abstraktsete mõistete juures — sissejuhatawad sõnad nõnda tabawalt ütleva, et hoobilt suudaks koondata kõikide tähelepanu. Hea kordaminek mõõdub siin suuresti õpetaja isikut, s. o. tema iseloomust ja -laadist, tema häälest jne. Kõik ei ole siin kõigile kohane. Wõte, mis täna — võib olla — ülihästi mõjus, tundub homme juba igawana. Loodus ja elu on väga wahelduwad ja waheldus laste töös sellepärast püsiwaks wadjaduseks. Paljutöotawal, muigawal näoilmel klassi tules ja waatlemiseks kaasatoodud objekti lastele sõnalalausemata esitades olen mõnikord rohkem korda saatnud, kui wõrdlemisi pika seletuse abil. Teinekord on paarist lausest küllalt, et sissejuhatust teostada jne. Sissejuhatusele järgneagu

2. tutwustus. Siin tutwunewad õpilased tunniainega tarwiliselt. Nad waatlewad, uuriwad, küsiwad, seletawad. Mida nad ise kätte ei saa, seda kuulewad õpetajalt. Tutwustus on tunni peasa, milleks kõige rohkem aega tuleb wõtta.

3. Järjeldus. Waatlemisel, ehk läbirääkimisel omandatud teadmisi tuleb kawakindlalt korraldada, sealt tarwilisi kokkuwõtteid ja järjeldusi tehes. Seda teewad õpilased ettepanud küsimustele wastates.

4. Laiendus ja süwendus. Tunnist oleks wähe kasu, kui laste mõttetegewus ainult käsitatud aine kitsaisse piiresse jääks. Saadud muljeid tuleb laiendada teiste, sarnaste, asjade ja nähtuste peale. Siin tuleb laste ettekujutus tegewusse panna, mis sellekohaste

küsimuste ettepanemise, ehk näituste ettetoomisega hõlpsasti teostataw on.

5. Ülesanne. Opetööd tuleb nõnda teha, et see õpilastele elulise wajadusena tunduks. Tuleb loobuda kulunud fraasist „teadust teaduse enese pärast“, ja meeles pidada, et meie kauge esiwanem teadust luues kodu ei ehitanud, waid ümberpöördukt — kodu ehitades teadust lõi, ja nimelt nõnda palju lõi, kui sama ehitustöö seda temalt nõudis. Nõnda peab ka nüüd lapsi õpetama omandatud teadmisi tegelikus elus kohe tarwitusele wõtma. Siis harjuwad nad õppetööd ja teadmisi wääriliselt hindama. On sellepärast wäga soowitaw, et õpilased igast kodulootunnist mingi ülesande koju kaasa saaksid, mille täitmine kogutud teadmiste kasutawust tõendaks. Ülesanded wõiwad siin õige mitmesugused olla: joonistamine, woolimine, lõiktööd, teisel ja kolmandal õppeaastal mõned kiritööd jne. Iga niisugune töö peab kodu wajaduste suhtes kuidagi tähtis olema. Joonistuste abil wõib kodu mitmeti kaunistada, puust mitmesuguste tööriistade jne. kujutusi wäljalõigates wõib samu riistu tegema õppida jne. Igatahes peab lapsi teadmine waldama, et nad asjata ei tööta. Nende tööde kasutoowus käe, silma, kujutuswõime ja tööoskuse wäljaarendamise mõttes on muidugi weel palju suurem, kui lapsed seda märkawad. Lastele tuleb aga töö wäärtust esitada nende arusaamise ja huwide kohaselt.

Antud korralduse järele töötades tuleb õpilastele tunni teises osas, s. o. tutvustuse ajal täieline liikumis- ja awalduswabadus anda. See tähendab: õpilased wõiwad kohalt ära tulla objekti ligemalt waatama, wõiwad õpetajalt ühte ja teist küsida, üksteisega samas asjas mõtteid wahetada jne. Antaw wabadus ei pea aga kuidagi üle ulatama käsilolewa waatlusprotsessi piiridest. Niipea, kui seda juhtub, — kui õpilased andu-

wad kõrwalisele tegewusele, poewad tasahiljuke si toast wälja jne. — siis ei walitse tunnis enam korraldus, waid korratus. Opetaja püüdku korda saata, et sellekohaseid kalduwusi õpilastes ei ilmuks. Tunni muudes osades, kus õpetaja esineb küsimustega ja seletustega, tuleb õpilastelt wagusi ja korralikult paigalustumist nõuda. Siingi ei pea korraldus perekondlikku ilmet kaotama. On tingimata tarwilik, et lapsed sirgelt, käed laual, istuksid, kähku püsti tõuseksid, sirgelt ja nobedalt käiksid jne., aga ei ole tarwilik, et nad mahakukkunud sullewarre ülestõstmiseks luba küsiks, seistes käed ikka tagaselja koos hoiaksid jne. Tunnikorraldus ei tohi lastele piinawana tunduda, aga wabadus ei tohi logardid kaswatada. Korraldus tundugu lastele, samuti nagu töö, elulise wajadusena, millele nad sunduseta alluwad. Kui õpetunnis, antud näpunäidete järele, waba tegewus waheldub waikse tegewusega, siis on seegi nõue kergesti teostataw.

Opetunni sisulise külje hea kordamineku kohta tähendan weel, et siin soowitaw on, niipalju kui iganes wõimalik, õpetust näitlikuks teha. Nagu meie esivanemad endi arenemisteel kõiksuguseid loodusnähtusi asjatasid (Koit, Ämarik, Kõu, Pikker jne.), nõnda on mõistete näitlikuks tegemine — joonistamise ja wormimise waral — tarwilik ka meie laste arenemisteel.

6. Koduloo õppeala üldjaotus.

Koduloo õppealale kuuluwad: 1) Perekonna ala, 2) kodu ala, 3) maa ala, 4) wee ala, 5) aja ala, 6) õhu ala, 7) ilmastiku ala, 8) taimestiku ala, 9) loomastiku ala, 10) inimeseloo ala, 11) waateweeru ala, 12) plaani ja maakaardi ala, 13) elukutse ala, 14) töö ja tööstuse ala, 15) läbikäiguteede ala, 16) kaubanduse

ala, 17) ühistegewuse ala, 18) omawalitsuse ja riikluse ala, 19) seltskonnaelu ala, 20) hariduse (teaduse, kunsti ja kõlbluse) ala.

Süsteem, mille järele koduloo õpetajal antud alul tegutseda tuleb, on järgmine: Töö keskkohaks ja aluseks on kodu. Sealt lähewad teedena wälja üksikud alad, mis ulatawad kodumaa piirideni. Kõigil neil teil tuleb õpetajal ühes õpilastega käia, kõike, mis teede piirkonnas laste mõistusele arusaadawat leidub, tundma õpetada. Esimesel õppeaastal ulatawad need käigud kodukoha piirideni, teisel — kodukuru piirideni ja kolmandal — kodumaa piirideni. Nõnda jaguneb õppeala keskkohast laienewateks weerwäljadeks (kontsentrumideks). Jagunemine on kahekordne: esiteks jaguneb üldala kolmeks teatud (§ 2) weerwäljaks ja teiseks — iga eriala samuti. Tööd ei wõi nõnda jagada, et esimesel aastal ainult ühed, teisei teised ja kolmandal kolmandad alad waatluse alla tuleksid. See korraldus ei wõimaldaks laste üldarenemist tarwiliselt, ega oleks sarnane inimsoo arenemiskäigule. Iga ala tuleb igal õppeaastal wastuwas piirkonnas tutvustada ja teisel ning kolmandal aastal korratés kodust uuesti peale hakata.

7. Koduloo ainejärjestus.

Kodulugu on painduwam, kui ükski teine õppeaine. Tema üksikuid alu wõib järjestada kohaliste olude ja teiste juhusliste tingimiste järele. Kewadeti ja sügiseti tuleb tegutseda neil alul, mis wajawad õppekäike. Talwel tuleb käsitada toas püsiwaid andmeid. Oppetööd on soowitaw alustada perekonna ja kodu alaga. Ei ole soowitaw ühelt alalt teise hüppeid teha — kõneldes ühes tunnis waateweerust ja järgnewas juba rebase püüdmisest ems. Tuleb ühel alal töö lõpetada ja siis teise, mis sellega sisuliselt sugulane, ehk mida kohali-

sed olud wajawad, üle minna. Erandid sesse järjekorda wõiwad õppekäigud tuua, mis mõõduwad ilma-dest. Üleüldse tuleb aine liig katkeliseks muutumisest hoiduda.

Üksikuil alul aineid waatlusobjektideks wälja wälides tuleb neid wõimalikult alati sünteetiliselt järjestada, see täh. osadest terwikut saawutades. Analüütiline waatluswiis — terwiku jagamine osadeks — on teadlik ja loodusinimesele, nii ka lapsele, wõõras. Lapse mõistus tegutseb induktiivselt, üksikutest nähtustest üldmõisteid luues, mitte deduktiivselt, üldnähtustest üksikuid mõisteid järjeldades, sellepärast tuleb ainet nõnda korraldada, et see lastele jõukohane oleks.

Perekonna ala tutwustamisel, näit., ei wõi rahwa ja rahwuse mõistest alla perekonna ja isiku juurde tulla, waid peab wastupidises sihis — alt ülesse — isiku juurest rahwa juurde minema. Maa alal ei wõi kodumaaga algada ja koduga lõpetada, waid tuleb kodu mõistest kodumaa mõiste saawutada. Omawalitsuse alal peab talu, ehk eluase esimene ja riik wiimane aste olema. Ilmastiku alal ei tule kõige pealt kodumaa kliimad tähelpanna, waid tänast ilma jne.

See sünteetiline ainejärjestus on tarwitataw ka üksikute waateobjektide juures, mis esitawad koguterwikuid. Näit.: metsa tutwustamist ei tule algada metsa üldwaatest, waid üksikuist puist; küla tutwustamist ei tule algada küla üldwaatest, waid üksikust majast jne.

Objektide üksikosalisse tutwustamisse kodulugu ei süwene. Muidu muutuks ta eriteadusteks. Osa ja terwik ei ole siin igakord kergesti tuntawad, aga objektide geneetilise arenemiskäigu tähelpanek aitab raskustest üle. Kus see arenemiskäik nähtaw, seal tuleb ka objekti üksikuid osi terwikutena wõtta ja tutwustada; kus seda tähelpanna ei wõi, seal jääb terwik lahutamata. Näit. wankri juures wõime rattast algades ta arenemisastmeid

selgesti tähelpanna ja järjest juurdetekkinud üksikuid osi näidata, tähendab — wankrit tuleb üksikosafiselt tutvustada; maja juures wõime katusest algades samuti tegutseda jne.

Üllatawalt tähelpan daw on siin asjaolu, et laste tegewuses praegu nimetatud arenemiskäik kordub. Wankrit tehes hakkawad lapsed ikka rattast peale, maja joonistades wõi woolides tuleb katus kõige pealt käsile; adraks tarwitawad nemadki puukonksu jne. Seda loomusundi kasutades wõib koduloo õpetaja selle laste määrata jätta, kas waateobjekti üksikasjaliselt tutvustada wõi mitte. Kus lapsed üksikuid osi tähele panevad, seal waja neid waadelda, kus nad neid ei märka, seal pole seks wajadust. Näit.: Puujuuri ega lilleõisi ei hakka lapsed millalgi ligemalt uurima; kassi saba pikkust, ega pea kuju ei pane nad tähele jne. Nõnda piirdub kodulugu siin iseenesest.

II. Koduloo õppekawa.

1. Eeltähendused.

Järgnew õppekawa on selle eeldusega kokku seatud, et koduloo õpetaja kasutada kolme aasta jooksul igal aastal umbes 100 õppetundi jääwad. Nende tundide jaotus üksikute alade peale oleks järgmine:

	I	II	III		I	II	III
1. Perekond	10	10	10	11. Waateweer	2	2	—
2. Kodu	10	10	10	12. Plaan	4	3	4
3. Maa	10	10	10	13. Elukutse	2	2	2
4. Wesi	10	10	10	14. Tööjatööstus	2	2	2
5. Aeg	4	4	4	15. Teed	3	3	3
6. Õhk	3	3	3	16. Kaubandus	2	2	1
7. Ilmastik	3	4	3	17. Ühistegewus	3	3	3
8. Taimestik	10	10	10	18. Terwishoid	3	3	3
9. Loomastik	8	8	8	19. Seltskond	4	4	4
10. Omawalits.	3	3	3	20. Haridus	4	4	4

Need arwud ei tarwitse kindlasti siduwad olla. Nad näitawad aga üksikute õppealade wõrdlewat ulatust, mille järele õpetaja endale aastase töökawa kokku seada teab. Aladele, mis õppekäike wajawad, tuleb wõrdlemisi rohkem tunde määrata. Pikemad õppekäigud tuleb mitme tunni ette arwata.

Pearaskust koduloo õpetamises tekitab õpetajaile tundide kokkuseadmine antud kawa piirides. Kuulub

kurtmisi, et aasta õppekavast kõigest paariks tunniks jätkunud. Sellest raskusest püüan siin õpetajaid üle aidata iga ala õppekawa järele metoodilisi näpunäiteid andes ja tunnikawandid tuues. Need kawandid ei ole üksikasjaliselt kokkuseatud konspektid kõikide küsimuste ja wastustega, nagu neid tuntakse katse- (proovi) tundidelt, waid tundide põhijooned. Igas kawandis on ära näidatud tunni eesmärk, aine ja käsituswiis. Tunni sisu on lühidalt ettetoodud osalt enda poolt tulewate küsimuste ja seletuste teel, osalt lastelt saada wate wastuste kaudu. Kawandites toodud järjeldused peawad alati laste poolt tulema. Ei suuda lapsed neid esile tuua, siis on eelnew tutvustus puudulik olnud ja õpetaja peab muidugi järjeldamisel abiks olema.

Koduloo õpetajale üksikasjaliste konspektide kättemist ei pea ma soowitawaks, ega wõimalikuks. Esiteks takistaksid niisugused konspektid õpetajat enda loomukohaselt tegutsemast, nagu see teatawasti soowitaw on ja teiseks — on lapsed koduloo tunnis aktiivsed kaastegelased, kelle tegewus iga konspekti wõib segi paisata. Täielikumat koduloo tunnile ettewalmistust ei ole waja, kui antud kawandid seda näitawad. Peensused ilmuwad tunnikäigus. Antud kawandite järele tunde andes tuleb need enne hoolega läbi mõtelda, näitewahendid walmis seada ja siis — lapsed tegewusse panna. Igalt alalt korraldagu õpetaja antud arwul tunnikawandid, siis on ta koduloo ainetega terweks õppeaastaks warustatud.

2. Perekonna ala.

I. õppeaasta: Isa ja ema — wanemad. Wennad ja õed — lapsed. Wanemad ja lapsed — perekond. Isiku nimi. Perekonnaliigete elulood. Wanaisa ja wa-

naema; onu, tädi, lell ja nende lapsed — sugulased. Teated sugulaste elust. Isata, ehk emata laps — orb. Wanemateta laps — weriorb. Eluea jaotus, sõnakuulmine, armastus.

II. õppeaasta: Lähedad ja kauged sugulased — sugukond. Perekonna-nimed. Nimede andmise lugu Eestis. Mees ja naine — abielulised. Abielu läbi perekonda toodud isikud: wäimees, mini, lellenaine, tädi-mees, käli, lang, nadu, küdi ja nende lapsed — hõimlased. Hõimkond. Teated sugu- ja hõimkonna eluloost. Tutwus ja armastus sugulaste wahel.

III. õppeaasta: Laste lahkumine isamajast. Wanem poeg — wanemate toitja. Laste kohused. Uute perekondade asutamine endisel ajal ainult sugulaste wahel ja sellest tekkinud suguharud. Kodukuru suguharu, selle keelemurre, kombed ja riided. Teised Eesti suguharud. Rahwas. Emakeel. Armastus sugurahwa ja emakeele wastu. Rahvus.

Perekonna ala ulatab, nagu antud kawa näitab, isikust rahwa ja rahwuseni. See on üks kõige laialisematest aladest koduloos. Sama ala andmeid tuleb tarwiliste mõistetega tutwustamise kõrwal ära kasutada kõlbliste tundmuste äratamiseks, isiku ja ühiskonna wahekorrast arusaamise loomiseks ja ajaloo algmõistete andmiseks (elulugude näol). Kuna siin peasjalikult abstraktseid mõisteid käsitada tuleb, on enamasti jutustaw ja küsitaw tööwiis tarwitatawad. Näitaw tööwiis on, nimelt seal, kus näitlikud õppewahendid (pildid) puuduwad, harwa tarwitataw. Samuti harwa wõiwad siin lapsed küsimustega esineda. Oppetunnid sel alal peawad — nimelt esialgul — perekondliku jutujutamise laadi olemas, kus õpetaja lastelt nende omaste üle ühte ja teist järele küsib ja mõttewahetusel ilmu-

watele teadmistele tarwilist juurde lisab. Sellel alal moraali õpetades tuleb mõni sellekohane looke aluseks wõtta ja sealt wäljenedes lapsi sarnaseid lookesi (elust) jutustada lasta. Edasi tuleb kuulnud lookeste tegelasi arwustada lasta ja nõnda lapsed soowitawa moraalmõiste iseseiswale saawutamisele wiia. Moraali-jutluste pidamisest tuleb kindlasti hoiduda. Need ei awalda soowitawat mõju. Neid wõib pidada mõnel erakordsel juhtumisel, wäljaspool tundi, kui lastele kooli korraldust waja tutwustada. Tunni muudawad need (jutlused) tüütawaks ja wastikuks. Wäline — transzendentaalne — sunnimoraal, mis lapse sisemisel äratundmisel ei kandu, ei leia teed hingesse, kuna sisemiselt — immanentliselt tuntaw õpetus seal jäädawalt püsib. Teisel ja nimelt kolmandal õppeaastal, kus õpilastes waja äratada rahwuslikku tunnet, wõib tundide aluseks wõtta kohaseid lugemispalu. Oppekäike perekonna-ala ei waja, küll aga wajab ta kogu pilte näitewahenditeks. Opilastel on selle ala tundidel wähe tegewust, sellepärast on soowitaw õppetööd lauludega ja mängudega ühendada. Tunnist wõib, näit., etenduse abil „Külaliste wastuwõtmine ja jutuwestmine kohwilauas“ mängu moodustada, mis wältab terve tunni. (Ühed etendawad, teised waatawad pealt ja pärast arwustawad.) Harilikku tundi on soowitaw laulu, ehk mänguga lõpetada.

Perekonna ala käsitlusest peaks tunduma ja õpilastesse anduma waim, mis wääriliselt hindab Eesti perekonnaelu, seda elu, mis meie iseolemise ajaloolisest hiiglaraskustest läbi on kannud ja meile iseseiswariigi loomiseks wõimaluse annud. Et seda wäidet uskuda, peaks õpetaja Eesti perekonnaluga jälgima Aasia aasult algades kuni meie päewini.

Oppewahendid perekonna alal. Seinapildid: ema ja laps; perekond; armastuse kujutus (ema haige lapse juures, laps haige ema juures); kaas-

tundmus (abi hädas); wanemate mure (töötaw isa, ehk ema magawa lapse juures); „wanaisa ja pojapoja“ loo pildistus (4—5 pilti); eluea jaotus (kogupilt); pulmad; warrud; matus; rahwariides eestlased; rahwamängud ja -tantsud.

Mängud ja laulud: Külaliste wastuwõtmine, wanaisale sünnipäewaks õnnesoowimine, onupoja otsimine (pimesiku mäng) jne.; „Ema süda“, „Emakeel“, waeselapse laulud jne.

Ülesanded: 1) joonistamiseks: lapsehäll, pulmalipp, lapsewanker, puusärk, hauarist, hauaküngas, Eesti lipp, poisikese nägu, wanamehe (habemik) nägu, tütarlapse nägu, wananaise nägu jne.; 2) woolimiseks: kätki, puusärk, hauarist; 3) jutustamiseks: isa, ema, õe, wenna, onu, lelle jne. elulugu (isa ehk ema jutustuse järgi); 4) kirjutamiseks: tuttawaid lugemispalu kohalikku murdesse kirjutada, waadeldud pilti kirjeldada, mõni looke jutustada.

Tähendus: I. õppeaastal ei ole õpilastel raamatut, II. ja III. õppeaast. wõib sellekohast käsiraamatut tarwitada.

Mõned tunnikawandid perekonna alalt.

1. Õppetund esimesel kooliaastal.

Eesmärk: Perekonna-mõiste selgitamine; wanemate-armastuse elustamine; mõttekorralduse ja kõneladususe harjutamine.

Aine: Perekond (isa, ema, lapsed, wanaisa, wana-ema).

Käsitus: Tööwiis — küsiw, näitewahenditeks, kui on, pildid.

Sissejuhatus: Kutsun lapsed enda ümber istuma, öeldes, et juttu puhuma hakkame.

Tutwustus: Kuidas käsi käib, Linda? — Hästi! — Sul, Hilda? — Hästi! — Ka hästi! wäga rõõmstaw. — Kas kellegi käsi pahasti ei käi? (Keegi ei wasta.) Ei — muidugi! Koolis ei wõigi kellegil käsi pahasti käia. Koolis on alati hea olla. Kas oli kahju kodust ära tulla, wõi tulid rõõmsana? — Mõni wastab, et healmeel elu tuli, mõnel on kahju olnud. Kes sul koju jäid? Lapsed nimetawad perekonna liikmeid. Kumb on wanem, sina wõi isa? sina wõi ema? — Isa ja ema. Isa ja ema on sinust wanemad, kuidas sa neid sellepärast koos nimetad? — Wanemad. Kes sa wanematel oled? — Poeg, tütar. Kuidas wanemad oma poegi ja tütreid koos nimetawad? — Lapsed. Aga kes lapsed endi wahel on? — Wennad ja õed. Kuidas sa oma isa (ehk ema) isa nimetad? — Wanaisa. Ja isa ema? — Wanaema. Kes sa wanaisale (emale) oled? — Pojapoeg, tütrepoeg, pojatütar, tütretütar, lapselaps. — Aga kes sinu isa wanaisale on? — Poeg. Ema wanaisale? isa wanaemale? jne. Mis teie — wanemad ja lapsed — ühtekokku olete? Lapsed ei tea. Pere mõiste kaudu saawutan juureldes wastuse — perekond. Edasi anna sõrme liigete kaudu perekonna liikme mõiste. Mitmeliikmeline perekond teil on? Wastatakse. Jutusta, kuidas ema sind kooli saatis? Lapsed jutustawad täiendawate küsimuste waral. Milleks wanemad teid kooli saadawad? — Oppima. Jah, ja kui te ju koolist läbi olete, mis wõite siis õpitud tarkuse abil tegema hakata? — Palka teenima. Mis wõib inimene palga eest omale muretseda (ehk palgaks saada)? — Kehakatet, toitu jne. Kas sa nüüd palka saad? — Ei. Aga kust sa siis ülespidamist saad? — Wanemad annawad. Kas on kellegil mõni tuttaw, kes ju koolist läbi on ja kohal teenib? Oige mitmel on. Kas mõni neist

on wanemad oma juure wõtnud? Õn. Jutusta, kuidas isa poja juures elab? (Siin on palju teisendid wõimalikud: isa, ehk ema tütre juures, wanaisa kodus jne.) Lapsed jutustawad.

Järjeldus: Kui lapsed noored, siis aitawad neid — kes? — Wanemad. Ja kui wanemad wanad, siis aitawad neid — kes? — Lapsed.

Laiendus: Jutusta, kuidas sa oma wanemaid tahad üles pidada, kui nemad wanad ja sina teenimas! Jutusta, mis peaks see jõukas talunik tegema, kelle isa linnas wiletsas üürikorteris puuduses elab?

Ülesanne: Mõne perekonnaliikme elulugu jutustada, lapsehäll joonistada.

Lõpulaul: Eidekene, hellakene. (Deklameerin esimest salmi, lapsed memoreerivad selle ja siis laulame.)

2. Oppetund teisel kooliaastal.

Eesmärk: Isiku- ja perekonnanime wadjaduse selgitamine; ilutunde harimine.

Aine: Eesti isiku- ja perekonnanimed. Nimede andmise lugu Eestis.

Käsitlus: Tööwiis — küsiw-jutustaw.

Sissejuhatus: „Ega nimi meest riku, aga ilus nimi on kallis wara. Täna kõneleme inimeste nimedest.“

Tutwustus: Küsimuste waral seletan nimede wadjadusest järgmist: Igal inimesel on kaks nime (mis üle selle, need on asjatud). Esimest on perekonnas tarwis, kus sellega iga isikut wõib kutsuda. Iga isik omab sellepärast perekonnas ise nime, ehk isiku-nime. Teine nimi on kõigil perekonna liigetel ühine. See on perekonnanimi. Seda nime on külas, wallas, linnas, koolis

ja mujal tarwis, kus Jaane, Juhanid, Hildasid ja Mildasid palju ja ilma perekonnanimeta ühtegi neist wõimalik pole kohtusse kutsuda, ühelegi neist wõimalik pole kirju saata jne. Küsin, mis nimesid keegi kõige ilusamateks peab ja seletan antud näidete abil, et wõõrad nimed küll wõõras keeles ilusad wõiwad olla, aga meile ei kõlba nad, sest et inimesed neid õieti awal-dada ei saa. Näited: Richard = Riart, Erich = Eeri, Elfriede = Elriide, Bachmann = Pahamann jne. Lapsed toowad weel näitusi. Seletan edasi: Meie oma ilusad nimed on kadunud ja wõõrad, moondunud nimed asemele astunud. Wõõraid isikunimesid sundisid meile esialgul kirikherrad peale, kuni inimesed ise wiimaks neid ihkama hakkasid. Wõõraid perekonnanimesid andsid meile mõisaherrad.

Jutustan nime de andmise loo Eestis: Meie esiwanemail ei olnud perekonnanimesid. Neid kutsuti koha järele: Mäe Mats, Oru Aadu jne. Meie rahwas elas siis pärisorjuses, ega wõinud ühest kohast teise rännata. Koha järele sai siis iga isiku kergesti kätte. Kui rahwas wabaks sai ja rändama hakkas, siis tuli perekonnanimesid tarwis. Anti nimed. Andjad olid mõisaherrad. Oma pailastele panid nad kõlawad Saksa nimed, wihaalustele anti inetud nimed. Paljud said sõimunimed perekonnanimedeks. Mõisate kubjad ja kiltrid olid agarad orjadele sõimunimesid panemas. Herrad andsid need sõimunimed wabanenud inimestele jäädawaks päranduseks kaasa. Wiljandis küsinud nimeandja talumehelt, mis nime ta endale tahtwat. Mees wastanud: Mis ma patune oskan tahta! Hea küll, siis oled Patune! otsustanud nimeandja. Patuste sugukond elab praegu Wiljandimaal.

Edasi küsin, mis inetuid perekonnanimesid lapsed teawad ja seletan, et neid nüüd muuta wõib.

Järjeldus: Küsides saawutan wastused, et ainult oma rahwa isikunimed (ja ka eestikõlalisi wõõraid nimmesid) ilusateks wõib arwata ja et inetud perekonnanimed ümbermuuta tuleks.

Laiendus: Mis nime soowitate lapsele paana, kui sugulaste juure warrudele lähete? Mis nimmesid soowitate inetute perekonnanimede asemele?

Ülesanne: Mõnikümmend ilusat isikunime üleskirjutada. Huarist ilusa nimega joonistada.

Lõpuks nimemäng (kohawahetusmäng, kus hariiliste numbrita asemele ilusad nimmed antakse).

3. Oppetund kolmandal kooliaastal.

Eesmärk: Rahwuse ja rahwa mõistega tutwustamine; rahwusliku tunde äratamine.

Aine: Eesti rahwa tõulised tunnused — näokuju, riided, keel, kombad.

Käsitlus: Tööwiis — näitaw-küsiw-jutustaw. Näitewahendatiks pildid Eesti rahwariietest ja kommetest.

Sissejuhatus: Seadin rahwariides eestlasi kujutawa pildi nähtawale kohale ja ütlen: Tulge ligemale ja waadolge hoolega seda pilti! Waadolge ja küsige, mis teile wõõras! Lapsed tulewad.

Tutwustus: Opilastelt tulewate küsimuste waral — kes need on? mis teewad? mis riided neil seljas? jne. kindlume, et pildil rahwariides eestlasi kujutawad, kes töötawad, mängiwad.

Jutustan Eesti nime tekkimisloo. Sakslased ja rootslased nimetasid meie maad ennemalt Oestland, Eistland, Estland, mis tähendab idamaa. Meie kirjanduse wana isa J. W. Jansen tõlkis selle nime meie keelde Eesti-

maa ja nimetas maa elanikke eestlasteks, kes kõnelewad Eesti keelt. See oli a. 1854. Sest saadik oleme eestlased.

Näitan õpilastele wõrdluseks mõne rahwariides muulase — mustlase, juudi, wõi wenelase — pilti ja küsin, kes see on? Õpilased tunnewad juudi kohe ära. Nüüd wõrdleme kujutusi ja jõuame otsusele, et näokuju, riided, keel ja kombed rahwaid eraldawad. Neid tõulisi tunnuseid nimetame rahwuseks, kuna rahwas inimesi tähendab. Meie oleme siis Eesti rahvus ja rahwas ühtlasi.

Edasi küsin: Mis keel kuulub kõige ilusam? mis riided näiwad kõige kenamad? mis keelt kõige kergem õppida? Selgib, et oma igapidi kõige ette on. Kõnelen lühidalt weel kadaksakstest.

Järjeldus: Mis keelt tahad suurena oma kodus kõneleda.

Laiendus: Nimetage teisi rahwuseid, keda teate?

Ülesanne: Lugeda ja jutustada muinasjuttu keelte keetmisest. Joonistada Eesti lippu.

Lõpuks laul (ehk iluloeng mõne õpilase ehk õpetaja poolt) Minu armas emakeel ems.

3. Kodu ala.

I. õppeaasta: Elumaja (ehitataw maja, maja osad, lagunew maja, põlew maja). Kõrwalised hooned. Ou. Kaew. Oueaed. Maawilja aed. Puuwiljaaed. Kodu. Kopel. Põllud. Karjamaa. Kodukoht. Linnamaja. Talu. Kodukoha ajalugu.

II. õppeaasta: Eesti elumaja arenemiskäik (kojast kuni nüüdse erielumajani). Naabrimajad. Nende wõrdlus oma majaga. Küla. Küla maade ulatus. Wald.

Naabriwallad. Kirikutee. Linnatee. Kodukuru. Kodukuru ajalugu.

III. õ p p e a a s t a : Kirik. Kihelkond. Maakond. Eestlaste siia asumine. Endised Eesti maakonnad. Kodumaa. Eesti riik. Tähtsamad ajaloolised sündmused kodumaalt.

Kodu ala ulatab kodust kodumaa piirideni. Koduloole õpetamise juures tuleb kooli koduna võtta, sest et päriskodust algamine võimata. Nagu eespool öeldud, peab kodulugu kooli lapsele koduks muutma, nõnda et esitataw võte õppeaine kaswatuslisest põhimõttest kõrwalekaldumist ei tähenda. Kodu ala on teine tähtsam ja laialdasem ala koduloos. Oieti kuuluvad need kaks — perekonna ja kodu ala — ühte, sest perekond ja kodu on täielises ühenduses tekkinud ja wäljaarenenud ja tänapäewani ühte jäänud. Koos on need alad koduloole aluseks. Neid tuleb sellepärast kõige põhjalikumalt tutvustada, nende juures kõige pikemalt peatada. Tuleb tähelepanna, et sama ala tutvustades ei sajutaks teistele aladele, ega hakataks, näit., koduõues loomi, taimi jne. waatlema. Kodu alal on waja tutvustada aia, õue jne. mõisteid, mitte olu. Võiks arwata, et koñane oleks, näit., ühes aia mõistega aeda aeda ka oluliselt tundma õpetada, sest siin on ju ühesama asjaga tegemist. Lugu pole ometi nii. Maja, aia ja õue mõistetest saabub kodu mõiste. Taimestiku alale ülemannes läheksime sellepärast lähtekohast hoopis kõrwale, ega suudaks kodu mõistet arusaawutada. Kodulugu ei ole uus teadus, waid tuntud teaduste uus koostus (kombinatsioon), sellepärast esineb ta tähtsus just süsteemis, millest alati tuleb kinnipidada. Kui kodu ala õppekawassee maja üksikasjaline waatlemine on mahu-

tatud, siis mitte süsteemist eranedes, waid sellepärast, et maja ja kodu mõiste ühte kuuluwad. Meie maja algupärane nimetus on koda, kust kodu tulenes. Maja on Leedu-Läti laensõna, kus see ka kodu tähendab. Samuti on Wene ja Saksa keeles kodu ja maja mõiste ühes sõnas koos. Kodu alal on, samuti nagu perekonna alal, enamasti mõtteliste mõistetega tegemist, mis elawat tegewust ei paku. On sellepärast soowitaw neid alu talwel tutvustada, kuid esimese a. lastele õppetöö algul neist 2—3 tundi koolitööle sissejuhatuseks koostada (mida pärastpoole korrata tuleb). Kolmandal õppeaastal ei tule Eesti maakondi tutvustades seda weel kaardi abil teha, waid ilmakaarte järele ruumis näidates, kuspool küljes — kohalisest maakonnast — teised maakonnad leiduwad. Kodu ala on soowitaw igal õppeaastal enne plaani ja maakaardi ala läbi wõtta, Maakaardi alal tuleb tegutseda igal kewadel, kunas muud alad, mille üksusi waja kaardile tähendada, juba tuttawad ja õppekäigud wõimalikud.

Oppewahendid kodu alal. Pildid: elumaja igalt arenemisastmelt (kogupilt), ehitataw maja, lagunenw maja, põlew maja, talu, suur linnamaja, kirik, linn.

Mängud ja laulud. Kodu ülistamisest on meie luulewalg rikas. Sündsaid laule tundide lõpuks leiab õpetaja igast lugemikust. Siia kõlbawad ka igasugused lühikesed ühismängud.

Ülesanded: 1) joonistamiseks: maja igas teisendis, õueaed igas teisendis, kaew igas teisendis; 2) woolimiseks: maja igas teisendis; 3) kirjeldamiseks: kodune elumaja, aed, õu; 4) mälestamiseks: „Meil aia äärne“, „Waikne kena kohakene“, „Kui olen wiljawäljadel“ (Enno), „Mu kodune kohake kena ja waik (Hermann) jms.

Mõned tunnikawandid kodu alalt.

1. Oppetund esimesel kooliaastal.

Eesmärk: Maja-ehitamisega tutvustamine; majas-
hugupidamise äratamine.

Aine: Oppekäik ehitatava maja juurde.

Käsitlus: Tööviis — näitaw-jutustaw-küsiw.

Sissejuhatus: Teatan lastele, et ehitatawat
maja waatama läheme ja lasen paremail joonistajail
pliiatsi ja paberi kaasa wõtta.

Tutwustus: Koguneme õue, seadume kaksik-,
ehk kolmikritta ja lähme lauldes. Maja juurde jõudes
palume meistrit, et see wäheks ajaks meile õpetajaks
oleks ja nimelt nii, et kõikidele meiepoolsetele küsi-
mustele wastaks. Meister teeb seda heameelega. Nii
tutwuneme maja osadega, ehitusainete- ja tööriista-
degaga. Mis puudu jääb, seda täiendan omapoolsete küsi-
muste ja seletustega. Siis täname ja pöördume kodu
poole. Mõned poisid saawad ülesandeks tee pikkust
sammudega ära mõõta. Iga saja sammu pealt hakkab
uus poiss samme lugema. Kahesaja sammu peal pöör-
dume ümber ja õpilased, kel paber kaasas, joonistawad
maja. Siis lähme wabalt juttu westes kodu poole, las-
tes teemõõtjaid wähe maad ees käia.

Järjeldus: Kodus koguneme klassi. Teemõõtjad
ütlewad, kui kaugel käisime. Arwan sammud kilomeet-
ritesse ümber (kilom. 2000 poisikese sammu). Joonis-
tajad näitawad teistele oma joonistusi. Üks õpilane
joonistab nähtud maja seinatahwile. Kui keegi ei suu-
da, teen seda ise. Kuidas ehitatakse maja?

Laiendus: Mis maja on kõige armsam? Mis-
suguse maja tahab igäüks omale ehitada?

Ülesanne: Joonistada nähtud maja ja kirjeldada suusõnal maja ehitamist. Jutustada, millest kodumajad ehitatud.

2. Oppetund teisel kooliaastal.

Eesmärk: Kodukuru mõiste seletamine. Koduarmastuse elustamine.

Aine: Koduküla, selle maade ulatus. Naabrikülad. Wald. Kirikutee. Linnatee.

Käsitlus. Tööviis — küsiw.

Sissejuhatus: Selgitan nurga ja kuru mõisteid. Nurk — väljastpoolt, kuru — seestpoolt. Kuru tähendab ruumi, nurk — kanti. Oigem siis „toa kurru“ kui „toa nurka“ ja õigem ka kodukuru, kui kodunurk.

Tutwustus: Küsin: Kust külast oled? Mis küla-deni ulatawad teie küla maad? Mis walda kuuluvad need külad? Kas oled neis külades käinud? Oskad sealt koju tulla? Kirikus oled käinud? Linnas oled käinud? Kust saadik on külad (ehk talud) tee ääres tuttawad? Mis wahe on wõõrastel ja kodustel teedel käimise wahel? Mis küladesse oskad ilma teed küsima minna? Rändaja, kes teed küsib, kas on, wõi ei ole meie kuru mees? Mis kuru on need külad, kus sul waja pole teed küsida? Nimeta oma kodukuru külad!

Järjeldus: Missugused (mitte mis) külad ja talud kuuluvad kodukurru? (Tuttawad.)

Laiendus: Kui sa suuremaks kaswad, kas su kodukuru ka siis suureneb, wõi jääb samasuguseks nagu nüüd? Miks ta kaswab? Kus on kõige armsam elada?

Ülesanne: Palu wanematelt luba naabriküllal (wõi

tallu) sugulastele wõõrsile minna ja jutusta kõik, mis teel ja wõõrsil nägid-kuulsid.

3. Opetund kolmandal kooliaastal.

Eesmärk: Tutwustamine eestlaste Baltimaale asumise looga ja Eesti endiste maakondadega; rahwustunde elustamine.

Aine: Wastuw osa Eesti aja- ja maaloost.

Käsitlus. Tööwiis — jutustaw-küsiw.

Sissejuhatuseks toon mõned kujukad laused mitmes murdes — näit.: uss nõelab (kirjakeel), tsiug pist (Wõru keel), uisk nõklab (Mulgi keel) — ja awaldan, et need murded sest ajast pärit on, kunas eestlased nüüdsele kodumaale tulid ja siin suguharude wiisi elama asusid. Lasen ka lapsi näiteid tuua, kui murrete tundjaid leidub.

Tutwustus: Jutustan meie esiwanemate siiasumise loo, nimetan ja näitan ilmakaarte järele endiseid maakondi. Jutustamist elustan aegajaliste küsimustega lastele arusaadawate nähtuste ja sündmuste kohta ja muistsete sõja- ja tööriistade seinatahwile joonistamisega.

Järgeldus: Opilased jõuawad otsusele, et meie esiwanematel suure maajagamise (rahwaste rändamise) ajal õigus oli siia asuda ja maad oma kodumaaks wõtta.

Laiendus: Kas teistel on nüüd weel õigus meie kodumaad meilt ära wõtta? Miks? Kas eestlastel on õigus wõõraid maid wõtta? Miks? Kuidas suudame oma kodumaad kaitsta?

Ülesanne: Muinas-Eesti sõja- ja tööriistu joonistada. Wastuwaid kirjeldusi lugemikust lugeda ja jutustada.

4. Maa ala.

I. õppeaasta. Maa — alus, mis meid kannab. Maapind. Pinnamuld. Kodukoha maapind ja pinnamuld (madal, kõrge, tasane, künkline, kallak või lame pind; mulla-, sawi-, liiwa-, või kruusamaa). Muld, sawi, liiw, kruus, paekiwi, põldkiwi.

II. õppeaasta: Kodukuru maapind ja pinnamuld: tasandik, madalik, kõrgendik, kõrgustik, kungas, kink, mägi, mägestik, mäeahelik, -seljandik, kupp; nõgu, org, kuristik; soo, raba; raudkiwi, lubjakiwi, wilgu-kiwi, ränikiwi.

III. õppeaasta: Kodumaa pind ja pinnamuld üldjoontes: Maltskallas Eesti põhjarannas; Põhja-Eesti kõrgendik (ühtlasi weelahk) ja sellel leiduvad Alutaguse ja Lääne-Järwa sood; Wiru kõrgustik ja Harju loopealne ja liiwikud; Kesk-Eesti woore (drumlinite)-maastik ja ühtlasi ka põldmaa (Põhja- ja Lääne-Tartumaal, Lõuna-Wiljandimaal ja Pärnumaa lõuna-idas) ja seda waheldawad Peipsi, Wirtsjärwe ja Emajõe madalikud; Lõuna-Eesti mägismaa Tartu ja Wõrumaal; Lääne-Eesti soone ja rabane tasandik Pärnu ja Läänemaal; Saare ja Hiiu liiwikud. Lubi, telliskiwi, turwas, põlewkiwi, marmor.

Maa ala on tegelik ala. Siin tuleb tarwilisi teadmisi annustada sagedate õppekäikude, woolistikkude ja piltide waral.

Esimesel õppeaastal panewad lapsed tähele, kas kodukoha s. o. koolimaja ümbruse pind on madal või kõrge, tasane või künkline, lame või kallak. Wõrreldes oma kodu ja koolikoha pinda suudawad nad need mõisted omandada. Kui aga kõiki neid pinnakujundusi kodu ega kooli lähedas ümbruses ei leidu, võib nende tutvustamine osalt järgmiseks õppeaastaks jääda. Samuti tut-

wunegu lapsed kodukoha pinnamulla- ja selles leiduwate kiwidega.

Teisel aastal tuleb õpilasi tutvustada kõikide maapinna ja pinnamulla liikidega ja seks kodukuru läbi rännata. Mis pinnaliike kodukurus ei leidu, neid tuleb kogutud muljeid laiendades woolistikkude ja piltide waral tutvustada.

Kolmandal õppeaastal, kunas õppekäigud kodumaa ulatuses enam wõimalikud pole, tuleb õpilastele piltide ja kirjelduste waral ettekujutus kõigist kodumaal leiduwaist pinnakujundusist luua. Õppekäikudele sel õppeaastal tuleb, kus wõimalik, minna lubjaahjule, turbarappa, sawikiwi tehasesse, põlewkiwi kaewandusse ja pae- ning marmorimurdu. Kui õppekäigud wõimalikud pole, tuleb nende asutuste saadusi näitlikkude wahendite waral kodus tutvustada. Põlewat kiwi leidub meil Wiru põhjaranna kõrgendikul, marmorpaasi Lääne-Harjulas Wasalemmas ja Wiru-Järwa rajal Tamsalus, turwast, lubjakiwi ja sawi leidub igalpool, kuigi mitte just lähikonnas. Neid aineid koolile waja muretseda.

Oppetundide ja käikude arwu selle ala kohta ei saa ligemalt kindlaks määrata, sest et see kohaliku maapinna kujunusest mõõdub. Mitmekesine maakoht wajab õppekäike, milleks rohkem aega kulub, kui ühtlasel pinnal klassis töötades. Õppekäigud on muidugi kasulikumad kui kodune töö. Nende liig rohkus mõjub siiski takistawalt muude tegewusse, sellep. tuleb kauge matel käikudel neis mitu ala ühistada, näit. maaala waateweeru alaga, soodsail tingimusil ka wee alaga. Waatlemisel tuleb alad siiski lahus hoida, ühel töö lõpetada ja siis teisele üle minna. Muidu laguneb süsteem ja õppekäik muutub jalutuskäiguks. Lühikestel käikudel pole ühistamist waja.

Oppewahendid maa alal. Ained: mustmuld, sawi, liiw, kruus, turwas, põldkiwi (graniit) raud-

kiwi, põllupagu, ränikiwi, wilgukiwi, liiwakiwi, tulekiwi, põlewkiwi, marmorpaas, sawikiwi, lubjakiwi (toores, põlenud, kustunud). Pildid: lage põldmaastik, wooremaastik, metsmaastik, soomaastik, mägismaastik, liiwik, maltsakallas. Riistad: liiwakast (joonist. nr. 7), sawi woolimise riistad.

Ülesandel katseteks ja näideteks. 1) Katseteks: igat liiki kiwike kodu nurmelt kaasa tuua, kodu aia pinnamuld weeklaasis koost lahutada ja tekkinud kihte paksust wõrrelda, põllumulda samuti lahutada, põllu pinnamulla paksus määratud kohas ära mõõta ja aluspõhja tähepanna; 2) joonistamiseks: mägi, kodukuru maastik, igasugune Eesti maastik (pilte mälestades); 3) woolimiseks: kodukuru maapind, mägi; 4) kirjeldamiseks: kodukuru maastik, waadeldud pilt.

Mõned tunnikawandid maa alalt.

1. Oppetund esimesel kooliaastal.

Eesmärk: Tutwustamine kodukoha maapinna- ja pinnamullaga; armastuse äratamine maa-ema, meie toita, wastu.

Aine: Oppekäik kooli aeda ja põllule.

Käsitus: Tööwiis — näitaw-küsiw.

Sissejuhatus: Teatan lastele, et aeda ja põldu waatama lähme.

Tutwustus: Oues juhin lapsed kaewu äärde weenõu ümber, löö wee pinna wirwendama ja küsin, kas wesi põhjani liigub. — Ei. Mis tal liigub siis? — Pind. Millel ujub laast? — Weepinnal. Mille pinnal seisab maja? Maapinnal. Mis alus kannab maja ja

meid? Maa. — Sellejärele waatame, missugune on meie koolikoha pind. Siis lähme aeda, kaewame augu maasse ja ma näitan lastele pinnamulda ja aluspinda. Me kaewame weel mitmest kohast ja nii tutwuneme pinnamulla liikide ja wäärtusega. Muld, liiw, kruus, sawi on kõigil enne tutwad. Need mõisted laienewad nüüd: kus nii sügaw muld, et aluspõhi kündes saha ette ei puutu, seal on mullamaa, kus pinnamuld kündes sawiga segineb, seal on sawimaa jne. Wiimaks wõtame ühe pihutäie mulda aiast, teise põllult, kaasa ja lähme tagasi tuppä. Toas paneme mulla eraldi klaasidesse, walame wett peale, loksutame hoolega segi ja paneme kappi selgima. Miks? küsiwad lapsed. — Ülehomme näete.

Järjeldus: Maapinna ja pinnamulla liigid nimetada.

Laiendus: Missugune põld on kõige parem? Muld on kuld — kuidawiisi?

Ülesanne: Kodusel põllul pinnamulla paksus ära mõõta ja teatada, missugune maa seal on.

2. Oppetund teisel kooliaastal.

Eesmärk: Kodukuru pinna tundmaõpetamine ja ilutunde äratamine.

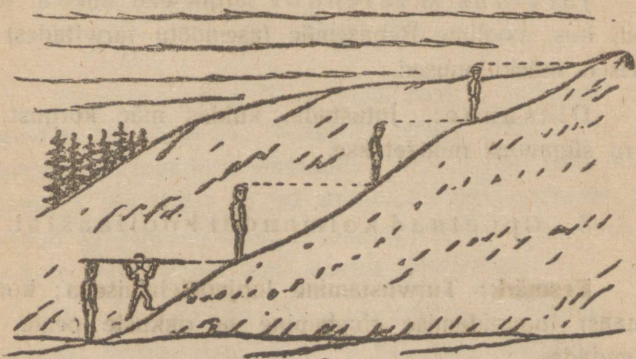
Aine: Oppekäik Rebasemäele ja Koolioja orgu.

Käsitlus. Tööwiis — näitaw-küsiw.

Sissejuhatus: Ettewalmistused õppekäigule.

Tutwustus: Meie koolimaja seisab tasandikul, kus laste tutwuskonna ulatuses muud pinnamuutust ei leidu, kui paari wersta kaugesel olew Rebasemägi ja selle taga Kooliorg, mille põhjas oja. Sinna lähme. Minnes mõõdawad ühed teed, teised korjawad haruldasi kiwikesi jms. Kohale jõudes puhkame wähe. Siin sean

lapsed mäe jalale ritta ja lasen nad sealt külge mööda ülesse mäe harjale jooksta. Harjal peatame. Kolm lähwad alla tagasi ja möödawad sammudega mäejala ümberweeru ära, igaiüks enda ette lugedes. Keskmise arwu wõtame, ja üks laps joonistab kaasawõetud wihikusse pikerguse weerjoone, kuhu saadud arwu juurde tähendab. Siis möödab teine mäe harja pikkuse ära, samme kõwasti lugedes. Joonistaja tõmbab weerjoone sisse sirgjoone ja kirjutab arwu sinna juurde. Siis awaldan: Nüüd teame mäe laiuse ja pikkuse ära. Waja oleks ka kõrgust teada saada. Kuidas seda mõõta? — Eks sammudega alt üles. — Ei, wäiksed sõbrad, nii see ei lähe. Waadake, ma seletan! Wõtän kaks keppi, ühe lühema, teise hästi pikema ja tõukan maasse — lühema püsti, pikema põiki, nii et pealmised otsad kõrwuti ühekõrgusele jääwad. Küsin: Kumb kepi ots on kõrgemal? — Ühekõrgusel. Aga kas kepid on ühepikused? — Ei. Kumba järele tuleb kõrgust mõõta? — Lühema järele. Kui mäge külge mööda ülesse möödame, kas saame siis õige mõõdu? — Ei. Kuidas siis tarwis mõõta? — Püsti üles. Tõsi. Nii teemegi. Muretsen peene pika ridwa ja selle abil ristsihti ära määrates sean poisid mäe küljele nõnda ritta, nagu joonistus näitab:

Joon. nr. 1. Mäe kõrguse mõõtmine.

(Esimene poiss mäe jalale ja selle pea peale na-
jades ritw ristsihis mäe poole. Kuhu ridwa ots näi-
tab, sinna teine poiss jne.). Mäe harjale lasen mingi
tähise panna ja wiimase poisi juurest, wajawal korral
madalamalt pead, ridwa otsa sinna sihtida. Poiste kogu-
pikkus on siis mäe kõrgus. Et seda saawutada, lasen
poisid mäe harjale rodusse pikali heita, ikka pead ja
jalad wastamisi. Kui rodu walmis, näitan: waadake
nüüd, kus mäe kõrgus! Üks poiss mõõdab rodu pik-
kuse sammudega ära ja arw tähendatakse tehtud joo-
nestuse kõrwale. Nüüd waatame weel ja mälestame, kust
küljest mägi järsum on. Siis lähme oru nõlwale (kal-
dale) ja sealt jooksewad lapsed oru külge mööda
oru põhja. Sealt hakates mõõdawad nad oru süga-
wuse nähtud eeskujul ise ära. Oru pikkust ei saa
mõõta. See ulatab ühes ojaga kaugele. Peale selle
waatleme oja (sellest wee alal pikemalt). Siis pöör-
dume, koolimaja eemalt sisse piirates, kodu poole ja
paneme teel leiduwaid pinnamuutusi tähele. Teel, lage-
dal kohal peatades, näitan weel, kuidas esinewas maas-
tikus lagendiku, tasandiku ja kõrgendiku mõisted
koos on.

Järeldus ja laiendus järgnewad tulewal tun-
nil, kus woolime Rebasemäe (asemõõtu tarwitades) ja
teised mäekujunused.

Ülesanne: Jutustada, kuidas mäe kõrgust ja
oru sügawust mõõdetakse.

3. Oppetund kolmandal kooliaastal.

Eesmärk: Tutwustamine lubjapõletamisega; kodu-
maast lugupidamise elustamine ta rikkuste peale tä-
hendades.

Aine: Oppekäik lubjaahjule.

Käsitlus. Tööwiis — näitaw.

Sissejuhatus: Ettewalmistus õppekäigule.

Tutwustus: Me wõtame tarwilise teemoona kaasa ja rändame lubjaahjule. Teel waatleme loodust, otsime lubjakiwe ja püüame putukaid. Kohale jõudes palume peremeest meile lubjapõletamist näidata, mida see lahkesti lubab (oleme tulekuks enamalt luba palunud). Seal siis esinewad õpilased küsimustega ja mina peremehega wastame. Opilased näewad toorest lubjakiwi, põletatawat kiwi, põlenud kiwi, kustuwat ja kustunud lupja ja kruuslupja seinas. Mõned tükid põlenud kiwi wõtame kaasa. Tagasi lähme paemurru kaudu, kus õpilased samuti paelademetega tutwunewad. Igat tõugu paasi wiime kaasa.

Järjeldus ja laiendus: Koduteel jutustan Tamsalu ja Rakke lubjatehastest ja Kursi kihelk. laialisest lubjatööstusest. Nimetades weel teisi kodumaa rikkusi suundan lapsed arusaamisele, et need eksiwad, kes meie maad waeseks nimetawad.

Ülesanne: Lubjapõletamist kirjeldada ja kiwi-seina joonistada.

5. Wee ala.

I õppeaasta: Wee omadused — allapoole walguvus ja tilkuvus; wedelik; teised wedelikud; wee keemine, auramine, jahtumine; wihm; wee külmamine, lumi ja jää; lume ja jää sulamine. Wesi inimeste, loomade ja taimede eluülespidajana; kaew, tiik, lomp ja nende wesi; puhta wee tähtsus terwishoius.

II õppeaasta: Wee imbumine ja uhtmine. Sademed: wihm, lumi, rahe, kaste, udu, härmatis. Wee pöörkäik looduses; hallikas, oja, jõgi, jõe osad (parem

ja pahem kallas, säng, suu, haru, jõekond). Järw ja meri.

III õppeaasta: Weesadam, wesiweski. Eesti wete ülewaade: Lääne meri Soome lahega; Peipsijärw, Wirtsjärw, Pühajärw, Ülemjärw, Endlajärw; Narowa-, Kunda-, Jägala-, Keila-, Kasari-, Pärnu-, Wõhandu- ja Emajõgi.

Wee ala tuleb wajadust mööda sügisel, ehk kewadel ja talwel tutwustada.

Esimesel õppeaastal on wedeliku mõistet selgitades soowitaw wee allapoole walgumist ja tilkumist katsena näidata, olgugi, et see lastele ju tuttawa. (Paberit, wõi lauda mööda woolata lasta, sulepea otsast tilgutada). Kõike muud sel õppeaastal tuleb tingimata katsete ja näidete waral seletada: Wett klassis piirituslambil keeta, aurutada, tilkadeks koguda (laiendus — wihm ja selle tulu), talwel pudeliga lumehanges külmetada, klassis sulatada (laiendus: lumi ja jää — paks ja kerge kate talwe külmas); suhkrut, soola ja lupja wees sulatada (laiendus: wesi toidus ja joogina); kaewu, tiigi ja lombi wett pudelites klassi tuua, wõrrelda (laiendus — terwishoid).

Teisel õppeaastal tuleb samuti tegutseda: wee imbumist suhkrutüki, tindipaberi ja liiwahuniku juures (liiwakastis), ja uhtmist liiwasel laual näidata, sademeid looduses waadelda ja weekogudega õppekäikudel tutwustada.

Kolmandal õppeaastal tuleb wesiweskit waatamas käia ja piltide, jutustuste ja kirjanduse waral kodumaa wetest ettekujutus luua, käsitades ka nende muinasloolist wäärtust.

Oppewahendid wee alal. Katseriistad: klaaslehter, paar gummitoru, mõni klaastoru, piirituslamp, kastrul, kogu pudelid ja klaase. Pildid: Meri, Wirtsjärw, Pühajärw, Emajõgi, Narwa kosk, Ülemjärw Linda kiwiga.

Ülesanded: Waadelda ja pärast jutustada, kuidas wesi pajas keema hakkab; tähelpanna, mil sood ja lombid suwel aurawad; tähelpanna, missugusel ilmal puud talwel härmas; piksewihma ja wälku waadelda ja kirjeldada; muinasjutte Eesti wete üle lugeda ja jutustada.

Mõned tunnikawandid wee alalt.

1. Oppetund esimesel kooliaastal.

Eesmärk: Wedeliku mõistega tutwustamine; näpunäited terwishoius.

Aine: Kaewu, tiigi ja lombi wesi.

Käsitlus. Tööwiis: näitaw-küsiw.

Sissejuhatus: Tulen kolme weepudeliga, kus ühes kaewu, teises kraawi, kolmandas soo wesi, klassi. Kutsun lapsed enesele lähemale.

Tutwustus: Lasen wett kiwitahwliit mööda allapoole woolata ja küsin, miks ta woolab. Siis tilgutan wett sulepea otsast ja seletan, millest see möödub. Edasi awaldan, et ainult wedelikud walguwad ja tilguwad, muud ollused mitte. Wesi on siis? ... (lapsed) wedelik. Lapsed nimetawad weel teisi wedelikke. Siis näitan lastele weepudelid ja küsin, mis wahet nad nendes märkawad. Nad tunnewad ära, kust weed pärit. Peale selle saadan lapsed kohtadele, ja kõneleme sellest, milleks wesi kasulik, kuhu mingi wesi kõlbab, missugust

wett peab toiduks ja joogiks tarwitama ja millal ei tohi külma wett juua.

Järjeldus: Joogi wesi peab alati puhas olema. Higine olles ei tohi külma wett juua.

Laiendus: Harutuse laiendan loomade ja taimede weetarwituse ja terwishoiu peale, näidates, et loomadki (hobused) ainult puhast wett joowad.

Ülesanne: Weepudelid ja klaase joonistada.

2. Oppetund teisel kooliaastal.

Eesmärk: Oja ja selle osadega tutwustamine; looduse ilu / tähelpanemisele äratamine.

Aine: Koolioja (Rebasemäe all).

Käsitlus: Tööwiis — näitaw-küsiw.

Sissejuhatus jääb ära. Oleme maa alal õppekäigul Rebasemäel. Et meil oja, ega jõge lähemal pole ja teinekord siia kauge tulla, waatleme nüüd, ilma mingi sissejuhatuseta, ka Koolioja.

Tutwustus: Me lähme oja kaldale. Kumb kallast see on? Mõni teab, mõni ei tea. Määrame ära. Siis paneme oja sängi tähele. Peale selle teeb keegi paberist, wõi kasetohust laewukese, mille, kiwike sees, oja pinnale ujuma paneme. Üks poiss käib ühe minuti wältusel laewakesega kaasas, mis ulatuse tähistame ja ära mõõdame. Nõnda saame teada oja woolu kiiruse. Nüüd oleks waja ka oja laius ära mõõta. Kuidas seda teha? Üks on walmis läbi ujuma, aga kui küsin, kas ta ujudes ka oja laiuse ära mõõdab, kohmub ta waikides. Teine annab nõu kiwi paela otsa panna, üle wisata ja tagasi tõmmata. See poleks wõimatu, sest oja on kõigest paari sülla laiune, aga pael puudub. Mis teha? Waadake mis? Walime kaks tähist, mis rista-

misi üle oja seisawad, noh — seal too põõsas ja siin see kiwi. Nüüd lõikame kepi, mis ühel poisil silmist saadik ulatab. Sama poiss heidab küljeli oja kaldale, kiwist wähe eemale, teine wajutab kepi ühe otsa wastu tema jalatalda ja teise otsa sihhib ta üle oja teise kalda poole. Lamaja waatab üle kepi otsa põõsa poole ja peab ennast seni edasi, wõi tagasi nihutama, kuni kepiots ja põõsas ühes sihis paistawad. Kui siht leitud, siis tuleb poisi silmade kohale tikk maasse pista. Ulatus sealt kiwini on oja laius. Lapsed imestawad. Seletan: waadake — poiss ja kepp on ühepikused ja samuti see ja teine (joonist. nr. 2, ab-ad) wahe*). Joonistan selgituseks weel sarnased kolmnurgad liiwasse. Täielist arusaamist ei tahagi ma siin lastele anda, sest see pole

Joon. nr. 2.

koduloo ülesanne. Ainult niipalju selgitan asja, et nad esitatud tõtt uskuma jääksid ja sellest huwineksid.

Järjeldus ühineb laiendusega.

Laiendus: Oja lõppu ega algust meie ei näe, aga siin, oja kaldal, olles loowad lapsed juhtiwate küsimuste waral kergesti endile ettekujutuse hallikast, jõest, jõesuust ja jõeharust.

*) Kolmnurgas ecd $ed = ec$; $\triangle ecd \sim \triangle abd$; järjekult $ab = ad$.

Ülesanne: Jutustada, kuidas võib jõe laiust mõõta, millel silda peal pole.

3. Õppetund kolmandal kooliaastal.

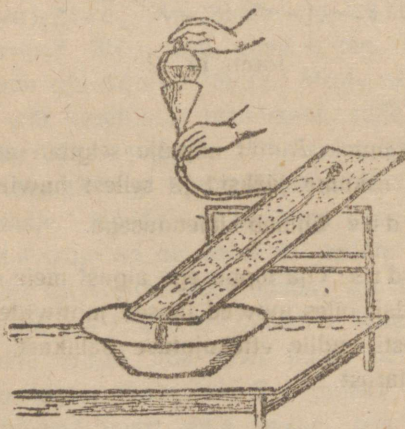
Eesmärk: Hallika ja jõe tekkimise selgitamine; rahvaluule väärtuse tähistamine Emajõe kaevamise muinasloo käsitamise waral.

Aine: Hallika ja oja kunstlik järelaimamine vähendatud kujul; ülatud muinaslugu.

Käsitlus: Tööwiis — näitaw-jutustaw.

Sissejuhatus: küsin, kes õpilasist on hallikal käinud. Selgib, et kõik ei ole käinud.

Tutwustus: Teeme siis siia hallika, siis näewad kõik. Ja mitte ainult hallikat, waid ka jõge. Lihtsale paari jala pikkusele saelauale, mis keskelt pikuti wähenõgus, pööreldan otsa sisse windlaga weerandtolli jämeduse augu. Laua katan õhukese märja liiwakorraga ja sean põiki weenõu serwale seisma, nagu joonistus näitab.

Joon. nr. 3. Hallika näide.

August, mis laua ülemise otsa sees, juhin klaaslehtri küljest tulewa gummitoru alt üles. Walan lehtrisse wett ja hallikas hakkab „keetma“, wesi woolab lauda mööda alla ja tekitab soonikut liiwasse õnnestades oja. Nii sünnib oja ja ojadest jõgi. Opilased küsiwad ühte ja teist. Wastan ja siis jatkan: Aga nüüd kuulake, kuidas meie esiwanemad asjast aru said! Jutustan Emajõe kaewamise loo (ehk üks õpilane loeb selle raamatust ette). Peale selle kõnelen weel Emajõe tähtsusest ja nimest ja näitan ta pildistusi.

Järjeldus: Hallikas tekkib maa-aluse wee tegevusel. Meie esiwanemad ei osanud seda seletada.

Laiendus on ühes tutwustusega juba teostatud.

Ülesanne: rahwalaul „Ei kõigile pole õnneks antud“ mälestada.

6. Aja ala.

I. õppeaasta: Päew ja öö. Inimeste päine ja öine tegewus. Päike, tema tõus, loojaminek ja nähtaw kõik päewal. Ööpäewa jaotus. Tööpäew, pühapäew, pühad. Nädalapäewad, nädal. Tunnikell ja teised ajamõõtjad. Kukk ajamõõtjana.

II. õppeaasta: Kuu ajamõõdu ja taewakehana. Kuu nähtawad weerandid. Kuude nimed ja päewade arw. Tuttawamad taewatähed ja tähekogud. Muinasjutud kuust.

III. õppeaasta: Aasta. Ajaarwamine. Aastajad ja nende tekkimise põhjus. Tähepanekud loodusest ja inimeste tegewusest aastaegade järele.

Aja ala ei waja õppekäike, mis õuest kaugemale ulataksid. Siin wõib selle tõttu talwel tegew olla.

Esimesel õppeaastal tuleb päikest kui unest äratat, öö ja päewa looja ja inimeste ning loomade töölekutsujat tutvustada. Ühtlasi tuleb päikese käiku waatlema juhatada, et lapsed teaksid kust poolt ja millal päike tõuseb, kust teed taewawõlwil käib, kuhu looja läheb, mis wärwi ja millal ta suurem näib jne. Ei pea aga unustama lapsi päikesesse wahtimisest hoiatamast. Ööpäewa mõistega, töö ja pühapäewa suhetega on lapsi kõige hõlpsam tutvustada kõneledes, mis mingil päewal tehti, wõi tehakse ja kuis töid puhkeajad waheldawad. Nädalapäewade nimedes on Põhja-Eestis soowitaw „kesknädala“ asemel „kolmapäew“ tarwitusele wõtta. Pühadest kõneledes tuleb jutustada ka Jeesusest kui lapsest — lastele arusaadawas keeles. Tunnikella ja teisi ajamõõtjaid tuleb näitlikult tutvustada.

Teisel õppeaastal waja kuud tutvustada esiteks taewakehana ja pärast ajamõõduna. Öhtul noorekuu ajal tuleb kord lastega õue minna taewast ja kuud waatlema. Üks õpilastest joonistab kuusirbi kaasawõetud paberile ja saab ülesandeks kuud nelja nädala jooksul, kord nädalas, joonistada, kahel eelm. nädalal öhtul ja kahel järgmisel — hommikul (wana kuu on hommikul nähtaw). Joonistused peawad nähtawal kohal (klaaskapis wõi seinal) alal hoiduma kuni kuu lõpuni, kunas neid koduloo tunnis weel kord käsitada tuleb. Kuude nimede järjekorra ja päewade arwu mälestamine tuleb kahe, ehk kolme õpetunni peale ära jagada. Üheks tunniks on seal nimesid ja arwusid liig palju. On soowitaw kuude rahwuswaheliste nimede tarwitamisele jääda. Kuude päewade arw mälestub lastele kõige hõlpsamini, kui nad kuunimede esim. silpide järele „ap-juun, sep-no“ esiteks neid kuid nimetama harjuwad, millel 30 päewa. Teiste kuude päewade arw,

weebruari eraldi wõttes, on siis ühtlane ja iseenesest teataw. Kuude järjekorras tuleb esiteks esimene ja seitsmes kuu kindlasti mälestada, teised jääwad nende järele kergesti meelde.

Kolmandal õppeaastal tuleb peale aasta ja aja-arwamise mõistete selgitamise süweneda ka aastaaegade tekkimise põhjustesse. Seda ei tule aga matemaatilise maaloo andmeid ja keerulisi näiteriistu kasutades teha, millest lapsed ometi aru ei saaks, waid lihtsalt ära näidates, et päike talwel madalalt käib ja põiki paistab, sellep. on talwel külm. Lapsi tuleb õpetada igal aastaajal loodust teraselt silmitsema. Maalastele näib loodus harilikult täitsa tuttaw. Kui neile aga esineda küsimustega: Mil näib taewas sinisem ja kõrgem, kas talwel wõi suwel? mil näib päike punasem, kas talwel wõi kewadel? mis wärwi näib kaasik warakewadel, sügisel, talwel? mis puud lähewad kewadel kõige enne lehte? mis puud kolletawad sügisel kõige enne? mis wärwe näeb kewadel, suwel, sügisel põldudel? mil tulewad ja lähewad kured ja teised linnud, missuguses reas? jne., siis jätawad teadjad palju wastusi wõlgu. Haruldasi nähtusi loodusest, nagu: äike, rahesadu, maru, wikerkaar, jääminek, metsapõlemine jne. ja inimeste elust, nagu: rehepeks (masinaga), metsaraiumine, tulekahju jne. peab juhtuwal korral ikka waatama minema, kuigi selleks mõni teine õppetund pooleli jätta tuleks. Wärwide, wormide ja helide ilu peab lapsi igal aastaajal loodust waatlema meelitama ja nõnda nende hinge harima.

Oppewahendid aja alal: Pildid: kewad, suwi, sügis, talw, jõulukuusk, jaanituli, kiige.

Ülesanded: 1) joonistamiseks: seinakell, lauakell, kukk, jõulukuusk; 2) woolimiseks: lihawõtte muna, jõuluworst, saiapäts.

Laulud: Juba karja kella helin, Täna liugu lase, Juba linnukesed, Lapsed tuppa, tali tuleb, Küll on kena kelguga jne.

Mõned tunnikawandid aja alalt.

1. Oppetund esimesel kooliaastal.

Eesmärk: Rooma numbrite- ja tunnikellaga tutvustamine; aja kasulikult tarvitamise tähistamine.

Aine: Laua-kell.

Käsitlus: Tööwiis — näitaw-küsiw.

Sissejuhatus: Küsin õpilastelt, kes seinakella numbrid tunneb ja kellalt aega waadata oskab. Selgib, et kõik seda tarkust weel ei oma.

Tutwustus: Opetan esiteks lastele ladina numbrite tundmise selgeks (tuntud õppewiisil, klassitahwli kasutades), siis kutsun nad enda juurde kaasatoodud lauakella waatlema. Esiteks küsiwad õpilased minult, mida nad kellast ei tea. Siis küsib üks õpilane teistelt, mida ta teab. Peale selle näitan lastele näitajaid, tunni, poole, weerandi ja wiie minuti ulatust. Siis hakkab küsitelema, et mis aeg on, näitajaid igakord edasi pöörates. Wiimaks panen kella ära, nimetan näitajate seisukohti ja küsitelen weel „mis aeg on“, lastes lapsi seda mõttes määrata.

Järjeldus: Kell näitab aega. See kell seisab laua peal ja on seejärele lauakell; teised kellad on?..

Laiendus: Milleks on waja õiget aega teada? Kuhu wõib inimene hiljaks jääda, kui õiget aega ei tea? Hiljaksjäämise läbi saab... noh, mida? Mil ajal alati waja kooli tulla?

Ülesanne: Ladina numbrid kirjutada ja seinakella joonistada, woolida, wõi papist wäljalõigata.

Lõpuks panen lauakella mängima, ehk laulame „Tornikell lööb...“

2. Oppetund teisel kooliaastal.

Eesmärk: Kuude nimede ja päewade arwu mälestamine; ilutunde harimine.

Aine: 12 kuunime.

Käsitus. Tööwiis — küsiw.

Sissejuhatus: Küsin lastelt, kes teawad kõikide kuude nimed ja päewade arwu. Mitmed ei tea weel. Noh — õpime kätte!

Tutwustus: Kutsun kuus tütarlast wälja, sean laude ette ritta ja panen neile nimed: Jaanuar, Weebruari jne. kuni Juunini. Siis lasen Märtsil käe üles tõsta, Weebruari sammu ettepoole astuda, Aprilli ümberpöörduda jne. Kordan neid harjutusi senikaua, kui kõigile meelde jäänud on, mis kuu nime keegi laps kannab. Siis küsitelen: Mis on Liisi? Mis on Alma? Mitmes kuu on Alma? jne. Siis lasen rea seganeda ja uuesti teises järjekorras ridaneda ja küsin reasolijailt, kui ka teistelt, mis kuu keegi on. Edasi lasen rea algjärjekorda ümberseaduda ja nüüd kõiki kuid järjekorras nimetada. Siis kutsun weel mõne lapse wälja ja lasen kuid näidata. Wiimaks kirjutab üks „kuudest“ kuus esimest kuunime klassitahwile ja see „poolaasta“ läheb istuma. Tulewad teised kuus ja mäng kordub. Kui kuude nimed peas, siis jutustan: Sõja ajal olid meie maal kaks hiinlast, isa ja poeg metsatööl. Isa nimi oli Ap-jun, poja nimi oli Sep-no. Hiina lapsed armastawad oma wanemaid wäga. Ap-jun jäi siin haigeks

ja suri ära. Sep-no ei matnud isa siia maha, waid wiis surnukeha metsa laia kiwi peale ja põletas ära. Tuha korjas ta kokku ja pani pudelitesse. Siis wõttis ta oma ja isa palga wälja, laenas weel teiste hiinlaste käest raha ja sõitis kodumaale, et isa põrmu sinna sugulaste juurde maha matta ja siis siia töhe tagasi tulla. Meilt Hiinamaale on üle 10.000 wersta. — Kui te nende hiinlaste nimed meelde panete, siis teate, mis kuudel 30 päewa on. Ap-jun, Sep-no — aprill, juuni, sept., now. Weebruari on 28, ehk 29 päewa, kõigil teistel 31 päewa. Üks õpilastest kirjutab nüüd tahwliil leiduwaile kuude nimedele päewade arwu järele, kust teised need oma wihikutesse ära kirjutawad.

Järjeldus (kokkuwõte): Mõned õpilased, kes suudawad, nimetawad peast kõik aasta kuud ja nende päewade arwu.

Laiendus: Looduse wõrdlus kuude järele. Mis kuu kõige ilusam? Mispärast?

Ülesanne: 12 inimest joonistada, neile kuude nimed nimedeks alla kirjutada ja kuude päewade arw aastatena wanaduseks märkida.

3. Õppetund kolmandal kooliaastal.

Eesmärk: Aastaaegade tekkimise selgitamine; elu-
ea wõrdlus aastaaegadega.

Aine: Aastaajad.

Käsitlus: Tööwiis — küsiw-näitaw.

Sissejuhatuseks toon mõistatuse: Suur puu, neli haru, igal harul kolm oksa, igal oksal neli pesa, igas pesas seitse muna. Mõistke, mis see on? Mõned mõistawad.

Tutwustus: Kuidas jaguneb aasta? Wastatakse. Millest tekkiwad aastaajad? Keegi ei wasta. Waatame! Kutsun lapsed akna juurde, kust päike sisse paistab. Wõtan kaks kiwitahwli, teen märjaks ja panen ühe aknalauale, teise hoian risti wastu päikest. Serwiti hoitaw tahwel kuiwab silmanähes, teine pikkamisi. Põhjus? Katsuge ühe ja teise pinda! Üks palju soojem, kui teine. Kuidas paistab päike suwel, kuidas talwel? Seletatakse. Nojah — nii nagu ühe ja teise tahwli peale. Sellest tekkib wahe. Päike ei suuda maad ühe päewaga soojaks kütta, sellep. tuleb suwi pikkamisi. Tuleku aeg on kewad. Sügisel ei jahtu maapind jälle mõne päewaga, waid pikkamööda. Jahtumise aeg on sügis. Kuidas muutub loodus aastaegade järele?

Järjeldus: Millest mõõduwad aastaajad? Millal on päikse tee pikem? Millal päewad pikemad? Kui päewad pikemad, mis siis lühemad? jne.

Laiendus: Millal on inimese elu kewad? jne. Mis teewad inimesed kewadel hoolega? Kui nad ei tööta, mis siis?

Ülesanne: Iga aastaaja kohta üks salmik walida ja pähe õppida. Inimest aastaiega kujutawana joonistada.

7. Õhu ala.

I. õppeaasta: Ohu mõiste. Ohu wõrdlus suitsuga. Ohuliikumine — tuul. Maru.

II. õppeaasta: Külme ja soe õhk. Tuule tekkimine. Tõmbus lambiklaasis ja korstnas. Waikne ilm õhtuti ja hommikuti. Tuulepööris. Soojamõõtja.

III. õppeaasta: Tuuleweski. Ohu rõhuwus, muljuwus, temperatuur; õhu puhtus terwishoidliselt.

Ohu ala tuleb talwel tutwustada, sest siis on sooja ja külma õhu suhted nähtawad.

Esimesel õppeaastal tuleb õhu mõistet tegelikult selgitada. Ohku võib suitsuga nähtawaks muuta ja suitsu liikuma puhudes ka tuult tegelikult näidata.

Teisel õppeaastal tuleb sooja ja külma õhu suhteid tuntud katsetega lambiklaasi peal, ukseprao wahel ja küdewa ahju ääres näidata.

Kolmandal õppeaastal tuleb õpilastele klaasitoruga katset tehes näidata, et see õhu rõhuwus on, mis võimaldab õlekõrre läbi wee suhu imemist. Ohu muljuwust võib täispuhutawa gummikotikese, või kirjaümbriku waral näidata. Pearõhku tuleb aga õhu terwishoidlisele küljele panna.

Oppewahendid õhu alal. Katseriistad: gummikotike, gummipall.

Ülesanded joonistamiseks: lamp, lambiklaas mitmes teisesendis.

Laul: Ohtu õhud sõudwad sala.

Mõned tunnikawandid õhu alalt.

1. Oppetund esimesel kooliaastal.

Eesmärk: Ohu ja tuule mõistega tutwustamine; näpunäited terwishoius.

Aine: Ohk foas.

Käsitlus. Tööwiis — näitaw-küsiw.

Sissejuhatus: Tulen, kuiwand kadakaoks käes, klassi ja ütlen, et sama oks meile täna palju tarkust õpetab.

Tutwustus: Kutsun ühe õpilase wälja ja lasen kätt wiibutada, wäledasti. Mida tunned? Ei tea. Wiibutage kätt üles ja alla! Mida tunnete? — Tuult — taipab üks. Olgu — tuult. Aga kui käsi seisab, kas siis tuul toast ära läheb? — Ei. Kus ta siis on? — Seisab. Oige — seisab! Aga kas tuul millalgi seisab? — Ei. Jälle oige. Mis siin toas siis seisab? Keegi ei tea. Ohk seisab. Kui tuul seisab, siis on ta nimi õhk. Ja kui õhk liigub, siis on ta nimi... noh? Tuul. Nii. Ohku meie ei näe. Ta on läbipaistew, nagu klaas. Aga nagu sinist ja punast klaasi on, mis hästi läbi ei paista, nii wõime ka õhu ära wärwida. Siis ta ei paista läbi. Siis näeme teda. Süütan kadaka oksa, kust kustudes rohkesti meeldiwat suitsu tuleb. Waadake, see on nüüd nähtaw õhk. Mis ta nimi? Suits. Puhun suitsu liikuma. See on nüüd nähtaw tuul. Kuidas saab tuult teha? Mis kasu toob tuul? Mis kahju teeb tuul? — Kui talwel akna awame, mis tuleb sealt sisse? Mis on külm? Missugune õhk on toas? suwel wäljas? Kui laud määritud, näeme seda silmadega. Kui õhk paha, nagu laudas, millega tunneme seda? Missugune õhk on wäljas.

Järjeldus: Mis on tuul? Missugune wõib õhk olla?

Laiendus: Missuguses õhus ei wõi inimene elada? Missugune peab toa õhk olema?

Ülesanne: Tuuleweski joonistada, wõi teha.

2. Oppetund teisel kooliaastal.

Eesmärk: Tuule tekkimisega tutwustamine; terwishoiu nõuete meeldetuletamine.

Aine: Tõmbus lambiklaasis.

Käsitlus. Tööwiis — näitaw-küsiw.

Sissejuhatus: Panen lauale: paberitükikesi, ümarguse pliitsi, korgi, sule. Küsin: Kes tõukab need asjad nende külge puutumata laualt maha? Mõeldakse ja wiimaks — üks tuleb ja puhub maha.

Tutwustus: Mis tõukab need asjad laualt maha? — Tuul. Kust see tuul tuli? — Suust. Kuidas tekkib tuul väljas? — — Waatame. Kutsun lapsed lähemale, süütan lambi ja lasen selle klaasi kohalt sulehebemeid lendu tõusta. Mõnele lähen lambiga kaasa ja lasen ta nii kaugemale kanduda. Siis lasen lastel küsimustega esineda, mille wastused tuule tekkimise põhjuse selgitawad. Siis selgitan weel, miks ilm õhtati ja hommikuti enamiste waikne on. Mis tuul puhub seal? (näitan) mis seal? Mille järele nimetame tuuli? Läheme välja waatama, mis tuul täna puhub! Väljas tunneme tuule sihti korstnast tõuswa suitsu järele. Siis puistan paberitükikesi ja lasen igasugust tuult teha (puhuda). Siis mõõdame tuule kiiruse udusulge lendama pannes ära (samuti, nagu weewoolu mõõtsime).

Järjeldus: Mis on tuul? Mis nimed on tuultel?

Laiendus: Tuule kasulik ja kahjulik tegewus (lugemiku järele).

Ülesanne: Paberist tuulelipp teha.

3. Oppetund kolmandal kooliaastal.

Eesmärk: Tuule jõu ja tululusega tutwustamine; loodusest lugupidamise elustamine.

Aine: Oppekäik tuuleweskisse.

Käsitlus: Ühendades selle õpekäiguga sügisese (ehk kewadise) looduse waaflemist, lähme tuntud korraldusel

tuuleweskisse, õpime selle ehitust ja töötamist tundma ja siis pöördume turbaaugu (ehk metsa) kaudu koju tagasi. Käsitluse peajoon — lastelt tulewad küsimused.

Järjeldusi ja laiendusi õppekäigu muljetest teeme järgmisel tunnil.

Ülesanne: Tuuleweski ühes maastikuga joonistada.

8. Ilmastiku ala.

I. õppeaasta: Ilus (kuiw — soe — selge) ilm; paha (wihmane — tuuline — tuisune) ilm. Äike. Wikerkaar. Ohk, teed ja metsad igasuguse ilmaga.

II. õppeaasta: Ilmamärgid ja ilmaraamat.

III. õppeaasta: Kodumaa ilmastik (kliima).

Esimesel õppeaastal wõib ilmastiku ala, kui soowitaw näib, õhu alaga ühendada.

Teisel õppeaastal on wäga soowitaw ju sügisest peale ilmaraamatut pidada. Wihikusse, mille lehekülg järgmiselt wahestatud, tuleb igapäew järgmised tähendused teha:

Näide:

Kuupäew	Soojus	Pilwitus	Sadu	Tuul	Erandlised nähtused		
1. aprill	6°+	○	●	Ln ∟ ^{*)}			
10. „	2°-	●	●	P ∟			
20. „	10°+	○	○	Ln ∟	Esimene kõueilm		
30. „	12°+	○	○	Ln ∟			
Kokkuwõte	2°- kuni 12°+	○ 3	● 1	○ 3	● 1	∟ 3	∟ 1

*) Ln = lääs, I = ida, P = põhi, L = lõuna.

Temperatuuri ülestähendus on harilik. Pilwituse märk on taewawõlwi tähendaw weerjoon, millest umbes see osa tuleb mustata, mis pilwes oli. Sademeid tuleb samuti märkida: kui sadu terve päewa wältas, siis terve weerwäli mustata, kui osalt, siis alumist serwa wastawalt. Tuul tuleb kangeks arwata, kui ta suitsu korstnast tulles ristsihti surub. Kui suits põiki tõuseb, on kerge tuul. Kui ta püsti tõuseb, on ilm waikne. Kange tuule märk on Γ , kerge tuule märk Γ L Γ tähendab kerge lõunatuul. Iga kuu jaoks tuleb wihikusse kaks lehekülge määrata, nõnda, et lõpus kokkuwõteteks ruumi jääks. Kokkuwõttes, mis õpetaja kaasabil tehakse, tuleb üle poole tühjad weerjooned tühjadeks ja üle poole mustad — mustadeks arwata. Kergetuulised ja waiksed ilmad tuleb waikseteks arwata. Ilmaraamat peab õpilastele kättesaadawal kohal seisma ja need, kes selleks määratud, peawad iga-päew raamatusse asjakohased märkused tegema. Suweks wõtawad paar agaramat õpilast ilmaraamatu koju kaasa ja peawad kuni sügiseni, kuna siis juba — kolmandal õppeaastal — kokkuwõtte terve aasta ilmade kohta tehakse ja kodukuru ilmastikuteated iseseiswalt saawutatatakse. Kui teise aasta lastele ilmaraamatu pidamine raske näib, s. o. kui lapsed edespidi nooremalt hakkawad kooli tulema, siis tuleb sellega kolmandal õppeaastal algada ja neljandal, maaloo tunnis, lõpetada. Kokkuwõtte tehakse järgmise kawastiku järele:

Näide:

Kuu	Soojus	Pilwitus		Sadu		Tuul		Erandlised nähtused
		○	●	○	●	Γ	Γ	
Jaanuar	5—18 ⁰ —	10	21	18	13	20	11	13. jaan. kange tuisk
Mai	10—20 ⁰ +	20	11	24	7	24	7	15. mail esim kõueilm
Oktoober	5 ⁰ + kuni 9 ⁰ —	9	22	10	21	10	21	2. okt. esim. külm
Kokkuwõtte	18 ⁰ —kuni 20 ⁰ +	39	54	52	41	54	39	

Tuule sihti kokkuwõtetes ei tähendata. See teeks asja liig keeruliseks. Ülesannete täitmisel tuleb tuuli ilmaraamatust eraldi kokku lugeda.

Oppewahendid ilmastiku alal: Pildid: ilus suwe ilm, ilus talwe ilm, wihmasadu, lumetuisk, udune ilm. Näiteriistad: soojamõõtja, ilmaraamat.

Ülesanded: Määratud päewal ilma (pilwitust, tuult, sademeid, sooja) tähelpanna, ilmaraamatut pidada.

Laulud (laulmiseks ja mälestamiseks) Saja, saja wihmakene, Lahke, wihmukene tule, Hall on taewas ja must on maa jne.

Mõned tunnikawandid ilmastiku alalt.

1. Oppetund esimesel kooliaastal.

Eesmärk: Ilma mõiste selgitamine; loodusest lugupidamise äratamine.

Aine: Tänapäevane ilm ja teistsugused ilmad.

Käsitlus: Tööwiis — küsiw.

Sissejuhatus jääb ära.

Tutwustus: Küsitelen: Missugune ilm on täna? oli eila? üleila? Missugune on paha ilm? Aga kui suwel sugugi wihma ei saja, kas siis on hea ilm? Samuti talwel lund? Missuguseid ilmu on suwel tarwis? Missuguseid talwel? Missuguseid ilmu soowib põllumees? kalamees? metsatöeline? linnaelanik pühapäewiti? karjane? teekäija? käsitöeline? Missuguseid ilmu sa kõige rohkem soowid? miks? Missugused on teed wihmasel, tuisusel, kuiwal ilmal? lumemineku ajal? Missugune näib mets põua ajal? peale äikesewihma? talwel? jne.

Järjeldus: Ilus ilm on kuiw ilm, hea ilm on põllule kasulik ilm.

Laiendus: Kui ilm ilus, siis meel?.. Miks? Mis peavad koolilapsed wabal ajal ilusa ilmaga tegema? Kes on ilusal ilmal weel rõõmsad?

Ülesanne: Kuni järgmise tunnini igapäew tähelpanna, missugune ilm on.

Lõpuks lähme wälja ilma waatama, kus lapsed peale selle mängudele anduda wõiwad.

2. Oppetund teisel kooliaastal.

Eesmärk: Ilmateadete ja ilmamärkide wäärtuse tähistamine.

Aine: Rahwa ilmatarkus. Ilmaraamat.

Käsitlus: Tööwiis —jutustaw-küsiw.

Sissejuhatuseks kõneleme wanarahwa ilmatarkusest.

Tutwustus: Seletan: ilmad on igal aastal ligikaudu ühesugused. Et teaksime, missugused nad olid ja jälle tulla wõiwad, peame ilmaraamatut. — Joonistan teatawa wahestiku seinatahwile ja näitan, kuidas sinna ilmateateid tähendada. Kui asi selge, siis lähme õue, waatame, missugune ilm on ja, tagasitulnud, tähendame teated tahwlile. Sealt kirjutawad lapsed teated oma wihikutesse. Siis annan ilmaraamatu õpilaste kätte, kes sest päewast peale selle pidamist algawad.

Järjeldus ja laiendus jääwad ära.

Ülesanne: Kuni järgnewa tunnini igapäew ilmateateid oma wihikusse kirjutada.

3. Oppetund kolmandal kooliaastal.

Eesmärk: Ilmastiku mõiste selgitamine ja kodukuru ilmateadete kokkuvõtmine.

Aine: Ilmaraamatu teated.

Käsitus: Tööwiis — näitaw.

Sissejuhatuses teatan, et täna aastase töö väärtust näha saame.

Tutwustus: Ilmaraamatus on kokkuvõtted kuude kohta juba tehtud. Nüüd joonistan klassitahwile teatava üldkokkuvõtte kawastiku. Ilmaraamat käib käest kätte, kust õpilased teateid ette loewad, mida üks tahwile kirjutab. Kui kõik teated tahwliil, siis kirjutawad õpilased need sealt oma wihikutesse ära.

Järjeldus, laiendus ja ülesanne: Järgmisel tunnil wastawad õpilased: Kui palju selgeid ja pilwiseid, kuiwi ja wihmaseid, waikseid ja tuuliseid ilmu on meil aasta jooksul? Mis kraadide wahel kõikus soojus igal aastaajal? Mis kuul ilmad kõige soojemad? külmemad? wihmasemad? kuiwemad? tuulisemad? waiksemad? Millal tuli esimene külm? lumi? wihm? äike? Järgmisel tunnil saawutatakse siis ka wastus küsimusele: Missugune on meie ilmastik?

9. Taimestiku ala.

I. õppeaasta: Taimestiku terwikute waatlemine ja nimeline tundmaõppimine kodukohas.

II. õppeaasta: Taimestiku terwikute waatlemine ja nimeline tundmaõppimine kodukurus.

III. õppeaasta: Metsa ja põllu ühiselu.

Taimestiku ala on üleni tegelik ala. Algusest lõpuni tuleb siin väljas looduses tegew olla, muidugi siis ainult sügiseti ja kewadeti. Siin tuleb lapsi tähelepanna, waatlema, wõrdlema ja küsima harjutada. Selleks tarwis taimestiku terwikuid neile nii esitada, et asi neid huwitaks. Esitusel on siis wäga suur tähtsus. Mida lapsed küsida ei märka, seda ei tarwitse ka seletada. See ulatab üle koduloo raja. Esitus peab aga lapsi waatlemisele ja küsimisele meelitama. Taimed eranewad üksteisest wäliste tunnuste poolest. Neid on waja wõrrelda, et iga taim tuntaw oleks. Wõrdlus on selle tõttu siin tutwustuse tähtsam osa. Taimi tarwis terwikuna esitada, s. t. ei tule lehti, oksid, juuri jne. tundma õpetada, waid taime üldiselt. Üksikuid osi tuleb waadelda ainult tunnustena, wõrreldes teiste taimedega.

Esimesel õppeaastal tuleb aia- ja õuetaimi käsitada, teisel aastal metsa ja põllutaimi waadelda ja kolmandal — metsa ja wiljapõldu terwikuna, algades üldwaatest, tähelepanna. Kui kool taimerikkas kohas asub, siis esitab kodukoht kõiki kodukurus leiduwaid taimi, ega ole kaugemaid õppekäike waja ette wõtta. Kui aga näit., kodukohas metsa wõi turbaraba ei leidu, siis peab neid kaugemalt otsima.

Õppewahendid taimestiku ala ei waja. Ühendus loodusega peab otsekohene olema. Pildid, herbarium jne. kuuluwad loodusteaduse erialale, mitte siia.

Ülesanded: 1) joonistamiseks ja woolimiseks: porgand, kaalikas, peet, kapsapea, kõrwits, õun, seen, sibul, loomapeet, kartul, kurk; 2) joonistamiseks: kask, kuusk, õunapuu, tamm, mänd, põõsas, mets, wiljapõllud.

Esimesel õppeaastal tuleb juurewilja ilma lehtedeta, teisel ja kolmandal — ühes lehtedega joonistada. Woolida tuleb lehtedeta.

Laulud (laulmiseks ja mälestamiseks): Üks kask
meil kaswis, Lähme murule mängima, Istuta, poeg, isa
iluks, Tere, wäike lilleke, Wäike Manni, tillu Anni
jne.

Mõned tunnikawandid taimestiku alalt.

1. Oppetund esimesel kooliaastal.

Eesmärk: Lapsi harjutada loodust põhjalikumalt tä-
helpanema.

Aine: Oppekäik maawilja aeda.

Käsitus: Tööwiis — näitaw.

Sissejuhatus: Kutsun lapsed aeda.

Tutwustus: Wõtan kapsapea ühes juurikaga,
tõstan kõrgele. Seda te kõik tunnete, aga ütlege, miks
ta wälised lehed rohelist, sisised walged on? — Wä-
lised on päikse käes, teab üks wiimaks. Jah! Aga
miks kapsas pikemaks ei kaswa? Keegi ei tea. Tuul
lükakaks ta ümber. Näitan weel kaswawat teise aasta
kapsast (seemnekaps.) ja ütlen: Nüüd küsige minult
mida te ei tea! Ma seletan. Wähehaawal hakkawad
mõned küsimused awalduma ja warsti — teisi saadusi
waadeldes — läheb töö üsna elawaks. Küsitakse: Miks
peedid punased? miks kurgid peenra harjale istuta-
takse? Kuidas kõrwitsat süüakse? jne. Nii waatleme
kõiki saadusi. Siis wõrdleme neid kuju, wärwi, suu-
ruse, maitse ja kasuluse poolest, ja paneme tähele,
missugusel maal igäüks neist kaswab. Wiletsat wilja
waadeldes juurdleme kangujäämise põhjusi. Wiimaks
teeme kaalikaid kiskudes wähe tööd ja siis lähme klassi
tagasi.

Järjeldus: Mis maawili kaswab aias? Milleks tarwitame seda wilja? Missugune asutus on aed? Kes kewadel aias hoolega töötab, mida wõib see aasta läbi wahetewahel süüa?

Laiendus: Kuidas tuleb juurewilja ületalwe hoida?

Ülesanne: Waadeldud juurewilja woolida.

2. Õppetund teisel kooliaastal.

Eesmärk: Huwi looduse wastu elustada ja süwendada.

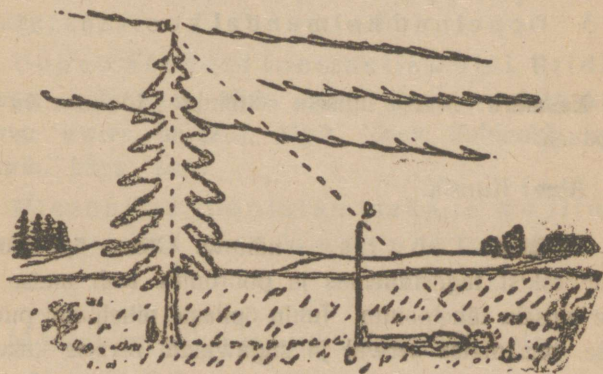
Aine: Kuusk ja kask.

Käsitus: Tööwiis — näitaw.

Sissejuhatus: Kas olete kaske ja kuuske näinud? Naerdakse. Üks sähwab: ei ole! Järeldan: See kes ütleb, et ei ole, kõneleb õigust, olgugi et ta küsijat tongata tahab. Me lähme koplisse kuuske ja kaske waatama.

Tutwustus: Sean lapsed kuuse ümber rõngasse — näod wäljapoole. Küsin: Mida wärwi on kuuse koor? Wastused segased. Kas tüwi on sammaldunud? Keegi ei tea. Kuhu poole sihiwad oksad? Wastused segased. — Noh, nüüd selgub, et te kuuske pole täielikult näinud. Pöörduge ja waadake: Tüwe küljes ei kaswa sammalt; koor on hall-rohekas; alumised oksad rippuwad allapoole, pealmised sihiwad põiki ülespoole; tüwi on ladwatipuni tuntaw, ei harune ülewal oksteks; keskpaigast ülespoole hakkab tüwi peenema; peened oksad on kahelpool wart reas, nad ei rippu allapoole; okaste wärw on tumeroheline; kuusk on kuhiku kujuline. Nüüd mõõtke kuuse jämedus (paelaga)

ja okste ulatus (maa pealt okste kohalt sammudega) ära! Pikkust ka tarwis teada. Kuidas mõõta? — Ma ronin otsa! Tühi waew: ladwatipuni sa ei roni! Tarwis saag tuua ja kuusk maha lõigata. Jah — kui saaksime ta uuesti kaswama panna, siis wõiksime seda teha. Asjata ei tohi aga puud millalgi maha lõigata. Waadake kuidas mõõdame: Lõikame poisi pikuse kepi; poiss heidab puust wähe maad eemal selili, jalad puu poole; kepi torkame ta jalataldade ligi püsti maasse. Nüüd peab poiss ühes kepiga ennast edasi, wõi tagasi nihutama, kuni kepi ots ja puulatw sihti lähewad. Maa poisi silmadest kuuseni on siis kuuse pikkus. (Joon. nr. 4)*. (Enne kui poiss püsti tõuseb, tarwis ta sil-

Joon. nr. 4. Puu pikkuse mõõtmine.

made kohale tikk maasse pista). Mõõtke see wahe nüüd ära ja ütelge, mitu korda on kuusk pikem kui laiem. Nüüd pange tähele, kui ilus puu kuusk on: kuidas ta sirgelt seisab; kuidas ta oksad nagu mõõdu järele korralikud; kuidas ta tüwi puhas; kuidas ta käbid kuld-

*) Kolmnurgas cdc $cd = ce$; $\triangle cde \sim \triangle bad$; järjekult $ba = bd$.

kollased. Kasulik on ta ka. Mispärast? Siis vaatleme ja mõõdame kaske. Peale selle sõrdleme mõlemaid. Wiimaks lähme tuppa tagasi.

Järjeldus: Kuusk ja kask on ilusad ja kasulikud puud; neid waja kaswatada ja nende eest hoolitseda.

Laiendus: Kes tahaks kuusk olla? Miks? Kes kask? Miks?

Ülesanne: Kuusk ja kask joonistada ja neid sõrrelda.

3. Opetund kolmandal kooliaastal.

Eesmärk: Metsa ühiselu esitamine; looduse ilu tähelpanek.

Aine: Kuusik.

Käsitlus: Tööwiis — näitaw. Oleme õppekäigul tuuleweskest tagasitulemas ja pöördume teelt metsa, et selle ühiselu tähelpanna. Juhin õpilaste tähelpanu puude peale, mis metsa serwal ja sügawamal metsas kaswawad; noorte puude peale, mis suurte all kaswawad; kuiwanud okste peale pikkade laanepuude küljes; kidura taimestiku peale metsa all. Kutsun neid põhjusi juurdlema ja küsimustega esinema.

Järjeldus: Kelle päralt on metsas wõit? (kes pääseb päikest nägema?)

Laiendus: Teie olete ka nagu... noh? (lapsed) mets. Jah! Kes teist edasi pääseb päikest nägema?

Ülesanne: Kuusikut joonistada.

10. Loomastiku ala.

I. õppeaasta: Kodu- ja majaloomad ja linnud.

II. õppeaasta: Kodukurus elutsewad metsloomad ja linnud.

III. õppeaasta: Loomade ühiselu.

Loomastiku alal tuleb samuti tegutseda nagu taime-
mestikus, ainult selle wahega, et waatlemiseks kätte-
saamatute metsloomade asemel nende pilte ja kujusid
tuleb tarwitada. Peaks siiski kõik wõimalused ära kasu-
tama, et hiirt lõksus, linde ja orawat puuris jne. wõiks
näidata.

Oppewahendid loomastiku alal. Pildid:
rebane, hunt, karu, tõhk, oraw, jänes, metskits, kull,
kaaren, wares, harakas, ööpik, lõoke, kuldnokk, lina-
wästriik, kägu, teder.

Ülesanded joonistamiseks ja woolimi-
seks: waadeldud loomi joonistada ja woolida.

Mõned tunnikawandid loomastiku alalt.

1. Õppetund esimesel kooliaastal.

Eesmärk: Ligem tutwustamine kodulindudega ja
armastuse äratamine nende wastu.

Aine: Kodulinnud (kanad, anid, pardid, kalkunid).

Käsitlus. Tööwiis — näitaw-küsiw.

Sissejuhatus: Teatan, et oma kanad, anid ja
pardid õue olen lasknud ajada ja naabrilt kalkunipaari
ka tunniks ajaks sinna juurde laenanud. Nüüd lähme
neid waatama.

Tutwustus: Me lähme õue, kus linnud igaüks isewiisil häälitse des ümber uitawad ja toitu otsiwad. Lapsed waatlewad neid ja, harjunud wiisi järele, küsiwad üksteiselt ja minult, mis neile arusaamatu. Wähe aja pärast kutsun linnud teri puistates sööma. Oma linnud jooksewad käratsedes ligi, kalkunid ei tule. Kalkunitele puistan teri isepaika. Kuna linnud sööwad, kisawad ja kisklewad, wõime neid ligemalt silmitseda. Lapsed on wäga huwinenud — neist ei saa nüüd küsijat. Küsitelen ise. Nõnda wõrdleme linde suuruse, karwa, hääle, liigutuste ja iluduse poolest. Isa- ja emalinde, noori ja wanu wõrdleme wastastikku. Siis kõneleme weel lindude toidust ja tulususest.

Järjeldus: Kanad, anid, pardid ja kalkunid on tulusad ja ilusad kodulinnud. Neid maksab pidada.

Laiendus: Mis linde tahad pidada, kui suureks saad?

Ülesanne: Nähtud linde joonistada.

Lõpuks, kui lapsed jooksema hakkawad, sattub isakalkun wihastama ja annab sellega toreda etenduse.

2. Oppetund teisel kooliaastal.

Eesmärk: Lapsed, armastage linde ja hoidke nende pesi!

Aine: Linnupesad.

Käsitlus. Tööwiis — näitaw.

Sissejuhatus: Küsin lastelt, kes neist linnu pesa näinud ja mis linnu pesa. Enamasti kõik on näinud. Olgu, me lähme neid siiski wälja waatama.

Tutwustus: Kõige pealt waatleme kana pesa, paneme tähele, millest ja kuhu see tehtud, kui hästi warjatud. Siis lasen soowijaid redelile ronida ja kuuri

räästa all pääsukese pesa ligidalt waadelda. Waatleja ütleb teistele, mis pesas näeb. Siin paneme samu andmeid tähele, mis kana pesal. Siis läheme pööningule, kus warblase pesa ühe sarika wahel kõik waadelda wõiwad. Pööningul on ka tui pesa — kõigile nähtaw. Paneme neil pesil sedasama tähele, mis eelmistel. Aias põõsas on weel windi pesa. Ka seda lähme waatama. Lapsed teawad ligilähedal aherwarres weel kiwitäki pesa. Sedagi lähme waatama.

Järjeldus: Milleks on linnul pesa? Missugune on see linnu kodu? (ilus, puhas, korralik). Mida ükski mõistlik laps linnu pesale ei tee? Miks ta seda pesa hoiab? Mis linnule wõiwad lapsed pesategemisel abiks olla?

Laiendus: Kui sa suureks saad, missuguse kodu sa siis omale ehitad?

Ülesanne: Linnupesa ühes munadega woolida.

Lõpuks laulame: Minu isamajakene, linnupesa sarnane, jne.

3. Oppetund kolmandal kooliaastal.

Eesmärk: Loomade ühiseluga tutvustamine; hool- suse ja korralduse eeskuju esitamine.

Aine: Sipelgapesa.

Käsitlus. Tööwiis — näitaw.

Sissejuhatus: Taimestiku alal metsas õppekäi- gul olles kutsun lapsed sipelgapesa ümber, käsen neid seda „putukate linna“ teraselt silmitseda ja kõike mi- nult küsida, millest nad aru ei saa.

Tutwustus: Järgneb mõni harw küsimus, mil- lest näha; et sipelgate kirju liikumise eesmärk lastele arusaadaw ei ole. Juhin siis waatlejate tähelpanu esi-

teks selle peale, et sipelgad, kes pesa läweaukude ümber liiguwad, sealt kaugele ei lähe. Üksikut sipelgat silmas pidades wõib seda ära näha. Need sipelgad on wahikordlased, kes pesa walwawad. Wiskan osakese pesale. Silmapilgul on wahiwägi selle kallal ja uurib, kas seda „taewast langenud“ palgimürakat ära wedada ei saaks. Kui selgub, et jõud ei jaks, jäetakse palk paigale, aga kinniaetud pesa suud awatakse uuesti. Ma rikun kepiotsaga wähe pesa. Silmapilgul on wahiwägi jällegi koos ja sedamaid algab kõige kibedam töö, et „maawärisemise läbi tekkinud kokkuwarisemisi“ parandada. Mõne minuti pärast on pesa korras. Teiseks näitan sipelgaid, kes pesa ümbruses liiguwad ja puu- ja mullaraasukesti kannawad. Need on ehitustöölised, kes linna suurendamise eest hoolitsewad. Kolmandaks tähendan sipelgate peale, kes tupekesi käikudest wälja ja sisse kannawad. Need on majapidajad, kelle hoole all sisemine korraldus. Neljandaks jälgime sipelgate tänawat. See ulatab umbes weerand werstale teise pesani. Neis pesades elab üks suguharu. Kui ühes linnas ruum kitsaks jääb ja wõimalik pole seda linna suuremaks ehitada, asutatakse teine. Teedel rändawad sipelgad tulewad puude otsast lõunasöögilt ja wiiwad ehitusaineid kaasa. Mõned kannawad tupekesi ühest pesast teise — ruumi puuduse pärast. Wiien-daks tähistan suurt jõudu, mis awaldub sipelkonnas. Üksik sipelgas on nõrk loomake, aga koos on nad jõud, keda isegi suured metsloomad kardawad. Sipelgapesa ümbruses ei leidu ühtki putukat, ei asu seal konn, ega hiir, ega rästik. Linnud ei julge sinna lähedalegi tulla.

Järjeldus: Sipelgate pesa on wäike wabariik, kus kõik kodanikud hoolsasti ja korralikult endi kohuseid täidawad.

Laiendus: Kui sipelgad nii hoolsad ja korralkud oskavad olla, kes seda siis veel rohkem peaks oskama? Mis arwad sina sipelgatest?

Ülesanne: Muinasjuttu „Sipelgas ja ämblik“ lugeda ja jutustada.

11. Omawalitsuse ala.

I. õppeaasta: Pere (talu), küla, külawanem, küla-kool. Wald, wallawanem, wallawalitsus, wallakohus, wallamaja. Alew, alewiwalitsus, alewiwanem. Linn, linnawalitsus, linnawanem (pea).

II. õppeaasta: Maakond. Maakonnawalitsus, kohus, politsei. Maakonnalinn. Post.

III. õppeaasta: Riik. Eesti wabariik. Eestimaa ametlik jaotus. Linnad. Pealinn. Wabariigi walitsus. Riigikogu. Riigiwanem. Ministeeriumid. Walimiseõigus. Mõnda wabariigi ajaloost.

Omawalitsuse ala tuleb siia kuuluwate mõistete selgitamise kõrwal selleks ära kasutada, et õpilastes korra- ja puhtusearmastust, kohusetunnet, wastutusetunnet, walitsusest ja seadusest lugupidamist äratada ja elustada. Kooli korraldust aluseks wõttes tuleb seletustega omawalitsuse ja riigi mõistete juurde üle minna. Üldkorralduse, tsiwilisatsiooni, mõisteid ei pea aga ainult sõnas käsitama, waid ka juba laste elus teostama. Korraldus peab lastele elulise wadjadusena tunduma, ilma milleta wõimata läbi saada. Tuleb talitada põhimõttel: kõik, mis õpilased koolis ise korda saata wõiwad, waja nende endi hooleks jätta. Ja millalgi pole liig wara sellega peale hakata. Algkooli esimesil õppeaastail ei leidu ju küll palju, mis lapsed iseseiswalt

ära teha wõiksüd, aga mõnda ometi, nagu: tolmu pühkimine, põranda puhtuse järele walwamine, wihikute kokkuwõtmine ja wäljajagamine jne. Muidugi mõista, peab laste isetegewus nende jõu kohane olema. Puude ja wee kandmist, põranda pesemist jne., nagu see orjaaja lõpul meie maakoolides wiisiks olnud, ei wõi laste peale panna. Laste tegewus peab liikuma ainult õppetöö piirkonnas. Kui lapsed sõnas saadud õpetusi elus teostada wõiwad, siis tärkab ja kaswab üldkorralduse mõiste ja kodaniku kohusetunne neis iseene-
sest ja arenemiskäik on loomulik. Waljuse abil korralduse alla paenutamise, mille wadjadusest wäiksed kodanikud wahest sugugi aru ei saa, toob hoopis teistsuguseid tagajärgi, kui korraldajad loodawad, nimelt: korralduse ja seaduse wihkamist. Sellega pole sugugi öeldud nagu peaks wabas koolis korraldus lõtw ja ulakust lubaw olema. Ei. Waba kooli korraldus peab nõudlik, täpipealne ja järjekindel olema, aga otsekohene surwe selleks peab õpilaste eneste, mitte õpetaja poolt tulema. Õpetajalt tulew surwe peab kaudselt awalduma — õpilaste isetegewuse korraldamise läbi.

Mõned tunnikawandid omawalitsuse alalt.

1. Õppetund esimesel kooliaastal.

Eesmärk: Üldkorralduse mõiste ja wadjaduse selgitamine; talu, küla ja walla mõiste.

Aine: Kool, pere, küla, külawanem, kooliwanem, wald, wallawalitsus, wallawanem.

Käsitus. Tööwiis — jutustaw-küsiw.

Sissejuhatus: Tulen õunakorwiga klassi ja küsin: Kes teist tahab wallawanemaks (linnapeaks) saada? Poisid: mina! mina! mina! Ka mõni tütarlaps.

kajastub. Aga kas tunnete ka wallawanema kohuseid? Ei. Waadake, siis on lugu paha. Me õpime neid tundma.

Tutwustus: Awaldan: siin on korwitäis õunu. Need peate omawahel korralikult ära jagama. Kuidas saate jagatud? Keegi ei tea. Kas siis saate, kui kõik juurde jooksewad ja tõmbawad. — Ei. Miks? — Mõni saab mitu, mõni jääb ilma. — Kas siis saate, kui tugewamad poisid wõtawad korwi oma wõimu alla ja jagawad, kuidas tahawad? — Ei. Wõtawad omale rohkem; jätawad mõne ilma. — Noh, mis siis teha? Eks teie jaga, soowib üks. — Ei, ise peate jagama. Kui oskate, siis saate õunad omale, kui ei, jääte ilma. Keegi ei leia nõu. Noh, ma õpetan, kuidas teete. Teie walite endi hulgast jagajad — need, kellest loodate, et nad õiglaselt jagawad. Kahest jagajast on küllalt: üks kutsub lapsi wälja, teine annab õunu kätte. Keda tahate walida? Järgneb kandidaatide nimetamine ja hääletamine. Kui see möödab, ütlen: Nüüd ütelge, kuidas nad peawad jagama, et kõik rahul oleks? Pärast nuriseda ei tohi, sest ise olete jagajad. Kas wõib igaühele korraka kolm õuna anda? Ei. — Miks? — Mõni jääb wast ilma. — Mitu peab siis andma? — Üks. Ja kui järgi jääb? Need pooleks lõigata. — Kui poolt ka igaühele ei saa? — Need jääwad teile. — Mina tahan teiega ühepalju saada. Palju siit järele ei jää, wast paar tükki. — Need anname jagajaile, taipab üks poiss. — See on õige. Jagajad näewad waewa ja peawad tasu saama. Jagamine jääb tunni lõpuks. Nüüd kõneleme weel wallawanemast. Te walisite endile kaks õunajagajat, muidu ei saa asjaga korda. Kas suurtel inimestel ka seda ette tuleb, et ei saa muidu asjuga joonde, kui peab korraldajad walima? Kelle nad endile külas waliwad? — Külawanema. — Edasi kõneleme

külawanema kohustest, küla ja walla mõistest ja wallawanemast.

Järjeldus: Küla- ja wallawanemad on tarvilikud ametnikud. Ilma nendeta ei saa läbi, nagu teie siin ... noh? ... ilma õunajagajata läbi ei saa.

Laiendus: Õunajagamine. Igaüks saab kaks õuna. Kaks jääb järele. Need antakse jagajaile.

Ülesanne: Jutustada, kuidas õunu jagati.

2. Õppetund teisel kooliaastal.

Eesmärk: Üldkorralduse mõiste laiendamine; postiasjandusega tutvustamine.

Aine: Postikorraldus.

Käsitlus. Tööviis — jutustaw-küsiw.

Sissejuhatuseks küsin, kes lastest on kirje saatnud ja saanud. On saatnuid ja saanuid.

Tutwustus. Jutustan: Sellest on nüüd ligi sada aastat tagasi. Minu wanaema elanud tol ajal Pärnumaal. Wanem poeg ja kaks tüdarta elanud tema juures, noorem poeg elanud hoopis kaugel Wiljandimaal. Kui wanaema haigeks jäänud, palunud ta wanemat poega, et see läheks ja nooremat teda weel korraks waatama kutsuks. Wanem poeg pannud hobuse rakke, läinud. Aga tee olnud halb — häid teid tol ajal polnudki — wanker lagunenud teel ja kuni pojad kolme nädala pärast tagasi jõudnud, olnud nende ema ju surnud ja mahagi maetud. — Kas nüüdsel ajal niisuguseid hiljaksjäämisi weel juhtub? — Ei. Miks? — Wõib kirja saata. — Jah. Kuidas tuleb seda teha? Lapsed ei tea weel kõike. Seletan ja näitan kirja, ümbrikku, marki. Edasi: kes wiib kirjad saajatele kätte?

(Walitsus.) Kus ta weab neid? Kui kiiresti? Kuhu tuleb kirjad ära anda? Kust saab neid kätte? Kas wõõras neid tohib awada?

Järjeldus: Walitsus on inimestele sagedasti suureks abiks, selle tõttu — wäga kasulik ja tarwilik.

Laiendus: Mida wõib weel, peale kirjade, posti kaudu saata.

Ülesanne: Kirjaümbrik margiga ja adressiga joonistada.

3. Õppetund kolmandal kooliaastal.

Eesmärk: Kodaniku õiguste selgitamine ja kohustunde kaswatamine.

Aine: Walimiseõigus.

Käsitlus. Tööwiis — jutustaw-küsiw.

Sissejuhatus. Teatan: Täna annan teile ühe keerdülesande wäljaarwamiseks ja nimelt: walitsus annab meie koolile odawa hinnaga paberit ja wihikuid; need tuleb nõnda ära jagada, et keegi ei nuriseks. Kuidas seda teha?

Tutwustus: Kui õpetaja jagaks, ei oleks hea. Miks? Kui õpetaja paneks mõned lapsed jagama, ei oleks ka hea. Miks? — Alati leiduks põhjust nurisemiseks. Tuleb jagajaid walida. Siis pole kellegil asja pärast nuriseda. Kes peawad neid walima? — Kõik, kes koolis õppima peawad. Kas mõni naabripoisike ka? — Ei. Kel on siis walimiseõigus? — Kõigil, kel kohused on. — Kel on külas, wallas, riigis awalikke kohuseid kanda? Kel on walimiseõigus? Kui walitud õpilased wihikuid jagawad, siis ei ole kellegil õigust nurisemiseks, et on halwema wihiku saanud kui teine. Kõigile ei jatku ühesuguseid. Ja kui walitud kodanikud riigis seadusi annawad, mille üle ei ole siis

kellegil õigust nuriseda? Kas saab niisugust seadust anda, mis kõigile meeldiks?

Järjeldus: Walimise õigus on väga tarvilik. Kellel see õigus on, peab seda kasutama.

Ülesanne: Lugemikust Eesti wabariigi üle lugeda ja jutustada.

Lõpuks: Walimise ja hääletamise harjutus.

12. Waateweeru ala.

I. õppeaasta: Kaar. Weer. Waatekaared: põhi, lõuna, lääs, ida. Waateweer. Kaarte määratawus päikese käigu järele.

II. õppeaasta: Kaarewahed kirre, edel, loode, kagu. Waateweeru plaan liiwal, seinatahwilil. Tuuled. Eksikäigud lagedal wäljal, laanes, merel. Kompas.

Waateweeru ala tuleb kahel esimesel õppeaastal lõpuliselt tutvustada. Tutwustus peab tegelik olema. Soowitaw seda sügisei teha, igatahes enne kodu ja plaani alal tegutsemist. Silmapiiri ja ilmakaare asemel on keelisel kui ka mõisteliselt kohasemad oskussõnad waatekaar ja waateweer. Wahekaarte all tuleb õieti kaarte wahesid mõista, sest waateweer jaguneb neljaks kaareks ja nende wahekohti nimetame kirre, edel, loode, kagu. Kaarte keskkochti aga nimetame keskpõhi, kesklõuna, kesklääs, keskida. Tähendab siis: wahet tuleb teha põhjakaare ja keskpõhja jne. wahel. Põhjaks, lõunaks jne. nimetame harilikult kaarte keskkochti.

Oppewahendid waateweeru alal: kompas, tuulelipp, mõned kepid.

Tunnikawandid waateweeru alalt.

1. Oppetund esimesel kooliaastal.

Eesmärk: Waateweeruga tutvustamine; näpunäited tegeliku elu kohta.

Aine: Waateweer lagedal väljal.

Käsitlus. Tööviis — näitaw-küsiw.

Sissejuhatuseks küsin, kes õpilastest on päikse tõusu näinud. Selgub, et mitmed ei ole näinud. Kiidan päikse tõusu ilu ja lisan juurde: Lähme väljale seal näete, kust poolt päike tõuseb, siis teate edespidi waadata.

Tutwustus: Wõtan kepi kaasa ja lähme väljale. Seal joonistan mulla pinnale kaari, nagu neid wikat niidab, ja küsin, mis need on. Siis ühendan neli kaart ümbertweeru ja esitan weeru. Siis lasen lapsi päikse tõusu pool olewat taewaserwa waadata ja küsin: Mida näete? — Kaart. Jah. See on waatekaar, ta nimi on ida. Nii tutvustan iga kaart. Siis lasen uuesti maapinnale waadata, kus neljast kaarest weeru kokku saime. Küsin: Siin saime neljast kaarest weeru ja ümber waadates saame neljast waatekaarest ... noh? — waateweeru. Siis lasen waatekaari näidata, nende poole jooksta, kiwi wisata jne. Peale selle küsitelen: Kui suits põhja poole läheb, kust on siis tuul? Kui tuul läänest puhub, kuhu läheb siis suits? Kui jänes lõuna poolt tuleb, kuhu poole ta siis jookseb? Näita, kus pool su kodu on! Ütle, kus pool ta on! Mis tuul puhub sealt? mis sealt? Wiimaks jooksewad lapsed põhjast lõunasse em. tagumist paari. Siis lähme tagasi klassi, kus lapsed waatekaari toa seinte järele näitawad.

Järjeldus: Mis ümbritseb meid väljas? Mitu kaart on waateweerus? nende nimed?

Laiendus: Kui ära eksid, mille järele wõib siis teed leida?

Ülesanne: Waadata, mis maja wõi metsa kohalt homme päike tõuseb ja kuhu ta looja läheb.

2. Oppetund teisel kooliaastal.

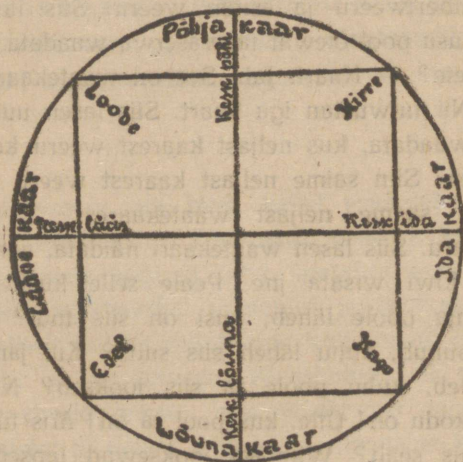
Eesmärk: Kaarte wahedega tutvustamine; näpunäited tegeliku elu kohta.

Aine: Waateweer lagedal wäljal.

Käsitlus. Tööwiis — näitaw-küsiw.

Sissejuhatus: Kutsun lapsed wäljale.

Tutwustus: Lasen waatekaari ja -weeru näidata ja weerjoone mullapinnale joonistada. Weerjoone sisse tähendan kaarte ulatuse sirgjoontega ära, millest ruut saabub (joon. nr. 5). Nüüd seletan, et ruudu nur-

Joon. nr. 5. Waateweeru plaan.

gad kaartewahesid näitawad ja nimetan neid: kirre (põhjaida), loode (põhjalääs), edel (lõunalääs) ja kagu (lõunaida). Peale selle lasen kaarte wahede suhtes samasuguseid harjutusi teha, nagu neid eelmises kawas käsitatud. Siis kutsun õpilased weel korra plaani

juurde ja joonestan ruudust risti läbi, mille otsad waatekaarte keskkochti näitawad. Kūsin, kuhu poole need jooned näitawad. Lasen looduses sedasama näidata. Lõpuks kordame weel kõike ja siis lähme koju. Kodus näitawad õpilased kaartewahesid toa seinte järele. Siis joonistame plaani tahwlile ja lapsed näitawad kaari seal.

Järjeldus: Kuidas jaguneb waateweer?

Laiendus: Kui kõrge mäe otsa lähed, kas siis waateweer suureneb wõi wäheneb? Kui orgu lähed, mis siis? Kes mitmesugust tarkust õpib, kas selle waateweer suureneb, wõi wäheneb?

Ülesanne: Waateweeru plaan joonistada.

13. Plaani ja maakaardi ala.

I. õppeaasta: Klassitoa plaan. Koolimaja põhjaplaan. Koduse elumaja põhjaplaan.

II. õppeaasta: Koolimaja eeskülje plaan. Koduse elumaja eeskülje plaan. Oue ja aia plaan.

III. õppeaasta: Koolikoha plaan. Kodukuru plaan peajoontes. Maakaart.

Plaani ja maakaardi ala on ka üleni tegelik ala, mida soowitaw tutwustada kewadeti. Igatahes ei wõi siin tegewust algada enne waateweeruga tutwustamist.

Esimesel õppeaastal, kunas tegewus klassitoast wälja ei ulata, wõib plaani mõistet ka talwel tutwustada.

Teisel ja kolmandal õppeaastal tuleb tarwiliste mõõduriistadega wäljas tegew olla. Mõõduriistadest on tarwilised käsimeeter (joon. nr. 9) ja mõõdupael 10 meetrit pikk. Mõõdu üksusena tuleb meetrit tarwitada.

Mõõtmise juures tuleb pooled meetrid tähelpanemata jätta, sest koduloo ülesanne ei ole plaanijoonistamist õpetada, vaid asemõõdu ja plaani mõistet tutvustada. Täpisealus ei ole selle juures tarvilik; see mõjub segawalt. Kolmandal õppeaastal tuleb weel liiwakasti igasuguseid pinnakujundusi woolida ja neid sealt teatawate märkide abil plaanile üle kandes kaardilugemist õpetada.

Oppewahendid plaani ja maakaardi alal: Käsimeeter, mõõdupael, joonlaud, liikuw laud (joon. nr. 11).

Ülesanded järgnewad igast tunnist iseenesest.

Mõned tunnikawandid plaani alalt.

1. Õppetund esimesel kooliaastal.

Eesmärk: Asemõõdu ja plaani mõistega tutvustamine.

Aine: Raamatu, kasti, jne. ja klassitoa põhjaplaan.

Käsitlus. Tööwiis — näitaw-küsiw.

Sissejuhatus: Küsin, mille järele maja ehitatakse. — Plaani järele — teawad mõned. Tõsi! nüüd waatame, mis plaan on.

Tutwustus: Lasen raamatu seinatahwile wäjutada ja joone ümber tõmmata. See on plaan, aga mille plaan? — Raamatu. Siin on üks wäike kast. — Joonistage sellest plaan. Joonistawad. Edasi seletan: Kui asi on nii suur, et tahwile ei mahu, siis mõõdame ta ära ja joonistame plaani wäiksema — nii suure, et see tahwile mahub. Kutsun lapsed lähemale, annan mõõdupuu ja lasen kantsli pikkuse ja laiuse ligi pörandat ära mõõta: 1 meeter lai, 2 pikk. Kas nii pikad jooned mahuwad tahwile? — Ei. Nüüd wõtame meetri

asemel ühe lühema mõõdu — detsimeetri, näete, see on nii pikk, ja joonistame tahvlile nelinurga, mis üks detsimeeter lai ja kaks pikk. See on nüüd kantsli põhja plaan. See väiksem mõõt, mida suurema asemel tarvitame, on asemõõt (1:10). Mis arwate, kas wõime nõnda klassitoa põranda plaani tahvlile joonistada? — Jah, wõime! Teeme seda. Me wõtame seinatahwli jalalt maha ja paneme laudade peale. Ühed mõõdawad nüüd, teised joonistawad. Kui plaan walmis, küsin, mis seinad, kas põhja-, wõi lõunapoolset mingi joon tähendab. Peale selle joonistan plaani kõrwale noole, mis põhja poole sihib ja ütlen, et see näitab, mis serw tahwli ülespoole tuleb panna. Siis tõstame tahwli jalale tagasi ja lapsed näitawad seal plaani seinajooni waatekaarte järele.

Järjeldus: Toa plaan on põranda vähendatud joonestus. Seda tehakse asemõõdu abil.

Laiendus: Millest wõib veel plaani joonestada?

Ülesanne: Toa plaan oma wihikusse joonestada, lehekülje ruutjooni asemõõduks wõttes.

2. Õppetund teisel kooliaastal.

(Päiksepaistelisel keskpäewal).

Eesmärk: Plaani mõiste selgitamine ja süwendamine.

Aine: Kooli õue plaan.

Käsitlus. Tööwiis — näitaw-küsiw.

Sissejuhatus: Teatan, et wälja lähme õue plaani joonestama. Kaasa wõtame: laua, mõõdupaela, joonlaua, poogna paberit, pliiatsi.

Tutwustus: Oues koguneme laua ümber. Tuletan asemõõdu mõistet meelde ja teatan, et meetri asemel veel lühema mõõdu, sentimeetri, wõtame (1:100). Näitan seda joonlual. Siis lasen paberile sirgjoone tõmmata — samas sihis, nagu õue idapoolne aed. Opi-

lased mõõdavad sama aia ära ja märgivad asemõõdu waral paberil olewale joonele. Arwu kirjutawad joone kõrwale. Saadud punktist joonistawad uue sirgjoone paberile, samas sihis nagu järgnew aiakülge, jne., kuni jooned wastamisi kokku jõuawad. Plaan on walmis. Nüüd hoian ridwa laua kõrwal püsti, nõnda et wari plaani kõrwale langeb. Warju mööda joonestan noole, mille ots põhja sihib ja ütlen: See on keskpäewa joon. See peab iga plaani peal olema, muidu ei tea waatekaari. Kui päiksepaistet ei ole, tõmban joone ilma ridwa warjuta. Plaan alla kirjutatan: Asemõõt 1:100 ja seletan: see tähendab, et plaani 1 stm. on maapinnal 100 stm. ehk 1 meeter. Nüüd wõiwad õpilased weel küsida, mis soowiwad. Siis lähme klassi tagasi ja kin nitame plaani seina külge.

Järjeldus: Mis mõõtu wõib asemõõduna tarwitada? Mis mõõduga tuleb õue plaani jooni mõõta, kui õue aedade pikkust teada tahame? Kuhu poole sihib keskpäewa joon, kui plaan seina peal?

Laiendus: Millest wõime weel plaani joonestada?

Ülesanne: Seinal olewa plaani järele õue plaan joonestada, wihiku ruudu külge ühe meetri asemel wõttes.

3. Oppetund kolmandal kooliaastal.

Eesmärk: Plaanide mõiste laiendamine.

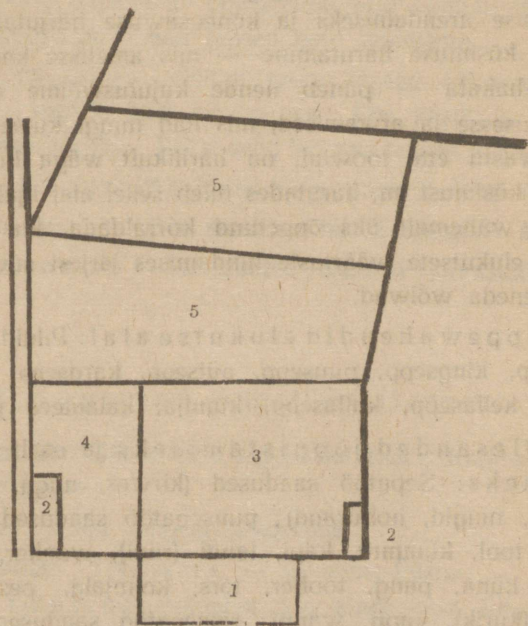
Aine: Koolikoha plaan.

Käsitlus. Tööwiis — näitaw.

Sissejuhatus: Näitan õpilastele kooli aia ja õue plaani, mille asemõõdus 1:1000 paberipoozna keskohta ülestähendanud olen ja teatan, et wälja lähme koolikoha plaani samas mõõdus joonestama.

Tutwustus: Meie lähme, teatud riistu kaasas

kandes, õuest välja ja peatame tee algul; paneme laua jalule, vaatame, mis waatekaare poole tee sihib ja tõmbame paberile samas sihis, õue plaani küljest algades, sirgjoone, umbes pikema kui vaja; hakkame teed mööda, seda paelaga mõõtes, minema; tee käänakul peatame, märgime saadud pikkuse plaanil leiduwale joonele; vaatame, kuhu tee pöördub, selles sihis tõmbame saadud punktist algades uue sirgjoone ja lähtme mõõtes edasi — kuni koolikoha piirini; pöördume, wastuwat joont plaanile tõmmates — piirile, lähme mõõtes kuni esimese peenrani ja tähendame ulatuse plaanile; peenar sihib sirgjoones kooli aia nurgale välja, sellekohase joone tõmbame plaanile ilma mõõtmata. Nüüd on meil paberil koolikoha ühe osa plaan (joon. nr. 6). See jaguneb põiki kaheks põlluks.

Joon. nr. 6. Plaanijoonestuse näide.

Me mõõdame põllu kahelt poolt otsast ära ja tähendame põikpeenra plaanile. Nüüd wõiwad õpilased küsimustega esineda; siis pöördume koju tagasi.

Järjeldus ja laiendus jääwad ära; töö jätkub järgmisel tunnil.

Ülesanne: Mõõdus: 1:100 oma tulewase aia plaan joonestada.

14. Elukutse ala.

I.—III. õppeaasta. Elukutse mõiste ja wäärtus. Mitmesuguste elukutsete head ja pahad küljed.

Elukutse ala pakub õige häid wõimalusi laste mõtte-
tegewuse arendamiseks ja kõneosawuse harjutamiseks. Näit.: küsimuse harutamine — mis ametisse keegi tahaks hakata — paneb nende kujutuswõime elawalt tegewusesse ja arwamised, mis nad mingi kutse poolt, wõi wastu ette toowad, on harilikult wäga kujukad. Sama küsimust jm. harutades tuleb sellel alal igal õppeaastal vähemalt üks õppetund korraldada, kus harutused elukutsete wäärtuste hindamises järjest süweneda ja laieneda wõiwad.

Oppewahendid elukutse alal: Pildid: sepp, rätsepp, kingsepp, puusepp, pütsepp, kardsepp, korwsepp, kellasepp, kullasepp, kündja, kalamees jm.

Ülesanded joonistamiseks ja osalt wõimimiseks: Sepatöö saadused (kirwes, nuga, wikat, wasar, tangid, hoburaud); puusepatöö saadused (laud, pink, tool, kummut, kapi, laudi (riiul), wanker, saan, reha, küna, pang, toober, tõrs, kolmjalg, pesuküna, tõlw (kurik), kapp, wann); rätsepatöö saadused (joonistamiseks): kuub, west, püksid, müts, palitu, kasuk,

pihik, seelik, kübar; kingsepatöö saadused (saapad, kingad); pütsepatöö saadused (waat, ankur); kardsepatöö saadused (toop, lehter, trummel, lamp); korwsepatöö saadused; kellasepatöö saadused; kullasepatöö saadused; tööriistad.

Mõned tunnikawandid elukutse alalt.

1. Oppetund esimesel kooliaastal.

Eesmärk: Elukutse mõistega tutvustamine; mõtte-tegewuse arendamine.

Aine: Mitmesugused elukutsed.

Käsitus. Tööwiis — näitaw-küsiw.

Sissejuhatus: Tulen elukutseid kujutawate piltidega klassi ja kutsun lapsed neid waatlema.

Tutwustus: Näitan pilte; lapsed näitawad ja küsiwad, millest nad aru ei saa. Siis küsin ise, mis tähepanemata jäi. Peale selle lähwad lapsed kohtddele.

Järjeldus: Mis kutse kõige parem? Mispoolest?

Laiendus: Mis ametisse tahad hakata? Miks?

Ülesanne: Puusepatöö saadusi joonistada ja woolida.

2. Oppetund teisel kooliaastal.

Eesmärk: Näpunäited tegelikuks eluks; kujutuswõime kosutamine.

Aine: Lugu haigest kingsepast.

Käsitus. Tööwiis — jutustaw-küsiw.

Tutwustus: Jutustan loo kingsepast, kes alalise küürutamise pärast tiisikusse jäi, suri, ja kelle lapsed wiletsusesse sattusid.

Järjeldus: Miks suri kingsepp? Kas kingsepaks wõib hakata, wõi mitte? Kuidas ta oleks pidanud töötama? Kas ilma kingseppadeta läbi saab?

Laiendus: Nüüd olete aasta wanemad ja palju targemad kui mullu; ütelge nüüd, mis ametisse keegi tahab hakata!

Ülesanne: Kingsepatöö saadusi woolida.

1. Oppetund kolmandal kooliaastal.

Eesmärk: Endine.

Aine: Lookesed mitme elukutse alalt.

Käsitlus. Tööwiis — jutustaw-küsiw.

Tutwustus: Jutustan lookese kaupmehest, kes rikkaks sai, aga liiakasuwõtmise pärast trahwi alla langes; talunikust, kes wäga töökas oli ja jõukaks sai ja jäi; sepast, kes jooma hakkas ja wangi sattus jne.

Järjeldus: Kuidas oleks pidanud need inimesed elama? Mis nad pahasti tegid? Kes neist kõige mõistlikum oli? Mida sina ühe, wõi teise asemel oleksid teinud?

Laiendus: Mis ametisse tahad hakata?

Ülesanne: Sepatöö saadusi woolida.

15. Töö ja tööstuse ala.

I.—III. õppeaasta: Töö. Palk. Töölepingud. Laste töö wanemate juures. Tööpäewa pikkus. Põllutöö, käsitöö, wabrikutöö. Tööstusesaadused.

Töö ja elukutse aladel on palju ühist. Soowitaw neid siiski eristada ja ka tööalalt igal õppeaastal wähe-

malt üks tund korraldada. Tööd tuleb esitada, kui toit-
jat. Tööd teha on igäühe kohus. Siin on ka paras
koht lastele kõneleda nende kohustest wanemate suhtes.
Kolmandal õppeaastal, kunas mõned õpilased ju
suwel wõõras teenistuses, pole üleliigne kõneleda töö-
päewa pikkusest ja töölepingutest. Käsi- ja wabriku-
töö mõiste wahet selgitada on kõige parem töösaaduste
käsitamise teel. Wäga soowitawad on õppekäigud töö-
kodadesse.

Oppewahendid töö ja tööstuse alal.
Pildid: peksumasin, laualõikus, mõne tehase sisse-
seade.

Ülesanded joonistamiseks: kamm, kahwel,
nuga, lusik, taldrek, tirin, pada, pott, labidas, ader,
wedruäke, rõngasrull jne.

Mõned tunnikawandid töö ja tööstuse alalt.

1. Õppetund esimesel kooliaastal.

Eesmärk: Töö mõiste selgitamine ja tööhuwi ära-
tamine.

Aine: Laste kodune tegewus.

Käsitlus. Tööwiis — küsiw-jutustaw.

Sissejuhatus: Näitan pilte, mis töötamist ku-
jutawad; küsin, mis seal tehakse. Küsin, mis tööd lap-
sed juba teinud, kas see töö kerge, wõi raske olnud.

Tutwustus: Jutustan loo lapsest, keda wane-
mad hellitades mingit tööd teha ei lasknud, kes siis
ka koolis õppida ei tahtnud, sealt wälja heideti ja
wiimaks — juba suurena — hulguste hulka sattus.

Järjeldus: Mida peab iga inimene tööpäewil
tegema? Milleks peab tööd tegema? Miks see poiss
hulguseks sai? Wanadsõnad tööst.

Laiendus: Mis tööd tahad heameelel teha? Mis töös wõid wanematele abiks olla? Mida teewad loomad ja linnudki? Missugust looma, ega lindu pole keegi näinud? (laisklewat). Kas õppimine on töö?

Ülesanne: Põllutööriistu joonistada.

2. Õppetund teisel kooliaastal.

Eesmärk: Töö ja palga mõiste selgitamine; tööhuwi äratamine.

Aine: Laste kodune töö.

Käsitlus. Tööwiis — küsiw-jutustaw.

Sissejuhatus: Küsin lastelt, kes neist juba palka teeninud ja kui palju.

Tutwustus: Jutustan loo tütarlapsest, kes wanemaid muidu töös aidata ei tahtnud, kui palga eest. Isa hakkas tütrele palka maksma, aga ühtlasi temalt söögi ja riiete eest raha wõtma. Tütar ei tulnud palgaga läbi. Siis hakkas isa temale raha laenama. Mõne kuu jooksul kaswas wõlg nii suureks, et tütre warandus seda enam ei katnud. Koolimine kust, mis kulud nõuab, ei wõinud Leilil (nii oli selle tõrksa lapse nimi) enam juttugi olla. Siis hakkas Leili isa paluma, et see teda jälle ilma palgata tööd teha lubaks ja edasi kooli saadaks. Isa leppis wiimaks sellega, aga tingimisel, et tütar hoolega peab tööd tegema.

Järgeldus: Mis sina Leili asemel oleksid teinud? Kuidas peawad lapsed wanemate juures töötama?

Laiendus: Kas wõõraid ka peab palgata teenima? Kas palk tasub kõik laste ülespidamise kulud? Kust saawad lapsed ka wõõraid teenides muist ülespidamist?

Ülesanne: Laul: „Isa sul on hobu seal“ mälestada.

Lõpuks laulame sama laulu (wõi harjutame laulma).

3. Oppetund kolmandal kooliaastal.

Eesmärk: Tööstuse mõiste ja trükitööstusega tutvustamine; raamatust lugupidamise elustamine.

Aine: Trükikoda piltides (wõi loengutes).

Käsitlus. Tööwiis — jutustaw-näitaw-küsiw.

Sissejuhatus: Küsin, kas on wõimalik nõela, wõi kirjasulge sepal teha lasta. Lasen weel saadusi nimetada, mida kodusel wiisil teha ei saa.

Tutwustus: Seletan: rätsepp ja kingsepp teewad üksinda oma töö lõpulikult walmis. Nõel ja kirjasulg käiwad enne läbi mitmekümne käe, kuni lõpulikult walmis saawad. See on käsitöö- ja tööstusemõiste wahe: ühe saadused tulewad läbi ühe isiku käe, teise saadused läbi paljude käte. Lasen käsitöö ja tööstuse saadusi nimetada. Siis lähen trükitööstuse juurde üle ja näitan, kuidas raamatuid trükitakse.

Järjeldus: Mis saadus on raamat?

Laiendus: Mis kasu tuleb raamatutest? Kuidas neid hoida?

Ülesanne: Trükitähti joonistada.

16. Läbikäiguteede ala.

I.—III. õppeaasta: Läbikäimise wajadus. Liikumise abinõud: wanker, saan, regi, auto, jalgratas, wagun, lennuk, purjek, aurik. Teed: maantee, raudtee, weetee, tänaw, sillad.

Ei ole tähtis mitmendal õppeaastal ja missuguses järjekorras liikumise ala üksikuid nähtusi ja riistu las-

tele tutvustada. Siin on terwikutega tegemist, mis ise-
seiswalt arusaadawad ja nende wõrdlemiseks wõib sel-
lepärast sündsaid juhuseid õppekäikudel ära kasutada.
Kus sild leidub, seal tuleb seda waadelda; wankri ja
saaniga tuleb sedasama teha, sest iga kooli juures
neidki ei leidu. Tutwustus olgu wõimalikult tegelik.
Ainult lennuki ja wajawal korral ka raudtee ja laewe
waatlemiseks tuleb pilte tarwitada.

Oppewahendid liikumise alalt. Pildid:
raudtee (weduri ja wagunitega), auto, lennuk, purjek,
aurik.

Ülesanded joonistamiseks: ratas, wanker,
saan, auto, purjek, aurik, lennuk, sild.

Mõned tunnikawandid liikumise alalt.

1. Oppetund määramata kooliaastal.

Eesmärk: Autoga tutvustamine; ettewõtluse ära-
tamine.

Aine: Auto.

Käsitlus: Tööwiis — näitaw.

Sissejuhatus: Oleme joonistustunnil. Eemalt
teed mööda tuleb auto. — Kas olete kõik autot näi-
nud? — Ainult mõned õpilased on näinud. — Lähme
välja waatama.

Tutwustus: Meie ootame tee ääres. Auto lä-
heneb. Annan märku ja sõitjad peatawad. Teatan, et
wäiksed kodanikud autot lähedalt silmitseda soowiksid.
Sõitja, üks ohwitser, waatab taskukella ja küsib, palju
see aega wõtaks. Noh, minutit kümme, wastan. Kas
jõuame? küsib ohwitser autojuhilt. Küll! wastab see
iseteadwalt. Wõib weerandtundi ka seista. — Noh,
siis näidake neile. — Ohwitser tuleb maha, suitsetab,

jalutab. Meie vaatleme juhti küsiteles autot. Natukese ajaga on riist peajoontes nähtud. Wabandame, täname ja lahkume.

Järjeldus: Mis on auto? auto wõrdlus wankriga.

Laiendus: Millega tahad sõita suurena.

Ülesanne: Autot joonistada.

Järeltähendus: Ettetõtlust äratav niisugune tund lastes enda otsustawa iseloomuga kaudselt. On väga soovitaw.

2. Opetund määramata kooliaastal.

Eesmärk: Tähepaneku- ja wõrdluse-hariutus.

Aine: Wanker, saan, regi, jalgratas.

Käsitlus. Tööwiis — näitaw-küsiw.

Sissejuhatus: Kutsun lapsed õue, kuhu ka jalgratta wiin.

Tutwustus: Me lähme kõige pealt kuuri alla wankri juurde. Küsin: Mis jagu wankrist on kõige ilusam? — Ratas? — Miks ratas? Wastused ilmuwad mitmesugused, aga neist selgub, et ratas selletõttu ilus on, et ta ümargune on ja weereb. Missugused rattad on suuremad? Miks? Lasen üht õpilast wankri teisi jagusid näidata ja teistelt nende nimesid küsida. Ise küsin weel: Miks wankrit määratakse? millega määratakse? Miks sõiduwanker tagant kõrgem? Missuguseid wankreid weel on? Mis wahe sõidu- ja weowankri wahel? sõiduwankri ja tõlla wahel? — Siis vaatleme saani. Üks õpilane küsib teistelt saani jagude nimetusi. Ise jätkan: Mis poolest on saan ja wanker ühesugused? mis poolest isesugused? — Siis wõrdleme samuti rege saaniga. Wiimaks tuleme jalgratta juurde.

— Kes oskab sõita? — Ei keegi. Sõidan ise mõne weeru õues, siis jätkan: Mis on wankri ja rattasõidu juures ühist? mis on isesugust? Missuguse sõiduriistaga on kõige parem sõita? Missugusega saab kõige kiiremini edasi?

Järgeldus: Kõiki sõiduriistu nimetada.

Laiendus: Missuguse sõiduriista tahad omale muretseda?

Ülesanne: Sõiduriistu joonistada.

3. Õppetund määramata kooliaastal.

Eesmärk: Liikumisvajaduse tähistamine ja raudteega tutvustamine.

Aine: „Raudtee“ liiwakastis.

Käsitlus. Tööviis — näitaw-küsiw.

Sissejuhatus. Küsin: Miks peawad inimesed wahest kohast teise liikuma? Kuidas nad liiguvad? Kes on raudteel sõitnud? raudteed näinud? — Paljud ei ole raudteed näinud, sest see kodukurru ei ulata.

Tutwustus: Kutsun lapsed liiwakasti ümber. Sinna kujundan künklise maapinna, kust raudtee läbi ehitame. Ka silla teeme. Poisid lõikawad puust aluspakud ja teewad roopad ja sillapuud. Warsti saab tee walmis. Mis seal peal liiguvad? — Seda waatame piltidelt, kus rongid sõitmas.

Järeldus: Mis jagudest seisab raudtee koos?

Laiendus: Mis raudtee sõidul waja teha ja tähelepanna?

Ülesanne: Ehitatud raudteele jaamahooned ja wagonid woolida.

17. Kaubanduse ala.

I.—III. õppeaasta: Ostmine ja müümine. Kauplus. Turg. Laat. Kaupade saatmine. Pettused kauplemisel.

Kaubanduse alal tuleb õpilastele tegelikuks eluks juhatusi anda. Tuleb neid poes käima, raha wahetama, raha hoidma jne. õpetada. Antud kawa järele tuleb harutusi igal õppeaastal laiendada ja süvendada.

Tunnikawandid kaubanduse alalt.

1. Õppetund määramata kooliaastal.

Eesmärk: Ära lase ennast kaubaostmisel petta!

Aine: Pettuselood.

Käsitlus. Tööwiis — jutustaw-küsiw.

Sissejuhatus: Küsin, kas mõni õpilane on kauba ostmisel petta saanud ja kes on pettuselugusid kuulnud.

Tutwustus: Opilased jutustawad pettuselugusid, mis nad siit-sealt kuulnud. Selle järele jutustan ise terve rea niisuguseid lugusid. Iga loo lõpul arutame küsimust: Mis oleks pettasaanu pidanud tegema?

Järjeldus: Kauba ostmisel ja müümisel peab... noh?... Lapsed ei tea; jätkan ise: ettewaatlik olema.

Laiendus: Mis sa arwad petistest? Kuidas tuleks elu korraldada, et neid ei oleks?

2. Õppetund määramata kooliaastal.

Eesmärk: Kauplusega lähemalt tutwustamine; näpunäited tegelikuks eluks.

Aine: Oppekäik poodi.

Käsitus. Tööwiis — näitaw.

Sissejuhatus: „Täna lähme poodi vaatama. Igaüks ostab sealt midagi. Mõtelge järele, mis waja osta on! Kel raha ei ole, laenaku minult!“

Tutwustus: Me lähme poodi ja seal algab ostmine. Kuni ühed sellega tegewuses, waatlewad teised kauplust ja küsiwad minult ja kaupmehelt, mis neid huwitab. Eriti waatame kaalumist lauakaalul. Kui kõik soowitawa kauba saanud, pöördume koju.

Järeldus: Millest elab kaupmees? Kas ta siis petab, kui kaubast kallimat hinda wõtab, kui ise maksis? Millal ta petab? Missugust kasu ta ei tohi wõtta?

Laiendus: Missugune amet on kaupmehel? Kas soowid kaupmeheks hakata?

Ülesanne: Kaupluse nimelaud joonistada.

3. Oppetund määramata kooliaastal.

Eesmärk: Hoia raha hoolega! Leitud raha anna tagasi!

Aine: Rahakaotuse lood.

Käsitus. Tööwiis — jutustaw-küsiw.

Sissejuhatus. Küsin: Milleks inimesed raha kaasas kannawad? Kes on raha kaotanud? kes leidnud?

Tutwustus: Lapsed jutustawad siit-sealt kuulnud rahakaotuse ja -warguse lugusid. Ise jutustan neid weel juurde, nimelt laste elust. Iga loo lõpul arutame küsimust, mis oleksid pidanud kaotaja ja leidja tegema.

Järjeldus: Kuidas ja kus peab raha hoidma?

Laiendus: Mis leitud rahaga teha? Kui seda raha wähe on, mis siis?

Ülesanne: Rahakotte joonistada.

18. Ühistegewuse ala.

I.—III. õppeaasta: Ühistöö mõiste ja jõud: talgud, teesillutamine, tulekahjukustatamine. Opilaste laenu-hoiu ühisused ja raamatukogud.

Ühistegewuse ala tuleb õpilastes ühistunde kasvatamiseks kasutada. Kui waene meie nooruse hing samal tunde poolst on, selle peale tähendasin juba eespool. On tungiwalt soowitaw, et õpetaja laste hulgas mõne ühistegelise asutuse ellu kutsuks ja selle asutuse korraldamiseks wastuwad kodulootunnid ära kasutaks. Algust teha võib raamatukoguga. Selle korraldamine on kõige lihtsam ja tulu kõige tuntawam. Pärastpoole on soowitaw laenu-hoiuühisus jms. asutada.

Tunnikawandid ühistegewuse alalt.

1. Õppetund esimesel kooliaastal.

Eesmärk: Ühistegewuse mõiste selgitamine; ühistunde äratamine.

Aine: Opilaste raamatukogud.

Käsitus. Tööwiis — küsiw-jutustaw.

Tutwustus: Jutustan loo, kuidas Kalda küla koolilapsed igaüks ühe raamatu ostsid ja sadat raamatut lugeda said. See on laste raamatukogu asutamislugu. Nõnda nimelt tulebki seda raamatukogu asutada, et igaüks sinna esiteks ühe raamatu ostab; kui need wastamisi loetud, siis jälle ühe jne. Kõnelen, kuidas raha kokku pandi, raamatuid ostmas käidi, kapi muretseti, koguhoidjaid waliti, ilusaid jutte loeti. Loo lõpul küsin lastelt, kas nad omale ka ei tahaks niisu-

gust kogu asutada. Kõik on muidugi nõus ja igaüks võtab enesele kohuseks wanematelt ühe raamatu ostmiseks raha paluda.

Järjeldus: Mitut raamatut saab siis lugeda, kui iga laps ühe ostab? Lapsi on koolis...

Järeltähendus: Waestele lastele tuleb abiandmise teel raha muretseda. Eemale ei tohi neid jätta.

2. Opetund määramata kooliaastal.

Eesmärk: Ühistegewuse mõiste selgitamine ja ühistöö jõu näitamine.

Aine: Ühistöö aias (wõi õues).

Käsitus. Tööwiis — näitaw.

Sissejuhatus. Küsin: Kas olete ühistööd teinud, wõi näinud? — Lapsed ei saa aru. Üks küsib tasakesti: Mis see on? — Keegi pole näinud. „Me lähme õue ja teeme seal natuke ühistööd, siis näete, mis see on.“

Tutwustus: Oues lähme puuriida juurde, mis aia ääres seisab. Küsin: kas keegi teist jõuab selle poole sülda puid poole tunni jooksul kuuri kanda? — Ei. — Aga kas hulgakesi jõuate? — Jah, jõuame! — Kui hulgakesi kandma hakkate, siis tõukate üksteist, lasete halge jalgade peale kukkuda ja juhtub teil weel muid õnnetusi. Kes teab, kuidas saame tööd nii korraldada, et üksainus riidast puid võtab, mitte keegi edasi-tagasi ei jookse, aga kõik ometi kannawad? — Keegi ei tea. Sean lapsed ritta — puuriidast kuni kuurini ja hakkau puuhalge edasi saatma. Töö on lõbus ja kerge. Warsti on puud ära kantud. Me läheme klassi tagasi. Küsitelen: Missugune töö see nüüd oli, mis tegite? — Keegi ei mäleta. Awaldan: nagu näha, läks nimetus puid kandes meelest ära. See oli ühistöö. Kuidas läks see

ühistöö? Kas oli kerge, wõi raske? — Oli lõbus, wõi igaw? — Mis te arwate, kas siis oleks töö rohkem, wõi vähem aega wõtnud, kui kõik oleks edasi-tagasi jooksnud? — Rohkem muidugi — jah, aga miks? — Keegi ei tea. — Arusaadaw ju: nüüd ei wiitnud keegi jooksmisega aega. Aga kui keegi reast ära oleks jooksnud, mis siis? — Mõeldakse. Warsti wastab üks: Siis oleks kõik seisma jäänud.

Järjeldus: Missugune töö on ühistöö? Missugune jõud temas awaldub? Kuidas on ühistöö wõimalik? (Kas ainult mõne üksiku osawõtmisel?)

Laiendus: Kus wõime weel nõnda ühistööd teha, nagu puid kandes tegime?

Ülesanne: Ühistööd tegewate laste rida joonistada.

Järeltähendus: Puude asemel wõib aias kaalikaid, kapsaid jm. tõsta.

3. Oppetund kõigile õpilastele.

Eesmärk: Ühistöö jõu tähistamine; kooliaia kaunistamine.

Aine: Puude istutamine.

Käsitlus. Tööwiis — näitaw.

Sissejuhatus: Kutsun peale tundide lõpu kõik lapsed kokku ja seletan: Meie aed on alles wäga lage. Üksi ei jõua mina, ega keegi teine siia niipalju puid istutada kui tarwis. Kuidas saame asjast üle? Kes annab head nõu? — Meie istutame üheskoos, awaldab üks. Jah! aga kust saame puid? — Keegi ei tea. — Noh, kui keegi ei tea, siis annan mina head nõu. Meie ise toome puid: mina toon ja teie toote ka. Igaüks teist palub oma isa, et ta temale muretseks kolm, ehk neli lehtpuud kooli aia äärde istutamiseks. Mis puud

siia kõlbawad, seda teie wanemad juba teawad. Kellel kuidagi wõimalik ei ole, see jätku toomata. Loodan aga, et wanemad teid aitawad. Puud toote tulewa nädala algul. Siis teeme puuistutamise pidu, kus igaüks omale nimepuu kaswama paneb.

Tutwustus (järgmise nädala algul). Puid on rohkesti toodud. Nüüd lähme neid maha istutama. Kutsun lapsed kõik aeda kokku, kõnelen neile puude tähtsusest ja sellest ilusast mälestusest, mille igaüks enesest oma nimepuuga kooli aeda jätab. Kutsun lapsi, kui nad ühes puudega suureks kaswanud, puid ikka waatama. Siis näitan tegelikult, kuidas puid istutama peab. Peale selle määran istutamise kohad ära ja lapsed hakkawad tööle. Ühed istutawad, teised aitawad ja waatawad. Kui kõik puud paigal, siis wõiwad lapsed mängida kui soowiwad. Peale selle lähme tagasi tuppa — kõik ühtekokku.

Järgeldus: Meie aia äär on nüüd puudereaga kaunistatud. Milleläbi see nii hõlpsasti wõimalik oli? — Ühistöö läbi. — Jah, üksikult olete nõrgad aga üheskoos istutate paari tunniga kõik aiaääred puid täis. See on suur jõud, aga seda jõudu saab ainult siis tegewusse panna, kui kõik noh? ... (lapsed) ühelnõul on.

Ülesanne: Üle lugeda ja meelespidada, mitu puud aeda istutati. Puuderida joonistada.

Lõpüks laulame: Istuta poeg isa iluks!

Järeltähendus: Puuistutamise-pidu wõib terve koolipäewa enda alla wõtta. Tõusku nende läbi meie koolide ümbrusse terwed puiestikud, kus igal külakodanikul oma nimepuu kaswamas.

19. Terwishoiu ja inimeseloo ala.

I—III. õppeaasta. Opilaste keha pikkuse ja raskuse aegajaline mõõtmine ja teadete ülestähendamine.

Terwishoid õppides, töötades, käies, süües, magades, supeldes. Kehakatte ja eluruumi mõju. Teated inimese arenemisloost.

Loomade ja taimede kõrwal peab õpilane ka iseenesega ligemalt tutwustuma. See tutwustus peab kodus piirduma kehalise kaswamise tähelepanemise ja terwishoiu põhinõuete käsitlemisega. Oppekawa on siin korduw. Igal õppeaastal tuleb vähemalt kaks korda õpilaste keha raskust ja pikkust mõõta ja seal juures kehaliste wajaduste kohta seletusi anda. Sellel alal teostatawail õppetundel on eriline iseloom. Need ei ole päris õppetunnid, waid rohkem laste kehalise kaswamise ja puhtuse järelwaatustunnid. Kolmandal õppeaastal on soowitaw antawaid juhatusi piltliste näidetega inimese arenemisloost tõendada, millest selgib, et inimene järjest nõrgemaks ja ta eluiga lühemaks jääb. Keha eest hoolitsemine peab kidunemise kõrwaldama. Terwishoiu tunde peab igal poolaastal vähemalt kaks olema, lasterohketes koolides wajawalt rohkem.

Mõõtude ülestähendamiseks tuleb järgmist wahetikku tarwitada:

Nimi	Kuu-päew	Pikkus	Raskus	Juurdekasw	Tähendused
Peeter Kiwi	15. okt. 1920	150 cm.	40 kg.	1 cm. ja 1 kg.	2—5 okt. haige (kõha)

Ülestähendusi teewad õpilased ja ka õpetaja. Õpilaste wihikutes wõib nime jaoks määratud joonewahe puududa.

Tunnikawandid terwishoiu alalt.

1. Esimene õppetund esimesel kooliaastal.

Eesmärk: Terwishoiu algnõuetega tutvustamine.

Aine: Opilaste keha pikkus ja raskus.

Käsitlus: Tööwiis — näitaw-küsiw.

Sissejuhatus: Lasen tarwilikud mõõduriistad klassi tuua ja teatan, et lapsi mõõtma ja kaaluma hakkam.

Tutwustus: Mõõdan ja kaalun kõik lapsed üksikult ära. Saadud arwud awaldan kõigile kuuldawalt ja kirjutan (wõi üks õpilane kirjutab) ühes mõõdetud lapse nimega seinatahwile. Sealt kirjutab iga õpilane enda mõõdud ühes mõõtmise kuupäewaga oma wihikusse. Kui kõik lapsed mõõdetud, siis arutame küsimusi: Millest kasvab keha? Mida peame sööma ja jooma? Kui palju ja kui sagedasti peame sööma ja jooma? Mida ei peaks keegi sööma, ega jooma?

Järjeldus: Kuidas kasvab inimene terwena tugewaks?

Laiendus: Kui terve ja tugew oled, mida suudad siis ka koolis teha? Mida tahad süüa ja juua?

Ülesanne: Riide-, saapa- ja teisi harju joonistada.

2. Teine wõi kolmas õppetund teisel kooliaastal.

Eesmärk, aine ja sissejuhatus korduwad.

Tutwustus: Mõõdan ja kaalun jälle kõik õpilased üksikult ära ja igäüks neist arwab wälja, kui palju ta eelmisest kaalumisest saadik pikkuse ja raskuse poolest kaswanud. Siis wõrdleme juurdekaswu

arwusid ja kus kidurust märgata on, seal juurdleme selle põhjusi. Kui peale selle aega jätkub, kõnelen korralikkudest jalanõudest.

Järjelduse teeb igaüks enese kohta ise.

Laiendus: Kuidas tahad enda terwise eest edespidi hoolitseda? Missugused saapad on su meelest kõige ilusamad?

Ülesanne: Saapaid ja kingi joonistada ja woolida.

3. Õppetund kolmandal kooliaastal.

Eesmärk, aine ja sissejuhatus korduvad.

Kaalun ja mõõdan jälle kõik õpilased üksikult ära ja lasen teatud arwusid wõrrelda. Selle järele kõnelen otstarbekohasest kehakattest, tähendades nende puuduste peale, mis õpilaste riiete juures olen märganud.

Järjelduse teeb igaüks enese kohta ise.

Laiendus: Kui suureks tahad kaswada? Miks? Mis wärwi ja mis moodi riideid pead kõige ilusamateks?

Ülesanne: Kübaraid ja riideid joonistada. Wälja arwata, kui palju aasta jooksul pikkuses ja raskuses kaswanud oled.

20. Seltskonnaelu ala.

I.—III. õppeaasta: Tuttaw. Sõber. Seltskond. Seltsid. Pidud. Jaanituli. Kiige. Mängud. Tantsud. Kombled.

Kool peab lastele ka komblust õpetama. Ses suhtes on hea eeskuju, mida wanemad lapsed noorematele andma peawad, kõige parem õpetaja. Ilma otsekohe juhatuseta ei saa siiski läbi ja igal õppeaastal peab koduloo õpetaja mõned tunnid ka sel alal tegew olema.

Ühes kombeõpetusega tuleb kõne alla muidugi ka tege-
wusala, kus nende kommetega waja esineda, s. o.
seltskonnaelu.

Oppewahenditeks tuleb siin muretseda asju,
mis kuuluvad ühtlasi ka wõimlemise alale ja tarwili-
kud on mitmesuguste mängude toimepanemiseks.

Ülesanneteks tuleb mitmesuguste mängude
äraõppimist anda. Tantsu wastu on iga kodulooõpetaja,
kes tõsine kaswataja tahab olla, kahtlemata eitawal
seisukohal.

Tunnikawandid seltskonnaelu alalt.

1. Oppetund esimesel kooliaastal.

Eesmärk ja aine: Teretamise harjutus.

Käsitus: Tööwiis — näitaw.

Sissejuhatus. Teatan: Täna hakkame tereta-
mist harjutama. See ei lähe paljudel weel hästi. Iga-
üks läheb eeskotta, tuleb sisse, teretab, küsib teiselt,
kes laua juures istudes loeb, kas õpetaja kodus on,
saab wastuse, et ei ole, palub selle kirja ära anda,
jätab jumalaga ja läheb.

Tutwustus: Üks istub laua juurde, teised hak-
kawad harjutust. Wäledamad õpilased, kes eeskujuks
olla wõiwad, lasen enne minna. Kohmetuid lasen kor-
duwalt tulla. Waatajaid lasen puuduste kohta märkusi
teha.

Laiendus: Kui kõik harjutusel olnud, näitawad
teadjad eeskuju, kuidas teel, kirikus, sõites jne. teretada.

Ülesanne: Mõnda ühismängu harjutada.

2. Oppetund teisel kooliaastal.

Eesmärk: Seltskondliku liikuwuse harjutus.

Aine: „Käsku wiimas“.

Käsitus. Tööwiis — näitaw.

Sissejuhatus. Teatan: Täna hakkame jälle elutarkust õppima. Igaüks teist ütleb enese abitalitaja poja, wõi tütre olewat ja wiib naabriperre käsku, et homme kõik peremehed wallamaija mingu. Käsuwiia ei leia peremeest kodust. Ta tutwustab ennast kodus olewale perenaisele ja palub käsu edasi anda. Üks hakkab perenaiseks, teised käsuwiijateks.

Tutwustus: Kõik lähewad järjeokrras harjutusele; märgatawaid puudusi parandawad õpilased.

Ülesanne: Mõni ühismäng kätteharjutada.

3. Oppetund kolmandal kooliaastal.

Eesmärk: Seltskonna mõiste selgitamine; kombuse wajakuse tähistamine.

Aine: Perekonnapidu.

Käsitus. Tööwiis — jutustaw-küsiw.

Sissejuhatus: Küsin õpilastelt, missugustel pidudel keegi neist käinud. — On käidud perekonna- ja awalikkudel pidudel, jaanitulel, kiigel jne. — Kes seal koos olid? — Mitmesugused inimesed. — Seletan, et seda mitmekesist kogu seltskonnaks nimetame. Millal tuleb sul waja seltskonda minna? — Kui sugulastele pulma wõi warrudele kutsutakse. — Hea küll, sa lähed pulma:

Tutwustus: Toon küsimuste waral pulmapidulise tegewuse, nagu seda oletada wõib, esile, igas kohas, kus waja, seletusi andes. Peame pulmad ära ja tuleme koju tagasi.

Järjeldus: Kas niisugused kombes, nagu neist praegu kuulsite, on tarwilikud, wõi ei? — Jah on. — Aga milleks? Lapsed ei wasta. Järeldan ise: Muidu oleksime seltskonnas üksiteisele tülinaks ja takistuseks.

Ülesanne: Mõni pulmas nähtud ühismäng üheskoos kätte harjutada.

21. Hariduse (teaduse, kunsti ja kõlbluse) ala.

I—III. õppeaasta: Kool. Kirjaoskus, raamat, ajaleht. Laul, muusika. Eesti rahwakunst (käsitöös). Kirik. Wäärnähtused rahwa kõlblises elus (joomine, wargus).

Sellel alal wõib kitsamas wõi laiemas ulatuses tegew olla, nõnda nagu õpetaja huwid ja kalduwused seda eelistawad. Wõib selle ala andmeid teisele alale asendada ja seal kaudselt käsitada, wõib aga ka, lugemikust sellekohaseid lookesi aluseks wõttes, siin mõnegi õige wäärtusliku õppetunni korraldada. Üldiselt tuleb ju warakult armastust ja austust äratada hariduse ja selle tähtsama teguri raamatu suhtes, tuleb tähistada laulu ja muusika suurt wäärtust ja meie rahwakunsti kõrget ilu. Kõlblistes küsimustes tuleb ka elu warjukülgi walgustada, aga ikka kaudselt, nõnda et õpilased sundwuseta seda põlgama õpiksid, mida seal näewad.

Mõned tunnikawandid hariduse alalt.

1. Õppetunde esimese kooliaasta lõpul.

Eesmärk: Kirjaoskuse wäärtuse tõestamine; õppimishuwi elustamine.

Aine: Ajalehtede sõnumid.

Käsitlus: Tööwiis — jutustaw-küsiw.

Sissejuhatus. Tulen ajalehtedega, kus aja jooksul terve rea lastele kohaseid ja huwitawaid sõnumid ära olen märkinud, klassi ja lausun: Lugemine on teil juba selge: nüüd hakkame ajalehti lugema.

Tutwustus: Paremad lugejad loewad sõnumid ette. Neid käsitame nagu harilikus lugemistunnis.

Järjeldus: Nüüd kuulsite hulga keni lugusid. Kes niisuguseid lugusid kuulda ei saa? — Jah, kes lugeda ei oska, aga kes oskab, mida wõib see ajalehtist ja raamatuist õppida? —

Ülesanne tuleb lugemikust wõtta.

2. Oppetund teisel kooliaastal.

Eesmärk: Kadugu tubakas!

Aine: Paberossi suits.

Käsitlus: Tööwiis — näitaw-jutustaw.

Sissejuhatus: Küsin poistelt, kes neist juba suitsu maitanud. Mõned jaatawad.

Tutwustus: Süütan paberossi ja lasen soowijaid suitsu maitsta. Pakun tütarlastele ka. Küsin: miks suitsetatakse? Keegi ei tea. Seletan, et esiteks kombe pärast ja wiimaks, kui suits maitse ära rikkunud, iha tõttu. Edasi jutustan lugusid, kuidas suitsetamise läbi tulekahjusid on juhtunud, kuidas üks poiss, kes põlewa paberossi tasku peitnud, põlema läinud. Lapsed jutustawad ka mõne loo.

Järjeldus: Missugune komme on suitsetamine?

Laiendus: Kui palju kulub suitsetajal aastas raha ära? Mis selle raha eest kõik saada wõiks?

Ülesanne: Piip woolida.

3. Oppetund kolmandal kooliaastal.

Eesmärk: Kunsti mõistega tutwustamine; ilutunde elustamine.

Aine: Kunstkäsitöö ja maalikunsti saadused.

Käsitlus. Tööwiis: näitaw.

Sissejuhatus: Küsin: kas teate, mis kunst on? Keegi ei wasta. Jätkan: Tulge kolm õpilast, aidake mul „kunsti“ klassi tuua, siis näete, mis ta on!

Tutwustus: Toome mõne kunstialbumi, mõne waasi, Eesti wõõ ja muid asju klassi. Kutsun lapsed neid vaatlema. Waadeldes wõiwad nad ühte ja teist küsida. Piltide vaatlemine wältab tüki aega ja seal küsitakse mõndagi. Kui kõik on kõike näinud, minnakse kohtadele.

Järjeldus: Miks te neid pilte ja teisi asju suure huwiga waatlesite? — Selle tõttu et nad ilusad on. Ja kes on selle ilu loonud? — Inimesed. Miks inimesed ilu luua püüawad? — Et sellest rõõmu tunda. — Ilu-looming, ilus töö, millest meie headmeelt tunneme, nagu neist pilttest ja waasest ja wõöst, on see, mida te tunni algul ei teadnud. Mis see oli? — Kunst.

Laiendus: Kus leiate majariistade, seinte ja ahju küljes kunsti.

Ülesanne: Lillewaas woolida.

III. Kodulugu ja teised õppeained.

1. Koduloo ja teiste õppeainete wahekord.

Kodulugu on algkooli õppetöö põhjapanewaks kesk-kohaks. Teised õppeained tuleb temaga kokkukõlla seada. Nagu loodusinimese elus teadusharud ilma hüppeid tegemata, igapäewase elu vajaduste kohaselt wähehaawal eristusid, nii peab ka meie laste algõpetus teostuma ühise terwikuna, kust midagi niikaugele wälja ei ulata, et see asjatu, wõi raske tunduks. Last peab teadmine waldama, et seda, mida tema õpib, elu wajak, et ilma selleta läbi ei saa.

Keeletunnis tuleb lugusid lugeda ja harjutusi kirjutada samalt alalt, mille tutvustamine koduloos käsil. Üks tund wõib siin wäga sobiwalt teise täienduseks olla.

Arwuteaduses ei pea õpperaamatutesse kiinduma ja lapsi seal eluta numbrite wirnade hulgas arwlema sundima, waid elulisi andmeid ammutama koduloo alalt ja neid tegelikus elus kohe wajalikuks tegema. Näit.: kui koduloos perekonna-ala käsil on, siis tuleb arwutunnis wendade ja õdede wanaduse wahet, õpilase enda wanadust mõne aasta eest ja pärast, õpilaste wanaduse wahet, wanadust kooliaja lõpul, habeme kaswamise algust jne. wälja arwata. Aja ala käsitamisega kõrwuti tuleb arwutunnis tundide, nädalate ja kuude jne. hulgas arwelda. Arwuteaduse ülesannete kogud peawad jääma õieti ainult koduste ülesannete jaoks. Tun-

nis tuleb nad kõrwale jätta, ehk ainult seal tarwitada, kus õpetajal kahes jaoskonnas korruga tuleb töötada.

Joonistamine ja woolimine on õieti osa koduloost — kodu kaunistamise ala. Eelnewas õppekawas on ülesloetud hulk ülesandeid, mille täitmiseks kodulootunnis aega ei jätku. Joonistamise- ja woolimistund olgu siin täiendajaks.

Laulmine on algastmel ka kodulugu. Kokkukõla sobib siin iseenesest.

Wõimlemise kohta, mille algaste peaaesjalikult mängudes esineb, võib sedasama ütelda, mis laulmise kohta.

2. Üleminek koduloost eriteadustesse.

Kodulugu on ühtlasi tüewks kõigile algkoolis õpetatawaile eriteadustele ja kunstidele. Koduloost tuleb üleminna keelte, arwuteaduse, maadeteaduse, loodusteaduse, ajaloo, muusika ja maalikunsti erialadele. Üleminekul ei tohi hüppeid tunduda, mis katkestaksid lapse waimlise arenemise ahela ja jätaksid sinna mõne lüli puudu.

Keele, arwuteaduse, joonistamise ja laulmise õppimine eristub praeguses koolis ju algusest peale koduloost, edeneb sellega kõrwuti, ega ole siin sellepärast järsud üleminekud wõimalikud. Teistsugune on lugu üleminekul maadeteadusse, loodusteadusse ja ajaloosse. Siin tuleb põhjalik muudatus maksma panna.

Ajaloo õpetamises wõeti senini meie lapsed Eesti wäljade wahelt ja metsteilt ja paisati järsku üle ilma Egiptuse piramiidele ja Baabiloni waremete wahele. Oldi kiwinenult kinni õpperaamatute küljes, mis analüütilise meetodi järele kokku seatud nende raamatute eeskujul, mida tarwitawad ainult ajalooteadlased. Algkoolis pole aga waja ajalooteadust õpetada, waid ajalugu. Ja kui didaktika nõuab, et õpetus ligemalt kau-

gemale minnes peab teostuma, siis on arusaadaw, et ajaloo õpetamist tuleb kõige uuemast ajast algada. Põhjendus, nagu poleks ajalugu nõnda arusaadaw, ei ole kaaluw. Siin pole teoreemidega tegemist, mille tõendamine eelkursust wajab. Ajaloos tuleb siis analüütiline ainejärjestus kõrwale heita ja sünteetilisel teel, uuemast ajast algades, õpilaste mälus ajaloo-terwik ülesehitada. Kokkuwõtted ja ülewaated jäägu wiimastesse õpeaastatesse — kordamiskursusesse. Meil minnakse koduloost muidugi Eesti ajaloo õpetamisele üle. Tuleb siis algada mitte Altai-mailt, waid Eesti wabariigi algupäiwilt.

Maadeteaduse kohta tuleb üldmõttes sedasama ütelda, mis ajaloo kohta. Mitte maailmaga ei tule peale hakata, waid sellega, milles kodulugu ju algmõisteid annud, s. o. koduse maakonnaga. Üksikutest süstemaatlikult tundmaõpitud maakondadest peab saabuma terwik — kodumaa. Ülewaated siingi lõpuks. Meil langeb oma riigi wäiksuse pärast kodumaa ja riigi piir kokku. Suures riigis kodumaa mõiste nii kaugele ei ulata. Meil ei tundu sellepärast ka hüppena, kui koduloole maadeteaduse analüütiline propädeutika järgneb, mis teatawasti piiride ja ülewaatega algab. Kodulugu on kodumaa mõiste tutvustamisega sinnamaale ulatanud, selletõttu ei jää laste teadmistesse sillatuid jõgesid, millest waja üle hüpata. Meil wõib siis üleminek koduloost maadeteadusesse kas analüütilisel wõi sünteetilisel ainejärjestusel teostuda, nagu see õpetajale kohasem näib.

Loodusteaduse õpetamises on sünteetiline ainejärjestus juba maksuma pandud. Ei hakata liigitamiste ja ülewaadetega peale, waid üksikute terwikute tundmaõpetamisega. Siin on siis üleminek juba oma loomuliku tee leidnud.

IV. Mõned eriküsimused.

1. Kodulugu linnakoolides.

Koduloo õpetamine linnades on mitmeti erandline. Seal pole võimalik loodusega samal määral otsekoheses ühenduses olla, nagu maal. Selle asemel on seal tööstuse, kaubanduse ja mõned muud alad palju laialdasemad. Linna olude kohaselt on koduloos järgmised lahkumineku tarvilikud:

1. Kodu alalt jääb, nagu ju eespool öeldud, kodukuru mõiste tutvustamine välja. Seda mõistet linnaelanikkudel ei ole. Seal on: kodu, kodulinn, kodumaa. Linna tutvustamisel tuleb siiski oma linnajagu tühemalt tundma õpetada, kui teisi. Linna tutvustamisel pole võimalik ega tarvilik üksikasjusse süveneda, s. o. kõiki tänavaid ja maju tundma õpetada. Küllalt on sellest, kui linnajagu kord pikuti ja põigiti läbi käiakse ja seda siis mõnest tornist, või kõrgemast majast üldiselt waadeldakse.

2. Maa alal peab pinnaüksuste tundmaõpetamine linnas enamasti liiwakasti abil teostuma, sest waewalt on seal nii sagedad õppekäigud võimalikud, nagu kodulugu neid vajab.

3. Taimestiku ja loomastiku alal tuleb linnas rohkem piltide abi tarvitada. Ometi peab linnaski koduloo õpetaja kõik võimalused ära kasutama, et lastele leha-

ma, lammast, siga ja kodulinde elusaina näidata. Suurlinnas, meil Tallinnas, leidub lapsi, kes siin ainult koera ja hobust on näinud.

4. Waateweeru tutwustamiseks tuleb linnast wälja minna. Kuna linnas sagedad ja lühikesed õppekäigud wõimalikud pole, siis tuleb üksikute pikemate käikude kawad mitmelt alalt koostada.

5. Plaani ala wõib linnas ainult õue ja aia piirideni ulatada.

6. Elukutse, töö ja tööstuse, kaubanduse ja liikumise alal tuleb linnas palju laialdasemalt tegutseda kui maal, sest et see linna laste huwile wastub. Sagedad õppekäigud töökodadesse ja tehastesse on siin wõimalikud ja soowitawad. Nüüd leidub linnas lapsi, kes wabriku naabruses üles on kaswanud, ometi sel wabrikul ainult wäliseid seinu ja korstnaid tunnewad. Linna laste hing on üleüldse rikas ainult tänawaelu muljete poolest. Mitmekesidus, nagu seda linnaelu wõimaldab, puudub seal kahjuks. Kodulugu toogu parandust.

7. Kommetes on linna lapsed harilikult rohkem edenenud, kui maalapsed. Kus aga maal kohmetuse ja argusega tegemist, seal tuleb linnas sagedasti ulakuse ja jultuwusega wõidelda. Eesti kinnise iseloomu juures on see harilik, ja, peab ütleva, loomulik nähtus, et tänawa ja turu mõjul hingest kaduwa külaeluliku kohmetuse asemele jõhker jultuwus ilmub. Kus üleminek hariduslise tasapinna tõusuga koos käib, nagu haritud linnalaste perekondades, seal kujuneb endisest külaelanikust õige meeldiw iseloom. Sellega ei taha ma ütelda, nagu poleks meie maaelus iseloomu soowitaw arendamine üleüldse wõimalik. Ei. See on seal siiski wõimalik, rohkemgi weel kui linnas. Kombluse alal peab kodulugu maad linna ja linna maale wiima, siis edeneb meie seltskonnaelu soowitawalt.

8. Kunsti leidub linnas igal sammul — majades kui ka tänawail. Kunsti mõistega tutvustamine ja ilutunde kasvatamine on linnaõpetajal seega hõlpsam, mida ta muidugi kasutamata ei jäta. Kõlbluse-küsimustes on selle eest linnaõpetaja mure suurem. Tal tuleb õpilasi kõige pealt tänawa ja turu halwawate mõjude eest hoiatada ja hoida.

2. Koduloo õppewahendid.

Koduloo õppewahenditest kuulub osa ühtlasi maa- ja loodusteaduse erialadele, näit. kompas, gummi- ja klaastorud, piirituslamp jne. Mitmeklassilistes koolides, kus need eriteadused õppekawas ja õppewahendid olemas, on ka koduloo õpetaja neil alul tarwiliste riistadega warustatud. Seal tuleb juurde muretseda pildid ja mõned wahendid, mis kuuluvad koduloo erialale. Meil leidub aga nüüd suur hulk kaheaastaseid algkoole, kus nimetatud eriteadusi ei õpetata ja wastuwad õppewahendid puuduvad. Seal peab koduloo õpetaja kooli sellest küljest täielikult warustama. Toon siin selle tõttu ülewaate kõigist õppewahenditest. Kirjeldan esiteks neid, mis on tarwilikud ainult koduloos ja hõlpsasti isetehtawad.

1. **Liwakast.** See mõnus õpperiist on meil enamwähem uudiseks, aga ta on seda wäärt, et iga algõpetaja temaga tutvuneks. Igaüks wõib selle pealegi ise

Joon. nr. 7.

hõlpsasti walmis teha. See on umbes ruutmeetri suurune, detsimeetri kõrguste sõrwadega kast (joon. nr. 7),

millel käeaugud sõrwades, ehk kandmed küljes. Kast täidetakse pooleni liiwaga. Woolimiseks on kõige kohasem uhtliiw (mereliiw), aga ka sõmerliiw ja leeteliiw (aluspinna liiw) kõlbawad. Liiw tehakse nii niiskeks, et ta pihus pigistades tombuks kokku jääb. Osalt paljaste kätega, osalt lauakeste ja mitmesuguste labidate abil (joon. nr. 8) wõib liiwast, mis wäga sobiw aine on, igasuguse pinnakuju woolida, wõib kuristikke ja koopaid teha, isegi maju ehitada. Kahte lauakest lumeree kombel tarwitades on hõlbus liiwa kokku kuhjata, laiali wedada jne. Käte ja labidate abil wõib hunnikutele soowitawa kuju anda. Asi on õige lihtne. Mõnepäewase harjutuse järele saab igaüks meistriks. Mitmesuguste pinnaüksuste tähistamiseks wõib wärwulist liiwa tarwitada, mida liiwa wärwimullaga segades ise walmistada saab. Majade ja muude ehituste kohale wõib sellekohaseid puust lõigatud tähiseid püsti pista. Nende tähiste väljalõikamises on poisid harilikult meistrid. Hea on, kui ka õues suur liiwakast leidub, kus

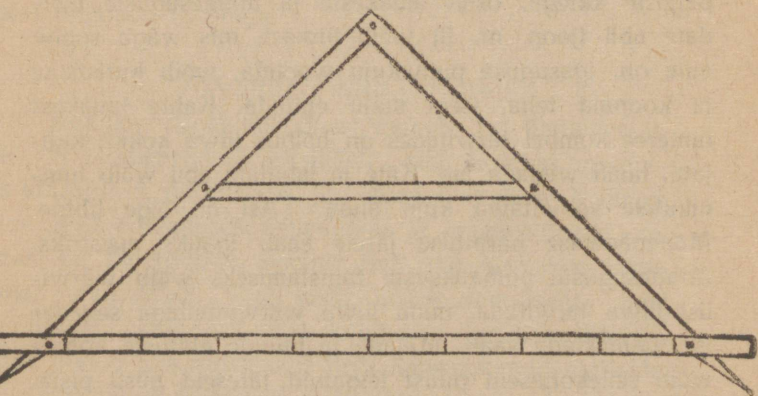

Joon. nr. 8.

lapsed kewadeti ja sügiseti harjutusi teostada wõiwad. Toas ei wõi liiwakasti laste hoolde jätta. Sellele järgneb alati „poliitika tegemine“, s. t. üksteisele puru silma loopimine. — Liiwakaste on soowitaw mitu muretseda, et mõni woolistik pikemat aega wõiks alalhoiduda.

Kodulooõpetaja ärgu unustagu suwel woolimisliiwa tagawaraks muretsemast. Puhas uhtliiw, mida ennemalt teatawasti tindi kuiwatamiseks tarwitati, on isegi nii mõnus aine, et käed kuiwades päris puhtaks jätab.

2. **Käsimeeter** (joon. nr. 9) on puust tehtud sirkli-
 kujuline mõõduriist, mille harude wahe altotsast üks
 meeter ja harude pikkus 71*) cm. on. Neis mõõtudes
 whinewad sirkli harud ülewal täisnurgana ja riist ku-
 jundab täisnurgalist kolmnurka. Harude alumiste otsade

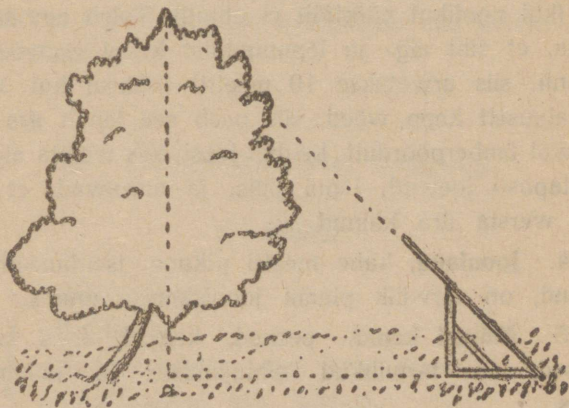

Joon. nr. 9. Käsimeeter.

külge kinnitatakse joonlaud, mis detsimeetriteks on ja-
 gatud. Keskmise wahepuu on harude kooshoidjaks. Seda riista on lastel hõlbus tarwitada maapinnal pik-
 kuste mõõtmiseks. Mõõtes tuleb sirkliit jala otsa peal
 ümberpöörata. Suurem tähtsus kui pikkuste mõõtmisel,
 milleks kauge maa peal mõõdupaela tarwitatakse, on
 sel riistal kauguste kaudse mõõtmise juures. Puu pik-
 kuse, jõe laiuse, maja kõrguse jne. äramõõtmisel, kus
 eespool antud juhataste järele maaslamawa poisi waade
 otsitawa sihi ära määrab, wõib poisi asemel käsimeetrit
 tarwitada, sest alati pole pikaliheitmine märja, wõi mu-
 dase maa pärast wõimalik. (Joon. nr. 10.) Käsimeeter
 tuleb küljeli maas hoida — nurk wastu mõõdetawat

*) Wähe alla 71, mis siin tähtis ei ole.

asja, üks hoiab ta ses seisendis kinni, teine vajutab pika kēpi, wōi ridwa sirkli harude otsadele, kolmas waatab kōrwalt, et ridwa ülemine ots puulatwa sihiks. Käsimeetrit maapinnal edasi-tagasi nihutades leidub warsti õige koht. Maa ridwa alumisest otsast puu tüweni (ab) on puu pikkus. Samuti wōime ka jõe laiuse äramõõta, kui käsimeetri lameseisu seame.

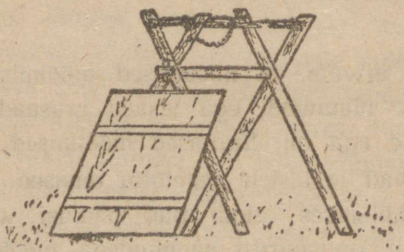
Joon. nr. 10. Puu pikkuse mõõtmine.

Wõiks arwata, et niisugused mõõtmised koduloo piiridest üle ulatawad, ega lastele arusaadawad pole. Lugu ei ole aga nii. Sarnased mõõtmised on lihtrahwale tuttawad ja lastele selletõttu omased. Eesti kirjaoskamatu külamees oskab puu pikkust warju järele mõõta, põllu ruutsuurust sammudega mõõtes wäljaarwata jne. Neid mõõtmisi toimepannes omandawad lapsed geometria ja trigonomeetria algmõisted teadwuse ta ja kui nad pärast nende eriteaduste juurde jõuawad, siis ei tundu need neile wõõrastena, waid tuttawate eluliste wajaadustena, mida huwitaw õppida.

3. **Möödupael.** Selleks tuleb tarwitada kümne meetri pikust weekindlaks tehtud (tõrwatud em.) nõõri, millel iga meetri wahel sõlm sees ja aasad (lingud) otsas (mis kuuluvad pikkuse sisse). Kaugeid ulatusi maapinnal tuleb selle paelaga mõõta ja nimelt nõõnda, et kahest mõõtjast eelmine iga paelatäie järele kepikese maasse tõukab ja järeltulija need üles korjab. Sihi lõpul on siis waja kepid ära lugeda ja kümnega korrata (kui poolikut nõõritäit ei olnud). Tuleb aga tähele panna, et sihi alg- ja lõpupunktist keppi ei wõetaks. Kui nii, siis arwatakse 10 meetrit rohkem kui õigus. Kui alguselt kepp wõeti, siis peab see lõpult ära jääma, wõi ümberpöõrdult. Leidub lapsi, kes wersta algusel werstaposti loewad, lõpul jälle, ja arwawad, et nad kaks wersta ära käinud.

4. **Joonlaud,** kahe meetri pikune, tsentimeetriteks jagatud, on tarwilik plaani joonistamise juures.

5. **Mõõned kepid,** peened, kerged, 3—4 meetri pikused, on tarwilikud sihiajamiste ja mõõtmiste juures.

Joon. nr. 11.

6. **Liikuw laud,** mida wõib kaasas kanda. Soowitaw jalast eraldi teha (joon. nr. 11). Üks kannab jalga, teine lauda. Laud olgu õhuke ja kerge.

Tä h e n d u s: Mis õppewahendid koduloos veel tarwilikud wõiwad olla, seda näitab tegelik töö. Siin peab õpetaja leidlik olema ja kõike wajawat ise valmistada püüdma. Ei tule kaugeltki piirduda, ega rahule jääda sellega, mis leidub juhatusraamatutes ja eeskirjades. Alatasa peab katsuma asjasse uudsusi tuua ja täiendusi luua. Waba tegewuseala, nagu koduloo õpetamine seda on, peab õpetaja wirgutama ka wabale loometööle õppewahendite soetamises, kus selleks veel palju wõimalusi.

3. Õppewahendite nimestik.

1. Pildid.

1. Ema ja laps.
2. Perekond.
3. Armastus (ema haige lapse juures).
4. Kaastundmus (abi hädas).
5. Wanemate mure (töötaw isa wõi ema magawa lapse juures).
6. Wanaisa ja pojapoja loo pildistus.
7. Eluea jaotus (kogupilt).
8. Pulmad.
9. Warrud.
10. Matus.
11. Rahwariides eestlased.
12. Rahwamängud ja tantsud.
13. Elumaja arenemiskäik (kogupilt).
14. Ehitataw maja.
15. Lagunew maja.
16. Tulekahju.
17. Talu.
18. Linnamaja.

19. Kirik.
20. Linn.
21. Põldmaastik (lage).
22. Wooremaastik.
23. Metsmaastik.
24. Soo.
25. Mägismaastik.
26. Liiwik.
27. Paekallas (Põhja-Eestist).
28. Meri.
29. Wirtsjärw (waade).
30. Pühajärw (waade).
31. Emajõgi (waade).
32. Narwa kosk.
33. Ulemjärw Linda kiwiga.
34. Kewad.
35. Suwi.
36. Sügis.
37. Talw.
38. Jõulukuusk.
39. Jaanituli.
40. Kiige.
41. Rebane.
42. Hunt.
43. Karu.
44. Tõhk.
45. Oraw.
46. Jänes.
47. Metskits.
48. Põder.
49. Kull.
50. Kaaren.
51. Wares.
52. Harakas.
53. Ööpik.

54. Lõoke.
55. Kuldnokk.
56. Linawästrik.
57. Kägu.
58. Teder.
59. Sepp.
60. Rätsepp.
61. Kingsepp.
62. Puusepp.
63. Pütsepp.
64. Kardsepp.
65. Korwsepp.
66. Kullasepp.
67. Kündja.
68. Kalur.
69. Ametnik.
70. Peksumasin.
71. Laualõikus.
72. Trükikoda.
73. Raudtee.
74. Auto.
75. Lennuk.
76. Aurik.
77. Purjek.
78. Lootsik.
79. Inimese põlwenemine (kogupii)
80. Ilus suweilm.
81. Ilus talweilm.
82. Wihmasadu.
83. Tuisk.

2. Ained.

1. Mustmuld.
2. Sawi.

3. Liiw.
4. Kruus.
5. Turwas.
6. Põldkiwi (graniit).
7. Raudkiwi.
8. Põllupagu.
9. Ränikiwi.
10. Wilgukiwi.
11. Liiwakiwi.
12. Tulekiwi.
13. Paekiwi.
14. Põlewkiwi.
15. Marmor (Wasalemmast).
16. Paas.
17. Sawikiwi (telliskiwi).
18. Lubjakiwi (toores, põlenud).
19. Lubi.

3. Katse- ja näiteriistad.

1. Liiwakast.
2. Sawiwoolistiku riistad (õhukindel hoiukast, aluslauad, pistlabidakesed).
3. Klaaslehter.
4. Paar gummitoru.
5. Mõni klaastoru.
6. Piirituslamp.
7. Kastrul.
8. Kogu pudelid ja klaase.
9. Soojamõõtja.
10. Gummikotike.
11. Gummipall.
12. Ilmaraamat.
13. Kompas.

14. Tuulelipp.
15. Mõned kepid.
16. Käsimeeter.
17. Mõõdupael.
18. Liikuw laud.
19. Joonlaud.
20. Kaal.

Kawastik.

I. Koduloo õppeala.	Lhk.
1. Koduloo mõiste	7
2. Koduloo ulatus	13
3. Koduloo õppe-eesmärgid	16
4. Koduloo õppewiisi arenemiskäik	25
5. Koduloo õppewiis	33
6. Koduloo õppeala üldjaotus	46
7. Koduloo ainejärjestus	47
II. Koduloo õppekawa.	
1. Eeltähendused	50
2. Perekonna ala	51
3. Kodu ala	59
4. Maa ala	65
5. Wee ala	71
6. Aja ala	77
7. Ohu ala	83
8. Ilmastiku ala	87
9. Taimestiku ala	91
10. Loomastiku ala	97
11. Omawalitsuse ala	101
12. Waateweeru ala	106

	Lhk.
13. Plaani ja maakaardi ala	109
14. Elukutse ala	114
15. Töö ja tööstuse ala	116
16. Läbikäigu-tee ala	119
17. Kaubanduse ala	123
18. Ühistegewuse ala	125
19. Terwishoiu ja inimeseloo ala	128
20. Seltskonnaelu ala	131
21. Hariduse (teaduse, kunsti ja kõlbluse) ala	134

III. Kodulugu ja teised õppeained.

1. Koduloo ja teiste õppeainete wahekord	137
2. Üleminek koduloost eriteadustesse . . .	138

IV. Mõned eriküsimused.

1. Kodulugu linnakoolides	140
2. Koduloo õppewahendid	142
3. Õppewahendite nimestik	147

